

บทที่ 4

ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน พ.ศ. 2442-2504

บทนี้ผู้วิจัยจะแสดงความเคลื่อนไหวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงสู่สมัยใหม่ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นช่วงที่ “ระบบศักดินา” ที่สืบทอดต่อเนื่องหลายร้อยปีเสื่อมถอย กลยุทธ์สำคัญ คือ การสถาปนาอำนาจรัฐส่วนกลางผ่านระบบบริหารราชการแบบใหม่ เพื่อควบคุมชุมชนผ่านพื้นที่ทางกายภาพ มีผู้ปกครองในนามข้าราชการจากภายนอกพร้อมแนวคิดระเบียบ กฎเกณฑ์ รูปแบบ ฯลฯ การบริหารราชการแบบใหม่นำมาซึ่งการกำหนดอำนาจข้าราชการ การเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน การอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรของท้องถิ่น การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่ ฯลฯ ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ผู้นำชุมชนดั้งเดิมต้องปรับตัวต่อระบบราชการ ส่วนหนึ่งกลายเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส่วนหนึ่งยังคงเป็นผู้นำบริบทต่อชุมชน สองกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ที่หลากหลายตามเงื่อนไขและบริบท บางช่วงเวลามีความขัดแย้งกัน ร่วมมือกัน หรือผลัดเปลี่ยนกันเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส่วนชาวบ้านด้านหนึ่งยังคงมีความสัมพันธ์ “แนวราบ” อันเป็นลักษณะดั้งเดิม อีกด้านหนึ่งต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับรัฐ ขณะเดียวกันรัฐก็ต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับชาวบ้านด้วย ศาสนาและพระสงฆ์ ถือกลไกสำคัญในการปรับความสัมพันธ์ดังกล่าว ในช่วงที่ระบบบริหารราชการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งใหญ่อีกด้วย กล่าวคือรัฐมี “กระบวนการเลิกไพร่” โดยการออกประกาศหรือพระราชบัญญัติต่าง ๆ มาจนถึงเรื่อง การเกณฑ์ทหารในปี ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ทำให้การควบคุมไพร่แบบเดิมสิ้นสุดลงในทางกฎหมาย และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติ มณฑลนครราชสีมาเริ่มการเกณฑ์ทหารจริง ๆ ในปี พ.ศ. 2456 “การเลิกไพร่” ดังกล่าวส่งผลให้ชาวบ้าน คนธรรมดาสามัญทั้งหลายเป็นอิสระมากขึ้นเกิดการบุกเบิก ขยายที่ทำกินออกไปกว้างขวาง เมื่อรัฐสร้างทางรถไฟและเปิดใช้หลังปี พ.ศ. 2458 นำมาซึ่งกลุ่มคนจีนเข้ามาอยู่ร่วมในชุมชน ปัจจัยทั้งหมดทำให้ระบบเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากขึ้น มีพ่อค้าชาวจีนเป็นตัวกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชาวชุมชนกับภายนอก ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงมีความซับซ้อนตามมา นำมาสู่การก่อรูปของเครือข่ายใหม่ ๆ การปรับตัว และการผสมผสานระหว่างเครือข่ายต่าง ๆ เมื่อเข้าสู่ยุคการเมืองใหม่หลัง “2475” แม้ว่าระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงอีกครั้ง แต่ส่วนใหญ่เป็นความเปลี่ยนแปลงภายใต้โครงสร้างเดิมที่พัฒนามาจากยุคก่อน อย่างไรก็ตามอุดมการณ์ทางสังคมหลัง “ยุค 2475” ได้เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับชาวชุมชนมากขึ้น แต่เนื่องจากเป็นช่วงที่รัฐบาลกลางต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมืองทั้งในและระหว่างประเทศ ผลกระทบจากสงครามโลก ทำให้รัฐห่างจากชาวบ้านไปมากโดยเฉพาะ

“ชาวนอกเขา” ยิ่งไกลจากรัฐเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันพัฒนาการทางสังคมได้เคลื่อนตัวไปพอสมควรแล้ว ช่วงจังหวะนี้เองที่ชาวบ้านสามารถร่วมกับผู้นำชุมชน โดยเฉพาะผู้นำทางวัฒนธรรมคือพระสงฆ์พัฒนาชุมชนอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นปัจเจกบุคคลที่มีความสามารถและความคิดก้าวหน้าได้ร่วมกันจัดการศึกษาเอกชนและการแพทย์สมัยใหม่ ทั้งหมดนี้เป็นพลังขับเคลื่อนให้ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเคลื่อนไหวและมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในบริบท “รัฐสมัยใหม่”

หลังจากรัฐสยามเข้าสู่ “ความเป็นสมัยใหม่” ได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดและการปฏิบัติเพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างทางสังคมหลายประการที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นอย่างมากคือ การปฏิรูประบบบริหารราชการเป็นแบบ “เทศาภิบาล” อันเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอำนาจรัฐด้านการปกครอง (ควบคู่กับการยกเลิกระบบไพร่) นอกจากนั้นรัฐยังจัดระบบการศึกษาแบบใหม่ การพัฒนาการคมนาคมโดยสร้างรถไฟ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างดังกล่าวอยู่ภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจน่าจะอยู่ที่กษัตริย์และกลุ่มขุนนางในเครือข่าย โครงสร้างเหล่านี้ได้ก่อตัวพัฒนาและดำรงอยู่ประมาณ 40 ปี

จนเปลี่ยนแปลงการปกครอง “2475” ภายใต้นโยบายใหม่ “คนทุกคนเสมอภาคกันภายใต้รัฐธรรมนูญ” แม้ว่าทางปฏิบัติได้ประนีประนอมอำนาจกับกษัตริย์และกลุ่มขุนนางเดิมและมีความสลับซับซ้อนในการผลิตเปลี่ยนการขึ้นครองอำนาจในช่วง “2475-2500” อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางความคิดของผู้นำ การกลับมาใช้อำนาจของกลุ่มอนุรักษนิยมเดิม ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะการเกิดสงครามโลก ทำให้แนวคิดทางการเมืองและการปฏิบัติที่เป็น “ประชาธิปไตย” ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ขาด ๆ หาย ๆ ไม่มีเสถียรภาพ แต่แนวคิดใหม่นี้ได้เปิดเสรีภาพทางการเมือง และโอกาสทางสังคมต่าง ๆ ให้ชาวบ้านมากขึ้น อย่างไรก็ตามภายใต้โครงสร้างเดิมจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ดำรงอยู่ อำนาจแนวคิดทางการเมืองหลัง “2475” ได้รับการยอมรับและพัฒนาต่อไป โดยไม่มีการปฏิรูประบบบริหารราชการใหม่

ปัจจัยภายนอกทั้งหมดนี้เข้ามากระทบชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่ดำรงอยู่ต่อเนื่องยาวนาน ส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบรัฐสมัยใหม่กับชุมชน นำมาซึ่งการปรับตัวของชุมชนด้านต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนเองและระหว่างชุมชนกับรัฐ ชาวชุมชนและรัฐต่างก็มี “กลยุทธ์” ในการปรับตัวซึ่งกันและกัน กลยุทธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนำมาซึ่งเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนและทำให้วิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ทั้งการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต วิถีคิดเปลี่ยนแปลงไป การก่อรูปของเครือข่ายแบบใหม่ ๆ คือกลยุทธ์หนึ่งที่รัฐและชาวชุมชนเลือกใช้ในการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

1. การสถาปนาพื้นที่ทางการเมืองของรัฐสมัยใหม่

การเมืองแบบรัฐสมัยใหม่เริ่มต้นอย่างเป็นทางการสมัยรัชกาลที่ 5 และมีความต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน การทำความเข้าใจโครงสร้างทางการเมืองในยุคแรกเป็นหัวใจสำคัญเพราะหลังจากผ่านพ้นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้ว รัฐสมัยหลังยังใช้โครงสร้างระบบราชการที่ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ยุคนั้น และยังคงมีความแข็งแกร่งมากขึ้นในยุค “เผด็จการ” ดูเหมือนว่าไม่ว่าความคิดทางการเมืองจะเปลี่ยนไปอย่างไร แต่ “รัฐราชการ” ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

การปฏิรูปการบริหารราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ในภาพรวมของประเทศเกิดขึ้นจากปัจจัยที่ซับซ้อนทั้งจากภายนอกประเทศจากปัญหาด้านความมั่นคงจากมหาอำนาจตะวันตก และจากภายในอันเป็นปัญหาจากโครงสร้างทางสังคมแทบทั้งหมดเสื่อมลง หัวใจหลักคือ การเสื่อมลงของระบบควบคุมไพร่ ทำให้ส่งผลกระทบต่ออำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ (ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, 2526) แนวคิดและการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 บรรพชาภิเษกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2416 หลังจากนั้นไม่นานทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ทำให้อำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เริ่มมั่นคงขึ้นนำมาสู่การปฏิรูปการบริหารราชการทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคหลัง พ.ศ. 2430 และเริ่มมีผลทางปฏิบัติเป็นรูปธรรมมากขึ้นในปี พ.ศ. 2435 โดยการตั้งกระทรวงแบบใหม่และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการในส่วนภูมิภาคที่เรียกกันว่า ระบบเทศาภิบาล โดยทยอยจัดตั้งมณฑลต่าง ๆ ขึ้นทั่วสยาม

มณฑลนครศรีธรรมราชจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2439 โดยพระยาสุโขมุนัย วินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก (พ.ศ. 2439-2449) พ.ศ. 2440 มีการตั้งอำเภอในเมืงนครศรีธรรมราช ทั้งหมด 10 อำเภอ คืออำเภอกลางเมือง อำเภอเบ็ญชะด อำเภอรัตนพิบูลย์ อำเภอกลาย อำเภอสิชล อำเภอฉวาง อำเภอลำพูน อำเภอทุ่งสง อำเภอเขาพังไกร และอำเภอเกาะสมุย ต่อมาในปีเดียวกันอำเภอเกาะสมุยได้ย้ายไปอยู่ในมณฑลชุมพร ทำให้เหลือ 9 อำเภอ (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 175) จะเห็นได้ว่าอำเภอในเขตฝั่งตะวันตกของเมืงนครศรีธรรมราชมี 2 อำเภอคือ อำเภอฉวางกับอำเภอลำพูน

1.1 อำเภอฉวาง ณ ลุ่มน้ำตาปีตอนบน

ช่วงเริ่มต้นระบบราชการสมัยใหม่ในมณฑลนครศรีธรรมราช การตั้งอำเภอฉวางในพื้นที่ “ฉวาง-ท่าชี” ยังไม่ลงตัวเนื่องจากอาณาเขตกว้างขวางมากและซ้อนทับกับอำเภอลำพูน ปี พ.ศ. 2442 รัฐจึงตั้งอำเภอพระแสงเพิ่มระหว่างกลางของอำเภอทั้งสอง ทำให้ต้องแบ่งพื้นที่ใหม่พื้นที่อำเภอฉวางจึงร่นเข้ามาติดเขาหลวง ทำให้ต้องย้ายที่ว่าการอำเภอใหม่ให้อยู่กึ่งกลางพื้นที่และสะดวกต่อการคมนาคม รัฐจึงกำหนดให้บริเวณตำบลนาแว ตั้งเป็นที่ว่าการอำเภอ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1803) ที่ว่าการอำเภอบริเวณตำบลนาแวดังกล่าวอยู่บริเวณ

บ้านในไร่ ริมน้ำตาปี ตรงข้ามตลาดทานพอและวัดหาดสูงนั่นเอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2520, หน้า 301) (หลวงตาอิม วุฒิพงษ์, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2552; สุพจน์ ประภาพันธุ์ศกร, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552)

ที่ตั้งอำเภอฉวางใหม่นี้มีความสอดคล้องกับรายงานการจัดการศึกษาในมณฑล นครศรีธรรมราช (ร.ศ. 118) ของพระศิริธรรมมุนี (ม่วง) โดยเจ้าคุณม่วงได้เขียนในรายงานไว้ว่า

“1 ธันวาคม (ร.ศ. 118) กรรมการอำเภอจัดช้างให้ 4 ช้าง ไปจากที่ว่าการอำเภอทุ่งสง ในเวลาเช้า 1 โมง ไปจนค่ำ 1 ยาม 40 นาที ถึงบ้านจันดีแขวงอำเภอฉวาง กำหนดผู้ใหญ่บ้านต้อนรับ ให้พักอาศัยที่ศาลาหน้าบ้าน วันที่ 2 เวลาเช้า 1 โมง 30 นาทีไปจากที่นั่น จนถึงเวลาค่ำ 4 หุ่มาถึงที่ว่าการอำเภอฉวาง นายนาถ กรรมการอำเภอและกำหนดผู้ใหญ่บ้านพร้อมด้วยพระอธิการกลาย เจ้าคณะแขวงวัดหาดสูง 1 เจ้าอธิการวัดวังม่วง 1 วัดนาเกลียง 1 วัดพิปูน 1 วัดยางค้อม 1 วัดคูด้วน 1 วัดทุ่งปอน (วัดจันดี) 1 วัดทุ่งใหม่ (วัดไม้เรียง) 1 วัดกะเปียด 1 วัดนาแว (วัดศิลา) 1 วัดปากจัง (วัดโพธาราม) 1 มาคอยรับให้พักอาศัยที่ท่าเนียบวัดหาดสูง ได้สนทนากับเจ้าอธิการอันดับ และได้ชี้แจงข้อพระราชประสงค์แก่เจ้าอธิการ อำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ราษฎร เป็นอันมาก ให้เลื่อมใส การศึกษาเพื่อระงับความตื้นตันของราษฎร เวลา 8 หุ่เศษเลิกประชุม (ที่ระลึกลงานพระราชทาน เพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 14)

รายงานนี้แสดงให้เห็นว่าในปี พ.ศ. 2442 วัดต่าง ๆ ที่มาประชุมพร้อมกันนั้นเป็นวัดที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำตาปีตอนบนทั้งสิ้น โดยมีวัดหาดสูงเป็นจุดศูนย์กลางการประชุม ไม่มีวัดที่อยู่ในบริเวณฉวาง-ท่าชีเดิมเลย และจากรายงานเมื่อท่านเจ้าคุณมาถึงที่ว่าการอำเภอฉวาง ท่านก็พักที่วัดหาดสูงไม่ได้เดินทางไปไหน และกรรมการอำเภอเชื่อว่านายนาถ ซึ่งเป็นนายอำเภอคนที่สองของอำเภอฉวาง (บทที่ 3 (ยุคลปฏิรูป) ว่าด้วยรายงานของพระยาสุขุมณย์วินิตลงวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงพื้นที่อำเภอและย้ายที่ว่าการอำเภอ โดยให้นายนาถเสมียน จากที่ว่าการอำเภอเมืองมาเป็นนายอำเภอ) หลักฐานทั้งหมดยืนยันว่าในช่วง พ.ศ. 2442 อย่างน้อยในเดือนธันวาคม ที่ว่าการอำเภอฉวางตั้งอยู่ในบริเวณใกล้กับวัดหาดสูงแล้ว ซึ่งก็คือบริเวณบ้านในไร่ตำบลนาแว ตรงข้ามตลาดทานพอและวัดหาดสูงนั่นเอง

การตั้งที่ว่าการอำเภอริมแม่น้ำตาปีที่บ้านในไร่ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้มีความสำคัญสามารถเป็นศูนย์กลางของอำนาจรัฐได้ กล่าวคือ ในอดีตบริเวณบ้านทานพอหรือตลาดทานพอ ฟังวัดหาดสูงเป็นแหล่งชุมชนหนาแน่นที่สุดในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เป็นท่าเรือศูนย์กลางของชุมชนจากพิปูน กระบูน กะเปียด นาเกลียง ทางเหนือ นาแว ทางตะวันตก นากะชะ ไม้เรียง ทางตะวันออก แม้ว่าการติดต่อจากละอาย ช้างกลาง ถ้าพรณรา จะไกลไปบ้างแต่ก็มีความสะดวกเมื่อมาทางลำนน้ำตาปี แม้ในยุคหลังย้ายที่ว่าการอำเภอไปอยู่ตลาดฉวางในปัจจุบันหลายปีแล้ว

ตลาดทานพอยังคงเป็นศูนย์กลางของชาวชุมชนบริเวณดังกล่าวมาจนถึงการปิดท่าแร่ที่เขาสุนัข ในปี พ.ศ. 2524 (สมบุรณ์ บ้างสกุล, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2553; สมบุรณ์ มะศรี, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2553; กานดา (ชีวเกียก) แซ่บ้าง, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2553; ประยงค์ รณณรงค์, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2553; มนูญ ลิ้มไพบูลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553)

นอกจากตลาดทานพอจะเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและเศรษฐกิจแล้ว บริเวณนี้อยู่ใกล้วัดหาดสูง ซึ่งมีพระสงฆ์ที่สำคัญรูปหนึ่ง คือ พ่อท่านกลาย ท่านเป็นพระที่ชาวบ้านเคารพนับถือมากที่สุด ในสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้เมืองนครศรีธรรมราชและคณะกรรมการอำเภอได้อาศัยพ่อท่านกลายและวัดหาดสูงเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างชาวชุมชนกับรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังการเข้ามามีการจัดการศึกษาของเจ้าคุณม่วง ในปี พ.ศ. 2442 อันเป็นปีเดียวกับการตั้งที่ว่าการอำเภอ บริเวณนี้ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในประเด็นต่อไป

การเข้ามาของอำนาจรัฐสมัยใหม่ แสดงออกเป็นรูปธรรมโดยการตั้งที่ว่าการอำเภอเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐทำให้เกิดความหมายทางพื้นที่แบบใหม่ขึ้นมา คือ สถานที่ราชการ เดิมไม่มีพื้นที่เช่นนี้ ดังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเขียนไว้ว่า “สถานที่ว่าราชการก็คือบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของเจ้าเมือง กรมการก็ดี ล้วนเป็นสมบัติส่วนตัวของเจ้าเมือง กรมการ ความจำเป็นที่จะต้องจ่ายเงินหลวงเพิ่มขึ้นมีต่อไปจนถึงค่าสร้างศาลารัฐบาลและสถานที่ทำการราชการอย่างอื่น ขึ้นใหม่ ทั้งสร้างเรือนออกไปให้ข้าราชการผู้ไปจากต่างถิ่นอยู่อาศัยให้พอกัน ถ้าจะว่าต้องสร้างเมืองใหม่หมดทุกเมืองก็ไม่ผิดความจริง” (ดำรงราชานุภาพ, 2509, หน้า 36) การปกครองก่อนนั้นเป็นแบบ “กินเมือง” ผู้ปกครองหรือขุนนางใช้สถานที่ “ทำการราชการ” ที่บ้านตัวเอง เพราะเป็นคนในพื้นที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับชาวชุมชนมีความเป็นส่วนตัวสูง กลไกแห่งอำนาจขึ้นอยู่กับบุคลิกและความสามารถของผู้ปกครองเป็นหลัก อำนาจทางการเมืองกระจายตัวออกไปพื้นที่ทางการเมืองด้านกายภาพจึงไม่มีความแน่นอนทุกพื้นที่ที่สามารถ “ทำการราชการ” ได้ พื้นที่ทางกายภาพจึงมีความสำคัญน้อยกว่าพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับชาวชุมชน

การเกิดสถานที่ราชการในท้องถิ่นแบบใหม่เป็นการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุดของเบื้องหลังความเชื่อของผู้ปกครองที่ต้องการรวมศูนย์ทางอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ภายใต้การนำของกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และเบเกอร์, 2546, หน้า 274) ซึ่งจะทำเช่นนี้ได้จะต้องมี “ตัวแทน” อำนาจที่สามารถกระจายไปทั่วพื้นที่ประเทศ โดยมีศูนย์กลางย่อยอยู่ที่มณฑล วิธีการที่มีประสิทธิภาพคือ การจัดแบ่งพื้นที่แยกย่อยไปตามลำดับจากใหญ่ไปเล็ก เพื่อสะดวกในการบังคับบัญชาจากศูนย์กลาง จากนั้นก็ส่งตัวแทนไปปกครองตามลำดับชั้น โดยต้องมีพื้นที่ส่วนกลางทางกายภาพที่แน่นอนในการใช้อำนาจดังกล่าวตั้งแต่ “ที่ว่าการมณฑล” ไปจนถึง “ที่ว่าการอำเภอ” ซึ่งเป็นสถานที่ราชการลำดับสุดท้ายที่ใช้อำนาจ

แบบใหม่เข้าไปถึงท้องถิ่นมากที่สุด อำเภอก็เป็น “จุดกระทบ (Pont of Contact) ระหว่างรัฐกับประชาชนโดยอำเภอจะเป็นผู้บริหารราชการในท้องที่และให้การบริการทุกอย่างในทัศนะที่รัฐบาลจะพึงมีตามนโยบายแก่ประชาชน พลเมือง อำเภอจะเป็นเครื่องอุปกรณ์ของรัฐในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชนในประเทศให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, 2545, หน้า 53-76)

การสถาปนาพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ทำให้การแก้ปัญหาระบบความคุมไพร่ที่ล้มเหลวในอดีตถูกจัดระเบียบใหม่ ชาวบ้านกลายเป็นราษฎรของรัฐ รัฐสามารถจัดการเรื่องต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น หนึ่งในนั้นคือ การออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ปรับปรุงปี ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2452) เพื่อให้รัฐสามารถสร้างกองทัพแห่งชาติที่มีประสิทธิภาพทำให้ชาวบ้านต้องเข้ามาเป็นทหารของรัฐ เมื่อครบกำหนดแล้วสามารถเป็นอิสระในแรงงานของตน ไม่ต้องสังกัดหมู่ กรมและรับใช้เจ้าขุนมูลนายดังแต่ก่อน พระราชบัญญัติดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นการยกเลิกระบบไพร่ที่ดำเนินมากว่า 5 ศตวรรษลงโดยสิ้นเชิง (ภารดี มหาขันธ์, 2518, หน้า 286; 294)

อย่างไรก็ตาม มณฑลนครศรีธรรมราชจัดเป็นมณฑลชุดสุดท้ายที่เริ่มใช้ พระราชบัญญัติดังกล่าวในปี พ.ศ. 2459 หลังจากเริ่มใช้ในประเทศถึง 11 ปี ถึงกระนั้นรัฐดูเหมือนกังวลต่อการเกณฑ์ทหารในภาคใต้ไม่น้อยว่าจะสำเร็จเรียบร้อยดีหรือไม่ ดังใบบอกของเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ในปี พ.ศ. 2459 ส่งไปยังเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ จิต เสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่ต้องการความเห็นว่าจะจัดตั้งกองทหารที่ใด เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ให้ความเห็นไปว่าควรเกณฑ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา ก่อน เพราะเมืองนครศรีธรรมราชมีคนมากที่สุด สงขลา รองลงมา และสามารถเชื่อมต่อไปทางหัวเมืองมลายู เมืองตรัง ได้สะดวกด้วยทางรถไฟ และเรือประเด่นสำคัญในใบบอกนี้คือ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ให้ความเห็น ว่า ควรจะเกณฑ์ที่เมืองตรังและมณฑลชุมพรด้วย และถ้ามีเมืองปัตตานีด้วยก็จะดี เพราะ “ราษฎรมณฑลนี้ (นครศรีธรรมราช) ไม่รู้จักการทหารจะแตกตื่นแลอพยพบ้าง ด้วยที่ดินในมณฑลชุมพรก็เหลือมาก ที่ดินเมืองตรังก็เหลือมาก ถ้าไม่เกณฑ์เมืองตรังและมณฑลชุมพร คนนคร เมืองพัทลุง คงจะอพยพข้ามไปเมืองตรัง คนอำเภอฉวาง คงล่องแม่น้ำหลวง (แม่น้ำตาปี) ลงไปมณฑลชุมพร ลงท้ายมณฑลนครศรีธรรมราชจะขาดทั้งผลประโยชน์แลทั้งคนที่จะเรียกเข้ารับราชการ” (ชาติ ศิลปศรี, 2543 ค) จากใบบอกนี้เห็นได้ว่านอกจากความกังวลในเรื่องการเกณฑ์ทหารในภาคใต้แล้ว ยังแสดงถึงลักษณะเฉพาะทางภูมิศาสตร์ของอำเภอฉวาง เมือง “ปลายแดน” ที่อยู่ไกลจากอำนาจรัฐเมืองนครศรีธรรมราชเช่นเดียวกับเมืองพัทลุง

1.2 ข้าราชการ: “ชนชั้น” ใหม่ในท้องถิ่น

ข้าราชการคือตัวแทนการใช้อำนาจแบบใหม่ในการควบคุมคนและพื้นที่โดยหลักการแล้วข้าราชการจะเป็นใครก็ได้ที่ผ่านกฎเกณฑ์และความไว้วางใจจากศูนย์กลางระดับต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติ พบว่า “แกนกลางของระบบบริหารใหม่คือ ข้าราชการจากตระกูลขุนนางหรือตระกูลมูลนายเดิม นอกจากนี้ มีข้าราชการที่มาจากขุนนางต่างจังหวัด ลูกหลานของตระกูลพ่อค้าเงินที่ประสบความสำเร็จก็ข้ามฟากจากการค้ามารับราชการได้ คนเหล่านี้บริหารการปกครอง ในฐานะเป็นข้าราชการ หรือข้าราชการบริพาร คือผู้รับใช้พระมหากษัตริย์นั่นเอง รอบ ๆ อุดมการณ์แห่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ก็มีกลุ่มข้าราชการสร้างวัฒนธรรมการปกครองโดยระบบราชการขึ้น วัฒนธรรมนี้คงอยู่เป็นเวลายาวนาน แม้ภายหลังจากระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกโค่นล้มไปเมื่อ พ.ศ. 2475” (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และเบเกอร์, 2546, หน้า 540)

ข้าราชการระดับอำเภอในสมัยตั้งอำเภอใหม่ ๆ ของมณฑลนครศรีธรรมราชจะมีอยู่สองประเภทคือ กรมการอำเภอกับไม่ใช่กรมการอำเภอ กรมการอำเภอประกอบด้วย นายอำเภอ ปลัดอำเภอ สมุห์บัญชีอำเภอ โดยนายอำเภอ คือคนสำคัญที่สุดที่ได้รับการคัดเลือกจากผู้ว่าราชการเมืองและต้องได้รับความเห็นชอบจากข้าหลวงเทศาภิบาล คือพระยาสุขุมณัฏวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลนครศรีธรรมราช ส่วนปลัดอำเภอ และสมุห์บัญชีอำเภอ นายอำเภอเลือกสรร ปรีกษาหารือกับผู้ว่าราชการเมืองและนารายชื่อเสนอแต่งตั้งโดยข้าหลวงเทศาภิบาล เช่นเดียวกันที่ไม่ใช่กรมการอำเภอ ได้แก่ เสมียน พนักงาน และสารวัตร ซึ่งมีมากน้อยตามควรแก่ราชการ (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 174)

สำหรับอำเภอนางนายอำเภอคนแรกคือ หลวงปราบระพุทธราษฎร์ (เอียด) มาจากสายตระกูลผู้นำเมืองนครศรีธรรมราช (สายตระกูล ณ นคร) หลังจากย้ายอำเภอมายังตำบลนาแวแล้ว หลวงปราบระพุทธราษฎร์ได้เข้าไปรับราชการในเมืองนครศรีธรรมราชในกรมช้างเพื่อคอยจับช้างฝึกหัดช้างใช้ในราชการเมืองนครศรีธรรมราชต่อไป หลวงปราบระพุทธราษฎร์ มีความชำนาญเรื่องช้างเป็นอย่างดี และยังเป็นความรู้อย่างประจำช้างพระที่นั่งเวลารับเสด็จรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2448 และรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2458 เมื่อคราวเสด็จเมืองนครอีกด้วย (ชาติ ศิลปรัศมี, 2541, หน้า 56) ส่วนนายอำเภอคนที่สองคือ ขุนราชเมืองขวาง (นายนาค) ก็เป็นเสมียนมาจากการอำเภอเมืองแสดงให้เห็นว่าตำแหน่งสำคัญที่สุดของอำเภอในยุคนี้ล้วนเป็นคนในส่วนกลางโดยเมืองนครศรีธรรมราชส่งมาปกครองทั้งสิ้น ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ เช่น ปลัดอำเภอขวา และสมุห์บัญชีก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะปลัดอำเภอส่วนมากจะเป็นผู้ที่เรียนในระบบการศึกษาแบบใหม่ ที่ผ่านการฝึกหัดจากกระทรวงมหาดไทยมาก่อน ต่อมาเมื่อมีผลงาน มีประสบการณ์มากขึ้นก็จะได้เลื่อนเป็นนายอำเภอ

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปการบริการราชการแบบใหม่ในช่วงแรก ๆ แม้ว่าทำให้ผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองแบบเก่าถูกลดอำนาจลง แต่บารมีและอิทธิพลของเจ้าเมืองยังมีอยู่ในเมือง และท้องถิ่นพอสมควร แม้แต่กรมการอำเภอซึ่งเป็นตัวแทนของระบบใหม่ยังต้องเกรงอกเกรงใจในการทำงานบางครั้งจึงเกิดความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงเทศาภิบาลกับเจ้าพระยานครขึ้น ดังกรณีความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับอำเภอฉวางเมื่อพระยาสุโขมนัชนิวัตต้องการใช้ช้างออกตรวจราชการภายในมณฑลจึงต้องใช้ช้างของเมืองนคร เจ้าพระยาฯ ไม่ยอมให้บอกว่าเป็นช้างส่วนตัว แม้ว่าขณะนั้นมีช้างมากกว่า 100 เชือก ทำให้การทำงานตรวจราชการของพระยาสุโขมนัชนิวัตมีอุปสรรค พระยาสุโขมนัชนิวัต จึงสั่งให้กรมการอำเภอฉวางจัดการคล้องช้างป่ามาฝึกหัดใช้ในราชการ ดังในคำรายงานฟ้องต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “ช้างในป่ามีอยู่เป็นอันมาก เทือกินเข้า (ข้าว) ของราษฎรอยู่เป็นเนืองนิตย์จึงได้สั่งกรมการอำเภอ ทุ่งสง ฉวาง ลำพูน ให้จับช้างสำหรับใช้ในราชการ เพราะช้างเหล่านี้เป็นช้างสำหรับแผ่นดินไม่ให้เป็นของผู้ใด” (สารูป ฤทธิ์ชู และ สุนีย์ ทองไชร, 2543, หน้า 22) ฝ่ายพระยานครทราบข่าวได้สั่งการลับให้คนในสังกัดที่เกี่ยวข้องกับกรมช้างกลางเดิมและได้รับความร่วมมือจากกรมการอำเภอฉวางคล้องช้างตัดหน้าไปเสียก่อน ทำให้ช้างป่าหวาดกลัวหนีเข้าป่าไป เมื่อคำสั่งไปถึงกรมการอำเภอฉวางทำทีคล้องช้างป่าอย่างเสียไม่ได้ทำให้ได้ช้างป่าขนาดเล็ก ใช้งานไม่ได้ พระยาสุโขมนัชนิวัตทราบเรื่องจึงโกรธมาก ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาไปยังรัชกาลที่ 5 กล่าวหาว่าพระยานคร “ขบถ” แต่ปรากฏว่าเรื่องนี้ได้เงียบหายไปใน (ชาติ ศิลปธรรม, 2539, หน้า 61) ความขัดแย้งดังกล่าวนอกจากเป็นเรื่องอำนาจแล้วยังเป็นการแย่งชิงทรัพยากรสำคัญคือช้างอีกด้วย (สารูป ฤทธิ์ชู และ สุนีย์ ทองไชร, 2543, หน้า 24)

1.3 กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน: ตัวแทนชาวบ้าน กลไกรัฐ

หลังจากรัฐสถาปนาพื้นที่ทางอำนาจแบบใหม่ในท้องถิ่นระดับอำเภอ โดยมีสถานที่ราชการที่แน่นอน มีตัวแทนอำนาจรัฐ คือข้าราชการ แต่เนื่องจากในอำเภอมิการแบ่งพื้นที่ออกเป็นตำบล และหมู่บ้านอีกด้วย กลุ่มข้าราชการในอำเภอส่วนใหญ่ เป็นคนนอกพื้นที่ ไม่รู้จักชาวบ้านดี และมีจำนวนน้อย การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะการเก็บภาษีซึ่งเป็นหัวใจสำคัญไม่อาจมีประสิทธิภาพได้ ประกอบกับรัฐไม่มีนโยบายและงบประมาณให้มีข้าราชการระดับตำบล และหมู่บ้าน แต่เห็นความสำคัญของการจัดการปกครองในระดับตำบล และหมู่บ้าน ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการจัดการปกครองระดับตำบลหมู่บ้านว่า “...ความมุ่งหมายในการจัดการปกครองระดับชั้นตำบลนี้ จะให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งราษฎรเลือกสรรขึ้นด้วยความนิยมนำเป็นธุระปรึกษาหรือช่วยกันรักษาบรรดาการในตำบล ให้เรียบร้อยตลาดตำบลนั้น และเป็นหูเป็นตาของรัฐบาลที่จะสอดส่องดูแลกิจสุขทุกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้รู้เห็นได้ทั่วไป ตลอดจนช่วยนำเก็บภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดิน ซึ่งสมควรจะได้

จากราษฎรโดยชอบธรรม ดังหน้าที่มีอยู่กับกำนันนายตำบลทุกวันนี้” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 176)

ความจริงแล้วการมีกำนันผู้ใหญ่บ้านมีความสอดคล้องกับลักษณะของประเทศไทย ก่อนปฏิรูประบบราชการ เนื่องจากประเทศไทยต้องประนีประนอมกับผู้นำท้องถิ่นที่มีความแข็งแกร่ง อยู่เดิม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2535, หน้า 152) อย่างไรก็ตามการปฏิรูประบบราชการส่วนหนึ่งก็เพื่อควบคุมผู้นำท้องถิ่นในระบบเดิม การกำหนดให้มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แบบใหม่ เป็นการนำผู้นำท้องถิ่นในระบบเดิมให้มาอยู่ในบทบาท หน้าที่ นโยบาย ระเบียบ ฯลฯ ที่ส่วนกลางเป็นตัวกำหนด ส่วนกลางจึงสามารถควบคุมผู้นำท้องถิ่นเดิมได้มากขึ้น

เมื่อนครศรีธรรมราชพระยาสุทนต์ยวิธิต ได้ดำเนินการให้มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ไปทั่วทุกตำบล โดยให้ชาวชุมชนประชุมกัน เลือกผู้ใหญ่บ้าน โดยวิธีเปิดเผยหรือวิธีลับก็ได้ ให้นายอำเภอเป็นประธาน ผลการเลือกใช้เสียง ข้างมาก จากนั้นให้นายอำเภอพาตัวผู้นั้นไปขอรับหมายแต่งตั้งจากผู้ว่าราชการเมือง ส่วนการเลือก กำนัน ให้ผู้ใหญ่บ้านในตำบลเดียวกันเลือกกันเองระหว่างผู้ใหญ่บ้าน โดยมีนายอำเภอเป็นประธาน และให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ออกหมายแต่งตั้งเช่นเดียวกัน

หน้าที่หลักของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านคือ

“...บรรดาการที่จะตรวจตรารักษาความปกติเรียบร้อยในตำบล คือการที่จะคอยว่ากล่าวลูกบ้านให้ประพฤติตามพระราชกำหนดกฎหมายที่ดี หรือการที่จะป้องกันอันตรายและรักษา ความสุขสำราญของลูกบ้านที่ดี หรือการที่จะรับกิจสุขทุกข์ของลูกบ้านขึ้นร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการ เมือง กรมการ และจะรับข้อราชการมาประกาศแก่ลูกบ้านที่ดี หรือที่จะจัดการตามพระราชกำหนด กฎหมาย เช่น ตรวจและนำเก็บภาษีอากรในตำบลนั้นก็ดี การทั้งนี้อยู่ในหน้าที่กำนันผู้เป็นหัวหน้า ในตำบลและผู้ใหญ่บ้านทั้งปวงในตำบลนั้น” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 178)

ตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านภายใต้ระบบราชการสมัยใหม่เป็นตำแหน่งมาจากนโยบาย ของรัฐ แต่ไม่มีเงินเดือนเหมือนข้าราชการ รัฐมีผลประโยชน์อย่างอื่นให้ เช่น ได้ส่วนแบ่งจาก ค่าธรรมเนียม หรือการได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีอากรบางอย่าง ในทางหลักการกำนันผู้ใหญ่บ้าน จึงไม่ใช่ตัวกลางหรือสื่อกลางระหว่างรัฐกับชุมชน แต่เป็นกลไกของรัฐเนื่องจากเกิดขึ้นจากรัฐ เพียงฝ่ายเดียว ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดกติกาใด ๆ การเลือกของชาวชุมชนเป็นการเลือก ภายใต้กติกาของรัฐไม่ได้เกิดจากความต้องการของชาวชุมชน อำนาจหน้าที่หลักเป็นไปเพื่อ ประสิทธิภาพของรัฐในการสอดส่อง ตรวจตรา ควบคุม จัดเก็บภาษี หน้าที่ที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ ของชาวชุมชนอยู่บ้านคือ การรับเรื่องร้องเรียนและการดูแลความเรียบร้อยป้องกันต่าง ๆ แต่หน้าที่ อย่างหลังนี้ในทางปฏิบัติต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวชุมชนเป็นหลัก กำนัน ผู้ใหญ่บ้านไม่มี

เครื่องมือและคนที่จัดการได้ โดยทั่วไปชาวชุมชนดูแลกันเองมาก่อนการมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นานแล้วตั้งแต่ในระบบ “กินเมือง” แบบเดิม

นอกจากนั้นด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคต่าง ๆ ส่วนใหญ่รัฐก็ไม่สามารถ หรือแม้แต่จะเป็นผู้นำให้กับชาวบ้านได้ ชาวชุมชนต้องจัดการดูแลกันเองหรือต้องอาศัยพระเป็นผู้นำ โดยข้าราชการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมเท่านั้น ดังเช่นในปี พ.ศ. 2452 ถนนระหว่างตำบลกระเปียดกับตำบลพิปูน* ท้องที่อำเภอฉวาง มีทางแยกไปหลายทางมีชาวบ้าน เดินทางกันมา แต่ไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำตาปี (สมัยนั้นเรียกแม่น้ำหลวง) พ่อท่านบัว เจ้าอาวาสวัด นาเขลียง และพ่อท่านปลอด พระวัดนาเขลียง เป็นผู้นำ ได้เรียกรายเงินจากชาวบ้าน กรมการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ได้เงิน 130 บาท จากนั้นช่วยกันทำสะพานเสา 30 ต้น สูง 4 วา 1 สอก กว้าง 1 วา ยาว 2 เส้น 7 วา ปูด้วยกระดานไม้พร้อมสร้างศาลาไม้สูงจาก กว้าง 1 วา ยาว 2 วา 2 สอก ไขว้เชิง สะพาน (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.ศ. 128)

ในช่วงแรก ๆ การเกิดกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในเมืองนครศรีธรรมราช ได้เกิดปรากฏการณ์ “...ผู้ที่ราษฎรพร้อมใจกันเลือกผู้ใหญ่บ้านไม่ค่อยสมัครใจจะรับตำแหน่งโดยเข้าใจผิดกันไปว่าจะรวมเป็นนายสิบ นายร้อยไว้สำหรับใช้ราชการประการหนึ่งและอีกประการหนึ่งบางที่ราษฎรเลือก ถูกเสมียน ทนาย และคนใช้ของเจ้าเมือง กรมการก็พากันมาร้องขอจะไม่ให้ผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 178) แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ได้ถูกให้เลือกตั้งบางคนไม่ยินยอมพร้อมใจ โดยการไม่ได้รับทราบข้อมูลที่เพียงพอ และบางคนยังอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของมูลนายในระบบเดิม ในภายหลังพระยาสุขุมณัฏวินิตได้ชี้แจงต่อผู้ใหญ่บ้าน (หรือกำนัน) เหล่านั้นให้เข้าใจว่าไม่ได้รวมรวมไว้ใช้สำหรับราชการ “...ถ้าราษฎรพร้อมใจกันเลือกผู้ใดแล้วผู้นั้นต้องรับจะบิดพลิ้วไม่ได้

* ในหนังสือกระทรวงมหาดไทย วันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) เขียนชื่อตำบลนี้ว่า “พิบูลย์” อันเป็นชื่อที่พบอีกชื่อหนึ่งของพื้นที่บริเวณนี้ ด้วยบริบททางพื้นที่เช่นเป็นพื้นที่ต่อกับตำบลกระเปียด จึงต้องเป็นชื่อเดียวกับ “พิปูน” ชื่อ “พิปูน” ปรากฏในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 2 (ฉบับที่ 3 ข้อ 3.2) แต่ในหนังสือประกาศพระราชพิธีของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมกระสมมตอมรพันธ์ ทรงเรียบเรียง พิมพ์เมื่อพ.ศ. 2459 ในประกาศพิธีตรัสรัชกาลที่ 4 กล่าวถึงสถานที่ในภาคใต้ในบริเวณ นครศรีธรรมราชว่า “..พิบูล ลำพูน เวียงสระ..” ในประกาศพิธีตรัสรัชกาลที่ 5 กล่าวถึง “..กะเปียด ขราช เวียงสระ พุมดวง ม่วงงาม พิบูล ลำพูน..” ในประกาศพระราชพิธีสัมพัจฉรฉิน (ขึ้นปีใหม่) ในรัชกาลที่ 6 กล่าวถึง “..กะเปียด ขราช เวียงสระ พุมดวง ม่วงงาม พิบูล ลำพูน..” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 3744-3745) น่าสังเกตว่า ที่ “พิบูล” อยู่ใกล้กับ “ลำพูน” เสมอ จึงน่าจะเป็นพื้นที่ฝั่งตะวันตกของเทือกเขาหลวงและอย่างน้อย ช่วงรัชกาลที่ 4-6 เรียกพื้นที่นี้ว่า “พิบูล” คำว่า “พิบูล” หรือ “พิบูลย์” จึงน่าจะเป็นอีกชื่อหนึ่งของ “พิปูน” สองคำนี้ ออกเสียงใกล้เคียงกัน น่าสนใจว่าสองคำนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไร

ที่สุดถึงว่าราษฎรเลือกข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ใหญ่บ้าน ข้าหลวงฯ ก็มีความยินดีที่จะรับปกครองหมู่บ้านนั้นด้วย” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 179) กรณีหลังนี้แม้ว่ารัฐจะมีความตั้งใจจริงและให้ความสำคัญในการมีกำนันผู้ใหญ่บ้าน และแสดงถึงการมีอำนาจ “เหนือกว่า” ระบบเก่า แต่ดูเหมือนเป็นการใช้อำนาจบังคับอยู่ในที่ให้ผู้ซึ่งชาวชุมชนเลือกต้องเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทุกกรณี อย่างไรก็ตามผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่มีความยินยอมพร้อมใจปฏิบัติหน้าที่ให้กับทางราชการ เพราะนอกจากจะมีผลประโยชน์จากค่าธรรมเนียม และการได้รับการยกเว้นภาษีบางประเภทแล้ว ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับข้าราชการในอำเภอและจังหวัด ซึ่งเป็นอำนาจใหม่ที่อาจจะหลีกเลี่ยง ประกอบกับผู้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีคุณสมบัติที่หลากหลาย เช่น เป็นขุนนางหรือเครือข่ายขุนนางท้องถิ่นในระบบเดิมมาก่อน (โดยเฉพาะกำนัน) หรือไม่ก็เป็นผู้บำรมิ หรือผู้ทำตามธรรมชาติ เช่น เป็นผู้ได้รับความเคารพศรัทธาจากชาวชุมชน หรือมี “บริวาร” หรือเครือข่ายเป็นจำนวนมาก หรือ เป็นผู้มี “อิทธิพล” ในท้องถิ่น ผู้นำเหล่านี้จึงมักจะเป็นผู้มีทรัพย์สินที่มั่นคงและมี “บริวาร” หรือผู้ที่พร้อมจะเชื่อฟังจำนวนมาก หรือเป็นผู้ที่ชาวชุมชน “เกรงใจ” การได้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สำหรับบางคนสามารถปกป้องทรัพย์สินของตัวเอง หรือสามารถดูแล “บริวาร” หรือเครือข่าย หรือชาวชุมชนทั้งหมดได้ บางคนสามารถเพิ่มหรือดำรงไว้ซึ่งอิทธิพลที่มีอยู่เดิม และแสวงหาผลประโยชน์จากอิทธิพลต่อไปได้ แต่ไม่ว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้นจะมีวัตถุประสงค์อย่างไรก็ตาม ด้วยโครงสร้างทางอำนาจหน้าที่หลักคือสร้างประโยชน์ให้แก่รัฐ ส่วนชาวชุมชนไม่อาจรับประกันได้ว่าจะอยู่ดีมีสุขเพิ่มขึ้นกว่าเดิมหรือไม่

ช่วงเริ่มระบบบริหารราชการสมัยใหม่ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปตอนบนมีกำนันหลายคนที่มีบทบาทต่อชุมชนอย่างสูง สำหรับผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่รับใช้ใกล้ชิดกับกำนัน (มนูญ ลีไพบูลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนที่เกิดและเติบโตในพื้นที่แทบทั้งหมดใน 9 ตำบลของอำเภอดวาง มีกำนันทุกตำบล ในช่วง พ.ศ. 2442-2475 มีกำนันที่มีบทบาทสำคัญคือ นายบานเมือง หรือขุนพิปูน เปรมประดิษฐ์ กำนันตำบลพิปูน นายช่วง หรือขุนฉวางวิสัย กำนันตำบลฉวาง ขุนคหมัชฌิมา การ กำนันตำบลช้างกลาง ขุนรัตนสิทธิบรรจง กำนันตำบลกระเปียด ขุนไม้เรียง กำนันตำบลไม้เรียง เป็นต้น

กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในช่วงแรก ๆ นี้ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อันดีกับข้าราชการในอำเภอ ดังตัวอย่างกำนันที่ได้กล่าวมามีศเป็นระดับ “ขุน” อันเป็นยศที่สูงในระดับของกำนัน กำนันเหล่านี้ต้องมีความดีความชอบต่อทางราชการเป็นที่ประจักษ์ชัด เช่น พันช่วง กำนันตำบลฉวาง ไปปราบขุนโจรสลัด จึงได้เลื่อนเป็นขุนฉวางวิสัย (ช่วง) หรือสามารถเข้ากันได้กับ “วัฒนธรรมข้าหลวง” หรือ “วัฒนธรรมกรุงเทพฯ” ที่ผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ เช่น อ่านเขียน

“ภาษาข้าหลวง” ได้ หรือที่ชาวบ้านพูดว่า “เพลงข้าหลวง” หรือ ทำเลข บวกลบ คูณหาร แบบสมัยใหม่ได้ และสุดท้ายอาจเป็นวัฒนธรรมแบบไทย ๆ คือ ทำให้ “เจ้านาย” ประทับใจ เป็นการส่วนตัว (ชาติ ศิลปกรรมี, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2552)

การสถาปนาอำนาจทางการเมืองแบบใหม่ หัวใจของความสำเร็จในระดับท้องถิ่น คือการตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นส่วนหนึ่งของกลไกระบบราชการ ต่อมาการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของรัฐต่อชุมชน ล้วนผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนทั้งสิ้น (โดยประสานกับองค์กรทางศาสนา พระภิกษุ ซึ่งจะได้อำนาจในประเด็นต่อไป) การจัดเก็บภาษี ทั้งการจัดการศึกษา ความมั่นคง ปลอดภัยด้านโจรผู้ร้าย และงานด้านพัฒนา อำนาจทางการเมืองแบบใหม่จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเครือข่ายแบบใหม่ขึ้นในชุมชนคือ “เครือข่ายรัฐสมัยใหม่” ประกอบด้วย “ข้าราชการ” กับ “ผู้นำการเมืองท้องถิ่น” รวมถึง “ชนชั้นนำท้องถิ่น” อื่น ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องกับ “เครือข่ายชาวบ้าน” ดั้งเดิมที่ปรากฏในรูป เครือญาติ เกล็ด ดอง (เขย-สะใภ้) เพื่อนบ้าน และผู้นำบารมี

ก่อนนั้นเครือข่ายชาวบ้านได้สัมพันธ์กับมูลนายในระบบกินเมือง นอกจากเก็บส่วย เกณฑ์ไพร่ ควบคุมทาสแล้ว มูลนายยังเป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์และระเบียบในชุมชนในแง่ที่ว่า เขาตัดสินข้อพิพาทและเขาจะได้อำนาจและแรงงานเล็กน้อย ๆ จากบริวารของเขา อย่างไรก็ตาม ฐานะความเป็นอยู่จะไม่แตกต่างจากกันมากนัก เพราะสมัยก่อน สภาพทางเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวยต่อการสะสม “ผู้ใหญ่” เองก็ต้องแจกจ่ายกลับคืนไปเพื่อเลี้ยงบริวาร ฉะนั้น “ผู้ใหญ่” ไม่ได้สะสมทรัพย์สิน แต่สะสมบริวาร ลักษณะของอำนาจจึงเป็นแบบเฉพาะตัว (Personal) ไม่ถาวรและจำกัด เฉพาะแต่ในชุมชนหมู่บ้าน (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2536, หน้า 28)

มูลนายกับชาวชุมชนจึงมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ต่อกันภายใต้ความสัมพันธ์นี้ ชาวชุมชนบางคนยังเป็นผู้บารมี หรือผู้นำตามธรรมชาติ คนเหล่านี้เป็นผู้นำของเครือข่ายชาวบ้าน อย่างไรก็ตามเป็นทางการ ครั้งเปลี่ยนเป็นระบบราชการแบบมูลนายบางคนกลายมาเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้าน ขณะเดียวกันผู้บารมี บางคนก็ได้มาเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านอีกด้วย ทั้งหมดนี้กลายไปเป็นเครือข่ายรัฐ ทำให้ชุมชนสูญเสียผู้นำบางคนที่สำคัญ ๆ ไป แม้ว่าเขาเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้าน แต่ฐานอำนาจอยู่ที่ระบบราชการที่มีระเบียบ กฎหมาย และผลประโยชน์ที่รัฐเปิดโอกาสให้ช่วงแรก ๆ พวกเขาอาจทำตามที “อำเภอรอมา” แต่จิตใจยังคงอยู่กับชาวบ้านนานเข้าพวกเขาซึมซับวัฒนธรรมของข้าราชการมากขึ้นจนพวกเขาแทบทั้งหมดเริ่มกลายเป็นคนของรัฐทั้งระบบคิด และการปฏิบัติ

หลังจากระบบรัฐสมัยใหม่ได้ก่อตัวเป็นโครงสร้างและดำรงอยู่ในชุมชนท้องถิ่น กลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้ ประมาณ 33 ปี เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 ความคิดทางการเมืองของ

ผู้นำประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้ผู้นำและข้าราชการท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยังไร้เสถียรภาพทางความคิดเป็นอย่างมาก เพราะอำนาจแก่งแย่งไปแก่งมาและผสมผสานกันระหว่างความคิด “ประชาธิปไตย” “อนุรักษนิยม” “เผด็จการ” อำนาจอธิปไตยไม่ได้ปฏิรูประบบราชการให้สอดคล้องกับยุคสมัย โครงสร้างต่าง ๆ ของระบบราชการหลัง “2475” ในชุมชนจึงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

อย่างไรก็ตามสำหรับชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้รับรู้ถึงแนวคิดทางการเมืองประชาธิปไตย โดยทางจังหวัดและอำเภอได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญขึ้นในปี พ.ศ. 2476 และได้รับการสนับสนุนจากผู้นำท้องถิ่นเป็นอย่างดี โดยเฉพาะผู้นำท้องถิ่นคนสำคัญที่อยู่ทั้งสองยุค คือ ขุนพิบูลย์ประมุขประมุข กำนันตำบลพิบูลย์ ครั้งเมื่อมีการพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2475 ได้ร่วมกับรองอำมาตย์โท ร.ต. มงคล รัตนวิจิตร บุตรเขย ได้จัดช่างจำนวนถึง 100 เชือก เข้าร่วมขบวนแห่รัฐธรรมนูญเพื่อนำไปประดิษฐานไว้ยังศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช (มูลนิธิขุนพิบูลย์ประมุข, ม.ป.ป., หน้า 3) บทบาทของผู้นำท้องถิ่นคนสำคัญดังกล่าวสามารถตีความได้หลายลักษณะ เช่น เป็นการปรับตัวของผู้นำท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงของข้าราชการอำเภอภายใต้อุดมการณ์ใหม่ เพื่อรักษาเครือข่ายรัฐเอาไว้ หรือระบบการเมืองแบบใหม่เป็นการเปิดให้กลุ่มผู้นำเข้าสู่ระบบทุนนิยมได้สะดวกขึ้น เพราะระบบศักดินาแบบเดิมอาจเป็นอุปสรรค หรือเป็นการสนับสนุนการเมืองแบบใหม่ด้วยความเลื่อมใสเป็นการส่วนตัว ทั้งหมดนี้อาจเป็นเหตุใดเหตุหนึ่งหรือประกอบกัน

รองอำมาตย์โท ร.ต. มงคล รัตนวิจิตร เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของจังหวัดนครศรีธรรมราชในการเลือกตั้งครั้งที่ 1 วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 ท่านเกิดปี พ.ศ. 2440 เป็นชาวพิบูลย์ โดยกำเนิด ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่จากโรงเรียนวัดวังม่วง โรงเรียนแรกแห่งลุ่มน้ำตาปีตอนบน ในยุคแรก ๆ จบมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนเบญจมราชูทิศ ปี พ.ศ. 2456 สมัยนั้นตั้งอยู่ที่วัดท่าโพธิ์ ภายใต้การดูแลของ “เจ้าคุณม่วง” ต้นตำหรับด้านการศึกษาแห่งมณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาเรียนหลักสูตรโรงเรียนนายร้อยมัธยม พ.ศ. 2463 จบปริญญาตรี วิชากฎหมายและนิติบัณฑิต โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม พ.ศ. 2471 ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 2 สมัย และได้เป็นรองประธานสภาฯ 2 สมัย (พ.ศ. 2476-2480 และ พ.ศ. 2486-2490) ต่อมาได้เป็นนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราช ถึงแก่กรรมวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2523 รวมอายุ 83 ปี

ครูเอื้อม อุบลพันธ์ อายุ 83 ปี เล่าถึงบุคลิกและการปราศรัยหาเสียงของ “ผู้แทน” คนแรกเมืองนครฯ คนนี้ไว้ว่า “ท่าทางสง่า องอาจ แต่อ่อนน้อม น้ำเสียงสดใส หัวทิ่ม กังวาน เนื้อหาสาระการนำเสนอเรียบง่าย ชวนฟัง ครั้งหนึ่งกล่าวปราศรัยในโรงธรรมวัดสวนขัน

งานศพคุณยายเพ็ง พี่สาวของ “พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์” มีคนฟังเต็มจนล้นโรงธรรม ผม (ครูเอี่ยม) เป็นเด็กโต อายุประมาณ 14-15 ปี เข้านั่งฟังอยู่แถวหน้า (ท่านเริ่มขอโอกาสพระสงฆ์ ทักทายประชาชน แนะนำตัวเองและเครือญาติ บอกความประสงค์จะสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทน เล่าเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การเข้าร่วมรบในสงครามอินโดจีนและสงครามมหาเอเชียบูรพา ฯลฯ การพูดในวันนั้น ไม่มีเครื่องกระจายเสียง คนฟังต้องฟังด้วยความตั้งใจ มีเสียงฮือฮาและปรบมือเป็นระยะ” (เอี่ยม อุบลพันธ์, 2548, หน้า 37-39)

แนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยยังได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์คนสำคัญแห่งข้างกลาง คือพ่อท่านผุด ดังในปี พ.ศ. 2481 ท่านกำหนดให้ทุกปีในวันกำเนิดโรงเรียนบ้านคลองงา ในพิธีทางศาสนา ท่านให้จัดดอกไม้ ธูปเทียนใส่พานถึง 8 ชุด โดยบูชาธงชาติ 4 ชุด บูชาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ อย่างละชุด และให้จัดคัมภีร์พุทธศาสนาและหนังสือรัฐธรรมนูญไว้ด้วย (วรรณดี สรรพจิต, ม.ป.ป, หน้า 11)

การสนับสนุนระบบการปกครองประชาธิปไตยของผู้นำการเมืองและผู้นำศาสนาของท้องถิ่นย่อมส่งผลไปที่ชาวชุมชนในการตระหนักรู้ถึงระบบการเมืองแบบใหม่อย่างน้อยในทางหลักการคนทุกคนอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและทุกคนมีโอกาสต่าง ๆ มากขึ้นในการพัฒนาชีวิตเป็นช่วงที่เอกชนมีบทบาทมากกว่ารัฐ ดังตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การพัฒนาชุมชนโดยพ่อท่านคล้าย หลังปี พ.ศ. 2476 จากนั้นช่วงปี พ.ศ. 2482-2512 เป็นช่วงที่มีการตั้งโรงเรียนเอกชนทั่วไปแทบทุกตำบลในอำเภอฉวาง และช่วงหลังปี พ.ศ. 2490 เป็นปีที่หมอสมพร มิตรกุล เข้ามาตั้งโรงพยาบาลเอกชน ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาโดยเอกชนที่เกิดขึ้นก่อนรัฐ โดยด้านการแพทย์สมัยใหม่นั้นเอกชนทำก่อนรัฐถึง 30 ปีที่เดียว เพราะหลังจากนั้นมีการตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชฉวางในปี พ.ศ. 2520 (เปิดดำเนินการปี พ.ศ. 2522) ทั้งหมดนี้สำหรับสังคมไทยส่วนหนึ่งเกิดจากรัฐที่อ่อนแอ และตามไม่ทันความก้าวหน้าของโลก แต่ส่วนหนึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดของรัฐสมัยใหม่ในยุคหลัง “2475” ที่ให้ความสำคัญต่อเอกชนและประชาชนมากขึ้น รายละเอียดต่าง ๆ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในประเด็นเรื่องการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้ปรีบทระกูลสมัยใหม่

1.4 เก็บภาษี: ความสำเร็จของรัฐสมัยใหม่ ความทุกข์ของชาวชุมชน

การสถาปนาพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ ทำให้การเก็บภาษีของรัฐสะดวกขึ้นกว่าเดิม เพราะมีขอบเขตพื้นที่ชัดเจน มีการสำรวจพื้นที่และประชากร มีผู้รับผิดชอบไว้วางใจได้จากส่วนกลาง คือข้าหลวงเทศาภิบาล โดยมีกรมการอำเภอรับผิดชอบระดับท้องถิ่น มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นกลไกสำคัญสามารถเข้าถึงชาวชุมชนได้สะดวก

การให้เทศาภิบาลจัดเก็บภาษีแทนเจ้าภาษีนายอากรแบบเดิม สะท้อนได้จากแนวคิดพระยาอุทธรณ์ศรีธรรมเอก ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี ในการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล

ประจำปี พ.ศ. 2438 ที่ว่า

“เทศาภิบาลมีกรรมการอำเภอกับทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน ปกครองราษฎรอยู่ทั่วทุกแห่ง ถ้าเลิกรื้อให้เจ้าภาษีผูกขาด โอนการเก็บภาษีอากรมาให้เทศาภิบาลเก็บจะได้เงินแผ่นดินเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมากโดยมิต้องพิศด้อย่างไร และราษฎรก็จะไม่เดือดร้อนเหมือนเช่นเจ้าภาษีอากรเก็บด้วย” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 191)

ความเห็นที่ว่า การเก็บภาษีแบบเดิมโดยเจ้าภาษีนายอากรนั้นทำให้ราษฎรเดือดร้อนนั้น เนื่องจากเก็บภาษีไม่ทั่วถึง เก็บเฉพาะชุมชนที่เข้าถึง แต่ต้อง “ทำยอด” เท่าเดิมหรือมากกว่า ทำให้เก็บภาษีซ้ำซ้อนและเกินพิกัด

ข้อเสนอนี้ทำให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเห็นด้วยจึงได้นำขึ้นเสนอต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนศิริราชสักการ เสนาบดีกระทรวงไม่เห็นด้วยเพราะยังไม่เชื่อมั่นในประสิทธิภาพของการปกครองส่วนภูมิภาคแบบใหม่ แต่บังเอิญในปีนั้นอากรค่าน้ำเมืองปราจีนบุรีที่เก็บโดยนายอากร ขาดทุน กระทรวงพระคลังฯ จึงยอมให้พระยาอุทธรณ์ศรีนครเลิก ลองเก็บอากรค่าน้ำดูสักปี และตกลงว่าหากเก็บได้มากกว่าปีที่ผ่านมามากน้อยเท่าไร จะให้ใช้ในการเทศาภิบาล ผลปรากฏว่าพระยาอุทธรณ์ศรีนครเก็บอากรค่าน้ำได้เงินมากขึ้นมากกว่าสองเท่าเกินความคาดหมายโดยมิต้องเพิ่มอัตราแต่อย่างใด ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดจึงได้เห็นถึง “พลานุภาพ” ของระบบรัฐบาลใหม่ว่ามีมากเพียงใด หลังจากนั้นกระทรวงพระคลังฯ จึงเห็นชอบให้เทศาภิบาลเก็บภาษีเองทุกมณฑล

ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) เป็นปีแรกที่มีการเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ของมณฑล นครศรีธรรมราช โดยเทศาภิบาลแทนระบบเจ้าภาษีนายอากรแบบเดิม ปรากฏว่าเก็บภาษีได้ 612,985 บาท กับ 56 อัฐ เทียบกับในปี ร.ศ. 115 เก็บได้ 345,795 บาท กับ 4 อัฐครึ่ง เงินจึงเพิ่มจากเดิมถึง 267,190 บาท กับ 41 อัฐครึ่ง (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 193)

ผลจากความสำเร็จดังกล่าวทำให้ได้พัฒนาปรับปรุงการเก็บภาษีอากรในมณฑล นครศรีธรรมราชในปีต่อ ๆ มา ปี พ.ศ. 2441 ได้ยกเลิกบ่อนเบี้ยเนื่องจากรัฐเห็นว่าทำให้ชาวบ้านขาดเงินทุนในการพัฒนาการเพาะปลูกและทำมาค้าขาย นอกจากนั้นยังปรับปรุงการเก็บ “เงินค่าราชการ” แต่เดิมเก็บไม่เท่ากันมาเก็บเท่ากันทุกคน คือ เก็บจากชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุ 18-60 ปี คนละ 2 บาท สำหรับคนที่ตั้งอยู่ในที่กั้นสามารถลดค่าราชการได้ทั้งนี้ตามข้าหลวงเทศาภิบาลเห็นสมควร คนอพยพมาจากที่อื่นยกเว้นตามสมควร แต่ไม่เกิน 3 ปี อย่างไรก็ตามครั้งถึงปี พ.ศ. 2444 ผ่านไปประมาณสามปี เงินค่าราชการดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นถึงคนละ 6 บาท อันเป็นอัตราที่สูงมากในสมัยนั้น แม้ว่าจะให้อำนาจเสนาบดีในการพิจารณาไปแต่ละที่ก็ตาม (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 194) ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 ในมณฑลนครศรีธรรมราชรัฐได้เก็บเงิน “ค่าราชการ”

ดังกล่าวคนละ 4 บาท (กิตติ ดันไทย, 2552, หน้า 58)

“เงินราชการ” ความจริงแล้วคือการเก็บส่วยรูปแบบใหม่นั้นเอง โดยรัฐได้รวบรวมส่วยประเภทต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เรียกว่า “ส่วยรายเฉลี่ย” ซึ่งต่อมาเรียกว่า “เงินราชการ” และเรียกว่า “เงินรัฐอุปการ” ใน พ.ศ. 2462 และมีการเปลี่ยนแปลงข้อกำหนดการเรียกเก็บ “เงินรัฐอุปการ” ใน พ.ศ. 2468 โดยเรียกเก็บจากชาวนครจักร์ทุกคน เฉพาะที่มีอายุ 20-60 ปี การเก็บ “เงินรัฐอุปการ” ได้ยกเลิกเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 เมื่อมีการประกาศใช้ประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481 (กิตติ ดันไทย, 2552, หน้า 58)

คำว่า “เงินรัฐอุปการ” เป็นคำที่มีอิทธิพลในความคิดจิตใจของชาวมุขชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนมาก แม้แต่คุณยายเจ็บ บัวบาน ซึ่งเป็นผู้หญิงไม่มีการศึกษาในระบบใด ๆ ยังจำนึกไว้มิเคยลืมในยามอายุ 88 ปี เธอเล่าว่า “อาเภอมารับภาษีรัฐอุปการ เขาเก็บเป็นตังก์ (เงิน) ผู้ใหญ่บ้านมาเก็บ” (เจ็บ บัวบาน, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2552)

การเก็บส่วยรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “เงินราชการ” หรือ “เงินรัฐอุปการ” นี้ ใคร ไม่มีจ่ายจะต้องทำงานทดแทนมีกำหนดไม่เกิน 20 วัน (ปี พ.ศ. 2444) สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวมุขชนเป็นอย่างมาก ในยุคเศรษฐกิจแบบยังชีพ ชาวมุขชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนทำนาในที่แคบ ๆ เพื่อกิน “ของสวน” อื่น ๆ ซื้อมาขายกันน้อยมาก มี “ของป่า” เฉพาะที่เป็นความต้องการตลาดที่พอจะนำมาขายได้ ราคาไม่ได้สูงอย่างปัจจุบัน ทำให้เงินของชาวมุขชนส่วนใหญ่ไม่มีหรือมีน้อยมาก ประยงค์ ธรรมรงค์ อายุ 73 ปี เล่าว่าช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 แต่ละวันในบ้านมีเงินไม่ถึงสิบบาท (ประยงค์ ธรรมรงค์, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2552) แม้แต่ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ทำนามากกว่าลุ่มน้ำตาปีตอนบนมาก การเก็บ “เงินราชการ” ยังทำให้ชาวมุขชนต้องเดือดร้อนอย่างหนัก บางคนไม่มีให้ต้องหนีไปอยู่ท้องที่อื่นหรือหนีไปอยู่ในป่า เพราะเงิน 4 บาท ในสมัยนั้นมีค่าเท่ากับวัว 1 ตัวเลยทีเดียว (กิตติ ดันไทย, 2552, หน้า 58)

นอกจาก “เงินราชการ” หรือ “เงินรัฐอุปการ” แล้ว ในปี พ.ศ. 2441 รัฐได้เรียกเก็บอากรเพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่งในมณฑลนครศรีธรรมราชคือ อากรสวน โดยเรียกเก็บไร่ละสลึงเพื่อซึ่งเดิมไม่เคยเก็บ แต่รัฐพบว่าในมณฑลนครศรีธรรมราชมีการทำสวนหลายอย่าง ทำให้ได้เงินเพิ่มขึ้นจำนวนมาก และในปีนี้ได้ลดค่าภาคหลวงแร่ดิบจากร้อยละ 16 เหลือร้อยละ 10 เป็นการสนับสนุนการขุดแร่ ส่วนด้านเก็บภาษีอากรในท้องที่ให้นั้นผู้ใหญ่บ้านเป็นคนเก็บโดยคิดส่วนลดตามสมควร สำหรับด้านตามลำน้ำผ่านเมืองต่าง ๆ ให้เลิกเก็บเฉพาะด้านที่ปากน้ำเพียงแห่งเดียวในทุก ๆ เมืองใน ในปี พ.ศ. 2442 ได้มีการปรับปรุงการเก็บภาษีที่ดินมณฑลนครศรีธรรมราช โดยเก็บภาษีที่ดินแบบนาไร่โคตรอด คือ จะเป็นบ้าน ที่สวน หรือที่นาที่ตาม เก็บไร่ละสลึงเหมือนกันหมด และเลิกการเก็บภาษีดินไม้และอัตราตราที่เก็บอากรอยู่แต่เดิม การเก็บค่านานี้ได้ลดให้นั้น

ผู้ใหญ่บ้าน ร้อยละ 3 พนักงานเดินนำร้อยละ 2 (ณรงค์ นุ่นทอง, 2526, หน้า 434-435)

การเก็บอากรสวนมีผลไม้อยู่ในรายการ มากกว่า 18 รายการ ที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน เช่น เงาะ ทุเรียน มังคุด ลางสาด มะนาว ส้มจุก ฯลฯ ที่น่าสนใจคือรวมไปถึงผลไม้ป่า เช่น มะปริง มะปราง ความจริงแล้วผลไม้เหล่านี้ส่วนใหญ่ในยุคนั้นเป็นผลไม้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีการปลูกกันน้อย ชาวชุมชนดูแลเอาไว้กินเป็นหลักโดยเฉพาะในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน การเก็บภาษีอากรสวนเป็นเงินจึงสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวชุมชนเช่นเดียวกับภาษีอื่น ๆ อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติพระยาสุมนนัยวินิต ได้จัดเก็บไปตามความเหมาะสม โดยท่านยังมีมติเห็นแก่ความเดือดร้อนต่อชาวชุมชน ดังข้อความที่ท่านได้ชี้แจงในที่ประชุมเทศบาลเรื่องการเก็บอากรสมพัตรในมณฑลนครศรีธรรมราชว่า

“มณฑลนครศรีธรรมราช ราษฎรเป็นกษัตริย์โดยมาก ต้นไม้ที่เข้าในพิภพอากรสมพัตรมีน้อยอย่าง ถึงผลไม้ที่มีแลได้ซื้อขายแก่กันก็ได้ราคาเป็นผลประโยชน์แต่เล็กน้อย ให้เปลี่ยนแลกกันรับประทานเสียโดยมาก ถ้าจะให้เก็บอย่างหัวเมืองชั้นในแล้วราษฎรจะเดือดร้อน...ฉะนั้นการเก็บอากรสมพัตรในมณฑลนี้ควรเก็บเฉพาะต้นไม้ที่มีราคามาก ๆ ถึงมาทว่าจะไม่มีในพิภพ แต่ถ้าได้ซื้อขายแก่กันเป็นราคาแล้ว ก็ควรเก็บได้...” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2526, หน้า 436)

อย่างไรก็ตามการเก็บภาษีทุกประเภทในรูปของเงินหรือใช้แรงงานแทน ดังกล่าวล้วนแต่สร้างความเดือดร้อนไปทั่ว เพราะโครงสร้างทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ โดยเฉพาะชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่ไต่สจากการคมนาคม การซื้อขายของทำได้ลำบากมาก การจะได้มาซึ่งเงินแต่ละบาทเป็นเรื่องยาก ชาวชุมชนจึงต้องหาทางออกโดยการหนี การกู้หนี้ยืมสินจนขึ้นนำท้องถิ่นและคนจีนในตลาด การทำผลิตและขายการผลิตเพิ่ม ฯลฯ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในประเด็นถัดไป

2. การจัดการศึกษาแบบใหม่: การประสานกันระหว่างเครือข่ายรัฐกับเครือข่ายพระสงฆ์พร้อม ๆ กับการสถาปนาอำนาจทางการเมืองแบบใหม่ รัฐได้เริ่มต้นจัดการศึกษาแบบใหม่อีกด้วย การจัดการศึกษาแบบใหม่นี้ค่อย ๆ เริ่มต้นจากส่วนกลางและเข้าไปตามมณฑลเทศาภิบาลต่าง ๆ จนถึง พ.ศ. 2441 เกิดโครงการการศึกษาของชาติขึ้นโดยแยกประเภทการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือการศึกษาสามัญซึ่งมีมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา และการศึกษาพิเศษ ซึ่งได้แก่ การเรียนวิชาเฉพาะ เช่น การฝึกหัดอาจารย์ ศิลปะ กฎหมาย การแพทย์ การช่าง การค้า และการเพาะปลูก” (ภารดี มหาขันธ์, 2527, หน้า 94)

ในหัวเมือง การจัดการศึกษาจะแบ่งออกเป็นมณฑลการศึกษาทุกมณฑลให้มีสารวัตรใหญ่ทางการศึกษาทำหน้าที่ตรวจสอบวางแผนการเล่าเรียนและทำรายงานประจำปี

ส่วนเมืองที่เป็นศูนย์กลางของมณฑลจะมีโรงเรียนฝึกหัดครู ทำการผลิตครูให้กับโรงเรียนในมณฑลนั้น ๆ นอกจากนี้แต่ละมณฑลจะต้องมีโรงเรียนมัธยมศึกษาด้วย

รัฐส่วนกลางได้แยกการจัดการศึกษาในหัวเมืองออกจากกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ โดยให้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสซึ่งเป็นพระภิกษุ ภายใต้การสนับสนุนของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ด้วยเหตุนี้การศึกษาในหัวเมืองจึงมอบให้พระสงฆ์จัดการภายใต้การสนับสนุนจากกระทรวงมหาดไทย

ในมณฑลนครศรีธรรมราชสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้มอบหมายให้ “เจ้าคุณม่วง” หรือพระรัตนธัชมุนี (ม่วง) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศิริธรรมมุนี (ม่วง) เจ้าอาวาสวัดท่าโพธิ์ และเป็นเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช เป็นผู้ดูแลจัดการศึกษาโดยได้รับการสนับสนุนจากพระยาสุมนัชนียินดีเป็นอย่างดี

เจ้าคุณม่วงท่านนี้มีความสัมพันธ์อันดีมากกับพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และรัชกาลที่ 5 ท่านได้พบกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสก่อนในปี พ.ศ. 2432 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการพระศาสนาในหัวเมืองภาคใต้ เจ้าคุณม่วงได้เข้าเฝ้าหลายครั้ง และมีความเลื่อมใสในพระองค์มาก จึงทูลขอตามเสด็จมาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ โดยโปรดให้พักอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม และบวชแปลงจากมหานิกายมาเป็นธรรมยุติกนิกาย ต่อมาเมื่อสอบไล่แปลพระปริยัติธรรมได้เปรียญ 4 ประโยคแล้ว เจ้าคุณม่วงจึงลากลับไปอยู่วัดท่าโพธิ์ตามเดิม

รัชกาลที่ 5 ทรงรู้ว่า เจ้าคุณม่วงเป็นผู้ร่วมวันเดือนปีประสูติกับพระองค์ หรือเป็น “สหชาติ” กับพระองค์ และทรงรู้ถึงความสามารถทั้งภูมิรู้และภูมิธรรม ครั้งเมื่อพระองค์ได้เสด็จประพาสหัวเมืองภาคใต้ และได้แวะประทับ ณ เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าคุณม่วงซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระมหาได้เข้าเฝ้าในพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ตอนเสด็จถึงเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับที่ 2 ลงวันที่ 9 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (2541) กล่าวถึง “เจ้าคุณม่วง” ว่า “เป็นผู้รู้ยิ่งกว่าผู้อื่น เป็นที่ปรึกษาหารือของพระรัตนธัชมุนี เจ้าคณะมณฑล (ขณะนั้น) และพระสงฆ์กรมการราษฎรทั้งสิ้น ได้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดท่าโพธิ์ มีนักเรียนมากร้องขับสรภัญญะซึ่งเธอแต่งขึ้นเอง มีอรรถาธิบายเรียบร้อยดีมาก” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 221)

หลังจากเจ้าคุณม่วงรับหน้าที่เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2442 ท่านและคณะสงฆ์ได้เริ่มต้นการประชุมร่วมกับพระยาสุมนัชนียินดีและบรรดาข้าราชการ ในวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2442 พระยาสุมนัชนียินดีได้กล่าวสนับสนุนว่า

“ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าข้าราชการตั้งแต่ข้าหลวง ผู้ช่วยเจ้าเมือง กรมการไปตลอดถึงราษฎรสามัญในมณฑลนี้ ขอปวารณาไว้ในที่เฉพาะหน้าสงฆ์ว่าข้าพเจ้ามีความยินดีและเลื่อมใส

อย่างที่พูด จะประกอบการอุดหนุนในการศึกษานี้จนเต็มกำลัง คือ จะมีตราคำสั่งถึงกรมการอำเภอ ทุกตำบลในมณฑลนี้ ให้มีความพยายามในที่จะอุดหนุนการศึกษาให้เจริญขึ้นทุกตำบล และจะเรียกรายการจนตลอดถึงผู้ว่าราชการเมืองให้ช่วยกันออกทุนมากและน้อย อุดหนุนโรงเรียนตามสมควรแก่กำลัง และจะคอยจัดการบำเหน็จแก่นักเรียนไปเบื้องหน้า คือว่าถ้านักเรียนคนใดวิชาสอบไล่ได้ตามหลักสูตรชั้นสามหรือชั้นสองแล้ว จะช่วยขอลดผ่อนไม่ให้นักเรียนคนนั้น ต้องเสียค่าราชการปีละกึ่งตำลึงนั้น คนละ 3 หรือ 5 จำนวน ตามสมควรแก่ภูมิฐานะของนักเรียนนั้น” (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 5)

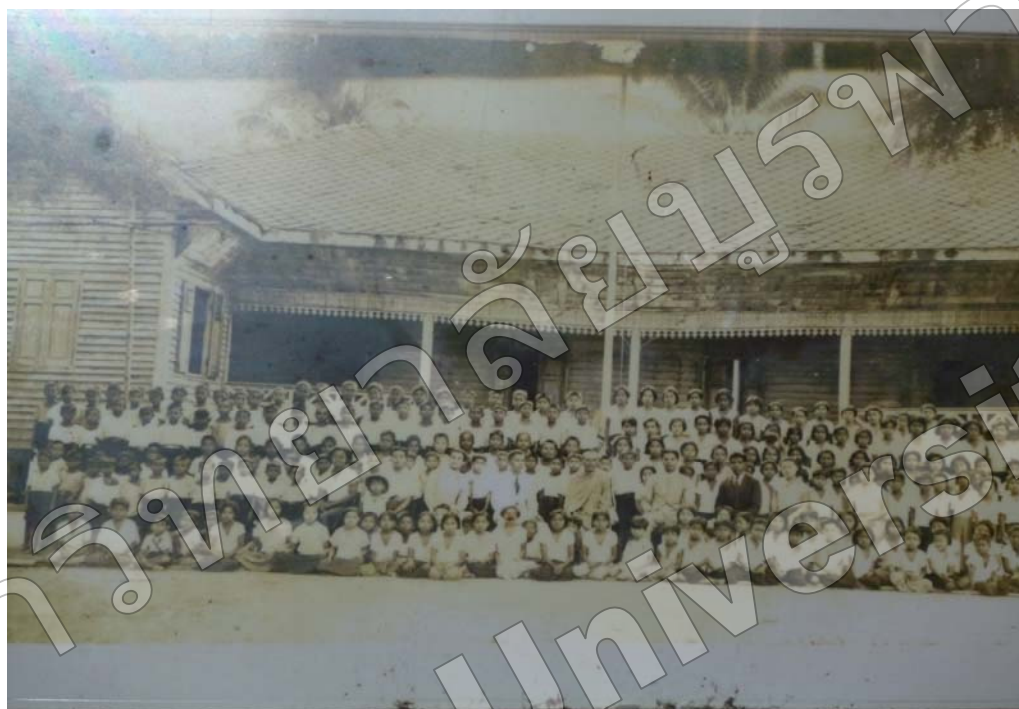
หลังจากนั้นเจ้าคุณม่วงเริ่มออกตรวจไปตามพื้นที่โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางและดูความพร้อมว่าอำเภอใดควรจะตั้งโรงเรียนที่วัดไหน ในรายงานการจัดการศึกษามณฑล นครศรีธรรมราช ร.ศ. 119 สามารถจัดตั้งโรงเรียนในมณฑลนครศรีธรรมราชได้ 21 โรงเรียน (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 54)

2.1 โรงเรียนแรก ณ ลุ่มน้ำตาปีตอนบน

วันที่ 1-5 ธันวาคม พ.ศ. 2442 เจ้าคุณม่วง ได้ตรวจพื้นที่และวัดต่าง ๆ จากนั้นได้ประชุมร่วมกับกรมการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะสงฆ์ในพื้นที่ โดยประชุมที่วัดหาดสูง เพื่อจัดการศึกษาในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน โดยใช้วัดเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียน เจ้าคุณม่วงได้ประชุมทั้งหมด 11 วัด คือ วัดหาดสูง วัดวังม่วง วัดนาเขลียง วัดพิปูน วัดยางค้อม วัดคุดด้วน วัดทุ่งปอน (วัดจันดี) วัดทุ่งใหม่ (วัดไม้เรียง) วัดกะเปียด วัดนาแวง (วัดศิลา) และวัดปากจ้ง (วัดโพธาราม) โดยมีความเห็นว่าในอำเภอฉวางวัดที่เหมาะสมกับการ “นาร่อง” เปิดโรงเรียนได้คือ วัดวังม่วง

เจ้าคุณม่วงให้เหตุผลว่าเนื่องจากวัดวังม่วงมีจำนวนพระถึง 15 รูป สามเณร 1 รูป ศิษย์วัด 25 คน มากกว่าวัดอื่น ๆ เป็นวัดที่มีชุมชนหนาแน่น มีคนมาวัดนี้กันมาก พระทองอธิการ (เจ้าอาวาส) เป็นผู้มีความสามารถเป็นที่นับถือของชาวชุมชน และเป็นคนมีความรู้ด้านเลขและสอนหนังสือไทยพื้นฐานได้ แม้ว่าวัดวังม่วงจะมีจุดขัดข้องอยู่บ้างคือ วัดนี้อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ (เพราะที่ว่าการอำเภออยู่ที่นาแวง) และ “คนในท้องที่อำเภอนี้มักเห็นเสียดังจะมีวิชาหนังสือดีก็จะต้องทำไร่นากินรำไป คนหนังสือดีเมืองบ้านนอกเอาตัวดีไม่ได้” เมื่อตกลงที่จะตั้งโรงเรียนที่วัดวังม่วงแล้วนายนาค (นายอำเภอ) มีความยินดีและรับที่จะ “ปลูกโรงเรียนและสร้างเครื่องสำหรับใช้ในโรงเรียน แล้วรับจะเรียกรให้พวกเสมียนทนาย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ให้ออกทุนตามมากเล็กน้อยอุดหนุนโรงเรียนตามกำลัง และเกณฑ์เอาบุตรหลานผู้ใหญ่บ้านให้เข้าโรงเรียนตามแบบหลวง เพื่อจะได้ไว้สมกำลังราชการ” จากนั้นเจ้าคุณม่วงได้สั่งสอนพระทอง (ที่วัดหาดสูง) ให้อ่านหนังสือ ผันอักษร เขียนตามคำบอก ชี้แจงวิธีสอนตามแบบหลวง วิธีเลขฝรั่งให้เข้าใจ

จากนั้นได้เปิดโรงเรียนวัดวังม่วงในวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ตั้งชื่อว่าโรงเรียน “วิทยาคมนาคะวงษ์” (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 15)

ภาพที่ 4-1 โรงเรียนวัดวังม่วง ปี พ.ศ. 2483

มีประเด็นที่น่าสนใจว่าเจ้าคุณม่วงมีมุมมองต่อชาวชุมชนในลักษณะยังไม่เห็นความสำคัญในการศึกษาแบบใหม่ ความจริงแล้วภายในชุมชนมีการศึกษาเรียนรู้กันอยู่แล้ว โดยเฉพาะกลุ่มหมอพื้นบ้าน มีการเขียนตำราสมุนไพร ตำราดูฤกษ์ยามและเขียนหนังสือคำกลอนจำนวนหนึ่ง (ประยงค์ ธรรมรงค์, 2552 ข, หน้า 1) และเน้นไปสนับสนุนลูกหลานกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเพื่อจะไปใช้ในราชการในอนาคต การตั้งชื่อโรงเรียนว่า “วิทยาคมนาคะวงษ์” อันเป็นชื่อที่มาจากนายอำเภอ คือ นายนาค และมีชื่อของโรงเรียนในอำเภออื่น ๆ ช่วงนั้นล้วนเป็นชื่อนายอำเภอทั้งสิ้น เช่น อำเภอพระแสง มีขุนบรรจงสาราเป็นนายอำเภอ โรงเรียนตั้งที่วัดสามพัน (สามพัน) มีชื่อว่าโรงเรียนบรรจงอนุกิจย์ อำเภอลำพูน นายอำเภอชื่อ นายน้อย ตั้งโรงเรียนที่วัดบ้านนาลำพูน โรงเรียนมีชื่อว่าโรงเรียนน้อยประดิษฐ์ผลคูณ เป็นต้น เป็นการยืนยันถึงวิธีคิดดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

มีประเด็นเสริมที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ คือ เจ้าคุณม่วง ท่านเป็นกวี มีความรู้ทางกาพย์กลอนระดับบรมครูที่กวีเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองได้อื่น ๆ ยกย่องอย่างสูง ท่านได้ตั้งชื่อ

โรงเรียนที่ท่านได้จัดการศึกษาในเมืองต่าง ๆ นอกจากเป็นชื่อคนที่เป็นเทศาภิบาล เจ้าเมือง และ
นายอำเภอแล้ว ยังแต่งให้มีการสัมผัสคล้องจองกันอีกด้วย ดังเช่นในเมืองนครศรีธรรมราช
ท่านตั้ง 11 โรงเรียนชื่อดังต่อไปนี้ 1. สุขุมภิบาลวิทยา 2. วัฒนานุกูล 3. ไพญลย์บำรุง
4. ราษฎร์ผดุงวิทยา 5. กระเชตราภิสัจน์ 6. นิตยาภิรมย์ 7. วิทยาคมนาคะวงศ์ 8. บรรจงอนุกิจย์
9. น้อยประดิษฐ์ผดุงผล 10. อุบลวิหาร 11. ทศนาการสโมสร

เมืองพัทลุง 3 โรง ชื่อ 1. อภยาณิवास 2. รongราชบริรักษ์ 3. เทวภักดีพูลเฉลิม

เมืองสงขลา 7 โรง ใช้ชื่อเดิม 1 โรงเรียนคือ โรงเรียนมหาวิทยาลัยราชวูธ อีก 6 โรงเรียน
ท่านตั้งว่า 1. ภูมิพาฬสมัย 2. หฤทัยวิทยา 3. เพ็ชรานุกูลกิจย์ 4. สุนทรวิทยาคาร 5. วิมลญาณพิทักษ์
6. ราชรักษประการ

ความสำเร็จในการจัดการศึกษาแบบใหม่ของรัฐในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน
เป็นความสำเร็จที่เกิดจากความร่วมมือของคณะสงฆ์ในอำเภอนาง ภายใต้งานนำของพ่อท่านกลาย
แห่งวัดหาดสูง พ่อท่านกลาย เป็นพระที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคสมัยนั้น ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์และ
อาจารย์ของพ่อท่านคล้าย พระที่มีชื่อเสียงที่สุดในยุคหลัง

พ่อท่านกลาย มีชื่อเสียงทางด้านวิปัสสนาและทรงวิทยาคณทางไสยศาสตร์ในระดับ
สูงสุดในสมัยนั้น ฉายา “วาทาสีทธิ กายสิทธิ์” มีประวัติและชาติกำเนิดที่น่าสนใจควรกล่าวถึง
ในที่นี้เพราะมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ที่มีบทบาทอย่างสูง
ต่อชุมชนหลายท่านในยุคหลัง ๆ ประวัติกล่าวว่าไว้ว่าพ่อท่านกลายกำเนิดจากตระกูลชวานา ในสมัย
รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยที่เริ่มโตเป็นวัยรุ่นบิดาได้ฝากตัวเรียนวิชาอาคมไสย
ศาสตร์ กับขุนโจรชื่อดัง ซึ่งเป็นผู้เก่งกล้าสามารถในทางวิชาไสยศาสตร์ คือ เสือล่อ
เรียนจนแตกฉานในที่สุดด้วยความเป็นอัจฉริยะบุรุษของท่าน เสือล่อไม่มีวิชาที่จะถ่ายทอดให้อีก
จึงได้ไปฝากตัวเรียนวิชากับเสือชื่อดังอีกคนคือ เสือแสง หรือคนในสมัยนั้นเรียกว่า พ่อหมอแสง
ในไม่ช้าพ่อหมอก็ไม่มีวิชาถ่ายทอดให้อีก ถึงกระนั้นยังไม่เป็นที่พอใจของท่านอีก จึงได้เดินทาง
ไปฝากตัวเป็นศิษย์กับพ่อหมอเสือคำแห่งอีก ซึ่งมีชื่อมาก ในที่สุดพ่อหมอเสือคำแห่งก็หมดวิชา
ถ่ายทอดให้อีก จะศึกษากับใคร ไม่ได้แล้ว เพราะกับอาจารย์อื่น ไม่มีใครจะเหนืออาจารย์ทั้งสามนี้
จึงได้ตัดสินใจบวชเป็นพระ เมื่ออายุของท่านได้ 22 ปี ที่วัดเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน
ได้กลับไปวัดหาดสูง เมื่อเจ้าอาวาสองค์ก่อนคือขุนหมื่นจิตตาสึกขาบท ท่านจึงได้รับตำแหน่ง
เจ้าอาวาส) ในช่วงสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดหาดสูง วัดหาดสูง เป็นสำนักเรียนวิปัสสนา
กรรมฐานที่เคร่งครัด มีพระและฆราวาสมาเรียนวิปัสสนาและไสยศาสตร์จำนวนมาก พ่อท่านคล้าย
ก็ได้เรียนกับท่านถึง 3 ปี ในประวัติเล่าว่ามีแม่ทัพคนหนึ่งชื่อพระยาราชเดชได้เข้ามาศึกษากับท่าน
จนเป็นที่เลื่อมลั่นของวัดหาดสูงว่าช่วงที่ท่านได้สอนวิชาให้กับพระยาราชเดชนั้นจะปรากฏ

แสงสีกะจายเต็มไปด้วยห้อง (ประวัติหลวงปู่กลาย คงคสุวณ โณ, 2519) อิทธิปาฏิหาริย์ของ
พ่อท่านกลายในคำบอกเล่าของชาวบ้านมีหลายเหตุการณ์ ทั้งวาจาสิทธิ์ถ้อยคำวิญญาน สื่อสารกับ
สัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้ ทั้งจระเข้ เสือ แมว กระรอก (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552,
หน้า 33-34) ด้วยความมีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพสูงสุดของคณะสงฆ์และชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปี
ตอนบน พ่อท่านกลายจึงในรับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะแขวง (เจ้าคณะอำเภอ) นว
รูปแรก ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รัตน โกสินทรศก 121 (พ.ศ. 2445) อีกด้วย
(ดำรงธรรม, 2552, หน้า 33)

ความมีชื่อเสียงด้านวิปัสสนากรรมฐาน อิทธิปาฏิหาริย์ และไสยศาสตร์ของพ่อท่านกลาย
นี้เป็นคุณลักษณะที่สำคัญของพระที่ได้รับการเคารพ ศรัทธาของชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี
ตอนบน และสืบต่อมาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกับพระที่เป็นลูกศิษย์พ่อท่านกลายคือ
พ่อท่านคล้าย หลวงพ่อแดง วัดเขาหลัก หลวงพ่อแดง หลวงพ่อพุ่ม วัดหลักช้าง หลวงพ่อสง
วัดหาดสูง และหลวงพ่อดี วัดทุ่งไหม้ (วัดไม้เรียง) และหลวงพ่อบลอด วัดนาเขียง เป็นต้น
ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกับพระที่มีคุณลักษณะดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของพลังขับเคลื่อน
ประวัติศาสตร์ของชาวชุมชนที่ปรากฏเด่นชัดในยุคหลัง ๆ ทั้งการพัฒนาชุมชน การเป็นที่พึ่ง
ทางใจ การมีเครื่องรางของขลังของชาวชุมชน (รวมถึงข้าวสาร) ในยุคแห่งความหวาดหวั่น
พึ่งพารัฐไม่ได้ และการเป็นองค์ประกอบหนึ่งของ “วัฒนธรรมนักเลง” ของชาวนอกเขา ซึ่งผู้วิจัย
จะได้กล่าวในประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป

สำหรับประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าการเข้ามาของการศึกษาสมัยใหม่ของรัฐในชุมชนท้องถิ่น
ลุ่มน้ำตาปีตอนบน เป็นการดำเนินการภายใต้เครือข่ายรัฐสมัยใหม่ ประสานกับเครือข่ายพระสงฆ์
ในพื้นที่ แม้ว่าป็นนโยบายรัฐในระดับประเทศที่ต้องการให้คณะสงฆ์ร่วมจัดการศึกษา แต่การเลือก
ของเจ้าคุณม่วงในการเชื่อมต่อกับพ่อท่านกลาย แห่งวัดหาดสูง เป็นกลยุทธ์ที่ชาญฉลาด เพราะ
พ่อท่านกลาย คือจุดศูนย์กลางจิตใจทั้งของคณะสงฆ์และชาวชุมชน ทำให้พื้นที่ทางการศึกษา
สมัยใหม่ในชุมชนค่อย ๆ เปิดออกและได้รับการยอมรับจากชาวชุมชนมากขึ้น หลังจากนั้นโรงเรียน
ต่าง ๆ ได้ค่อย ๆ ทอยเปิดขึ้นตามวัดต่าง ๆ เช่น วัดหาดสูง วัดศิลา วัดปากจ้ง วัดไม้เรียง วัดยางค้อม
 เป็นต้น

มีข้อน่าสังเกตว่าการตั้งโรงเรียนแรกที่วัดวังม่วงมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายคณะสงฆ์
ธรรมยุติ เนื่องจากทั้งพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าคุณม่วง และคณะสงฆ์วัด
วังม่วง ล้วนเป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติ ทั้งสิ้น แม้ท่านเจ้าคุณม่วงจะมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือในการตั้ง
โรงเรียนวัดวังม่วง แต่ก็บอกว่าวัดนี้ตั้งห่างจากที่ว่าการอำเภอ โดยวัดที่น่าจะตั้งเป็นโรงเรียนแรก
คือ วัดหาดสูง (วัดมหานิยาย) นอกจากใกล้อำเภอและเป็นแหล่งชุมชนแล้ว ยังเป็นวัดพ่อท่านกลาย

ผู้มีบารมีสูงสุด ซึ่งหลังจากนั้นเพียง 3 ปี ในปี 2445 ได้เป็นเจ้าคณะอำเภอนาง อ่างไรก็ตาม หากเรื่องนี้ไม่ใช่เป็นความบังเอิญเป็นไปได้ว่า (นอกจากเหตุผลอื่น ๆ ที่เจ้าคุณมั่งได้กล่าวมา) คณะสงฆ์ธรรมยุติมีความพร้อมหรือมีความสะดวกในเรื่องการพัฒนาการศึกษามากกว่า เพราะบรรดาครูที่จะสอนได้ในสมัยนั้นต้องไปฝึกอบรมที่วัดท่าโพธิ์ วัดศูนย์กลางการศึกษาของเมือง นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นคณะสงฆ์ธรรมยุตเช่นเดียวกัน

หลังการจัดการศึกษาแบบใหม่ทำให้การสถาปนาอำนาจรัฐสมัยใหม่ในชุมชนท้องถิ่น ลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีความมั่นคงมากขึ้น เพราะการศึกษาแบบใหม่อยู่ภายใต้การควบคุม ดูแล หลักสูตรจากส่วนกลาง ส่วนกลางสามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ เนื้อหาวิชาต่าง ๆ ตามเป้าหมาย ที่ต้องการ โดยเฉพาะการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางหลังจากระบบไพร่มีความล้มเหลว เมื่อประกอบกับปัจจัยภายนอกอิทธิพลอาณานิคมทำให้กษัตริย์ที่กรุงเทพฯ เริ่มห่วงถึงปัญหา ความมั่นคงทั้งภายในและภายนอกจึงค่อย ๆ “ปฏิรูป” โครงสร้างต่าง ๆ ใหม่ “รัฐบาลที่กรุงเทพฯ” เริ่มส่งเสริมความเชื่อที่ว่าผู้คนที่อยู่ในเขตป่าเขาภายใต้ความควบคุมของสยามล้วนแล้วแต่เป็นคนเชื้อสายไทย มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงในระบบสังคมและการเมืองภายใต้พระมหากษัตริย์ องค์เดียวกัน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และเบเกอร์, 2546, หน้า 273) การจัดการศึกษาแบบใหม่เป็น วิธีการหนึ่งที่ทำให้เป้าหมายต่าง ๆ ของรัฐส่วนกลางประสบความสำเร็จในระยะต่อมา หัวใจสำคัญ อันหนึ่งคือ เรียนรู้และใช้ภาษาไทยกลางแบบกรุงเทพฯ แทนภาษาขอม บาลีและสันสกฤตที่ท้องถิ่น ต่าง ๆ เรียนอยู่ ทำให้ชาวชุมชนท้องถิ่นเกิดการรู้สำนึกว่าตนเองเป็นคนไทยเหมือนกัน ภายใต้ระบบ การเมืองเดียวกัน

หลังจากความสำเร็จในการตั้งโรงเรียน เมื่อเวลาผ่านไปชาวชุมชนยอมรับกับระบบ การศึกษาแบบใหม่นี้อย่างรวดเร็ว เห็นได้จากการที่รัฐได้ขยายการศึกษาไปตามวัดต่าง ๆ ได้มากขึ้น เกิดจากความร่วมมือของชาวชุมชนเป็นหลัก โดยมีพระสงฆ์เป็นตัวประสาน เนื่องจากรัฐไม่มี งบประมาณเพียงพอในการสร้างอาคารเรียนและจัดอุปกรณ์ต่าง ๆ แม้แต่ครูก็หายาก หลายโรงเรียน ชาวชุมชนจึงเป็นผู้ร่วมกันสร้างอาคารเรียนเหล่านั้น แม้แต่ในยุคก่อนสงครามโลกและหลัง สงครามโลกไม่กี่ปีชาวชุมชนยังต้องช่วยกันสร้างอาคารเรียนกันเอง ดังเช่น การสร้างโรงเรียน บ้านคลองงา ในปี พ.ศ. 2481 (ดูเรื่องพ่อท่านผุด) การสร้างอาคารเรียนโรงเรียนวัดควนสะอาด ในปี พ.ศ. 2488 (เปิดปี พ.ศ. 2481) ครูไชย แก้วสุขศรี อดีตครูใหญ่ได้บันทึกการร่วมแรงร่วมใจของ ชาวบ้านไว้ว่า “ผม (นายไชย) กับพวกขึ้นเขาเพรงหาไม้ได้ตามต้องการ โคนและตัดตามขนาด จำนวน 16 ท่อน ประกาศให้คนในหมู่บ้านวัดควนสะอาดทุกครัวเรือนไปลากไม้จากบนเขาที่โคน เตรีมภายใน 2 วันเสร็จเรียบร้อย...ชาวบ้านช่วยกันก่อสร้างตามแปลนทางราชการ มุงหลังคาด้วย สังกะสี ใช้พื้นดิน สังกะสี พื้น้องวัดควนสะอาด บริจาคทุกครัวเรือนโดยไม่ต้องออกเงินทางราชการ

แม้แต่บาทเดียว” (อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ ครูไชย แก้วสุขศรี, 2549)

3. รถไฟสายใต้พาดผ่านชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน พ.ศ. 2458

รถไฟเมื่อหนึ่งร้อยกว่าปีก่อนมิใช่เป็นเพียงพาหนะเดินทางเท่านั้น ยังนำมาสู่สิ่งใหม่ ๆ มากมายแม้แต่รัฐในยุคนั้นก็ไม่อาจคาดคิด รถไฟนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในท้องถิ่นมากมาย เป็นวิถีใหม่ที่เปิดโลกให้กับชุมชนท้องถิ่นเชื่อมต่อกับท้องถิ่นอื่น ๆ และกรุงเทพฯ ด้วยภูมิประเทศที่มีลักษณะทอดยาวและไม่กว้างนักอย่างภาคใต้ รถไฟจึงเหมาะสมสอดคล้องลงตัวเป็นอย่างมาก จึงไม่น่าแปลกที่ชาวใต้ยังใช้รถไฟกันจำนวนมากในปัจจุบัน โดยเฉพาะเส้นทางไกลมากรุงเทพฯ แม้ว่าจะคลาไคลมาดั่งดังไปบ้างก็ตาม

เป้าหมายของรัฐในการสร้างทางรถไฟมุ่งด้านการปกครองและรักษาความมั่นคงปลอดภัยของประเทศเป็นหลัก แต่มีเป้าหมายด้านเศรษฐกิจอยู่ด้วยดังปรากฏในประกาศสร้างทางรถไฟสยามสายอีสานจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) ว่า

“...การสร้างทางรถไฟเดินไปมาในระหว่างหัวเมืองไกลเปนเหตุให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมืองได้เป็นอย่างดีอันหนึ่ง เพราะทางรถไฟอาจจะชักย่นหนทางหัวเมืองซึ่งตั้งอยู่ไกลไปมากันยากให้กลับเป็นหัวเมืองใกล้ ไปมาถึงกันได้สะดวกเร็วพลัน การย้ายขนสินค้าไปมาเป็นการลำบาก ก็สามารถจะย้ายขนไปมาถึงกันได้โดยง่าย ดังนี้ หัวเมืองใดซึ่งที่ดินอุดมดีแต่สินค้ายังไม่บริบูรณ์เพราะขัดสนทางไปมายาก ไม่สามารถที่จะย้ายสินค้าที่บังเกิดขึ้นไปค้าขายแลกเปลี่ยนกับหัวเมืองอื่นได้ ก็คงมีผู้อุตสาหะคิดสร้างทำแลเฉพาะปลูกส่งสินค้าขึ้นให้มากยิ่งขึ้น เป็นการเปิดโอกาสให้อาณาประชาราษฎร์มีที่ทำการทำมาหากินกว้างขวางออกไปแล้วนำทรัพย์สินมบัติกรุงสยามให้มากยิ่งขึ้นด้วย...” (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ภารดี มหาขันธ์, 2527, หน้า 106) เช่นเดียวกับการเกิดรถไฟสายใต้รัฐก็มีเป้าหมายสอดคล้องกับภาคอื่น ๆ ดังประกาศสร้างทางรถไฟสายใต้ที่ว่า “ด้วยการที่จะให้หัวเมืองในพระราชอาณาเขตของเรามีความเจริญมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยความป้องกันรักษาและเกิดสินค้ามาขายไปมาถึงกันได้โดยเร็ว...แต่หัวเมืองปักษ์ใต้เรายังหาได้ทะนุบำรุงเหมือนอย่างหัวเมืองฝ่ายเหนือไม่...จึงมาเห็นว่าเวลานี้เป็นการสมควรที่จะทะนุบำรุงหัวเมืองเหล่านั้น...” (ศรีนวล ศิริมิลินท์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ภารดี มหาขันธ์, 2527, หน้า 107)

น่าสังเกตว่ารถไฟสายใต้เกิดขึ้นหลังสุดจากเริ่มจริง ๆ ในภาคอีสานประมาณปี 2433 มาถึงในภาคใต้ ปี พ.ศ. 2452 (เริ่มจากเพชรบุรี) รวมเวลาเกือบ 20 ปีเลยทีเดียว แสดงให้เห็นว่ารัฐมีความกังวลต่อปัญหาความมั่นคงในภาคใต้น้อยกว่าภาคอื่น ๆ เพราะอังกฤษที่ปกครองมลายูดูเหมือนจะคุกคามสยามน้อยกว่าฝรั่งเศสที่มีอิทธิพลอยู่ทางอีสาน ตะวันออก ซึ่งใกล้กับกรุงเทพฯ มากกว่านอกจากนั้น “การเมืองภายใน” ทางใต้น่าจะลงตัวมากกว่าทางอีสาน เหนือ ที่น่ากังวลมากที่สุดดูเหมือนจะเป็นทางหัวเมืองปัตตานี แต่ตอนหลังเมื่อตั้งเป็นมณฑลปัตตานีขึ้นมาแล้ว ความกังวลของ

รัฐน่าจะน้อยกว่าเดิมมาก

อย่างไรก็ตามรัฐยังคงกังวลต่ออังกฤษในมลายูพอสมควรแม้จะยัง “คุยกันได้” แต่ก็ไว้ใจไม่ได้ ยิ่งช่วงหลังอังกฤษขยายอิทธิพลบริเวณรัฐต่าง ๆ ในมลายูมากขึ้น และขอสัมปทานสร้างรถไฟเข้ามาในพรมแดนเมืองไทรบุรี จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่รัฐต้องขยับมาสร้างรถไฟสายใต้เพื่อเชื่อมภาคใต้กับอำนาจที่กรุงเทพฯ ให้กระชับขึ้นเพราะความเจริญในมลายูอาจทำให้ภาคใต้งูงไปทีมลายูได้ ดังเช่นในอดีตที่หัวเมืองภาคใต้ติดต่อสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ กับมลายู โดยเฉพาะปีนังมากกว่ากรุงเทพฯ การสร้างรถไฟสายใต้จะสามารถสกัดกันอิทธิพลของอังกฤษที่จะขยายอำนาจขึ้นมาได้ ขณะเดียวกันก็ยังสามารถทำมาค้าขายกับมลายูต่อไปได้ ดังการแสดงความคิดเห็นของเสนาบดีสภาในการสร้างทางรถไฟสายใต้ว่า

“รถไฟสายแหลมมลายู คิดข้างทางประโยชน์กำไรดีเท่ากันยิ่งกว่าสายเชียงใหม่ทางประโยชน์การปกครอง...ทางแหลมมลายูถึงเวลาที่จะมีการหนักแน่นด้วย มีชาวต่างประเทศกำลังตั้งหน้าจะมาก้าขายในหัวเมืองมณฑลเหล่านั้นมาก จะยิ่งมากขึ้นทุกที ด้วยเหตุผลหลายอย่างข้อสำคัญนั้นคือบุกทางหัวเมืองมลายูของอังกฤษหมดไปหาได้ไม่พอขายเป็นเหตุให้ราคาคืนบุกดีขึ้นจึงเป็นเหตุให้พวกแสวงหาทรัพย์มุ่งหน้ามาหาแร่ในเหมืองแร่ในพระราชอาณาจักรซึ่งมีอยู่มากจริงด้วย การเป็นดังนี้ถ้ารัฐบาลคิดกันไม่ให้ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายในหัวเมืองเหล่านั้นก็คงเกิดปากเสียงกับรัฐบาลต่างประเทศจะได้ทานกันด้วยกำลังอำนาจ ถ้าเกิดปล่อยให้ค้าขายกันตามพอใจช้านานเท่าใด หัวเมืองเหล่านั้นจะเต็มไปด้วยชาวต่างประเทศที่เทศาภิบาลจะปกครองได้โดยยาก เพราะเหตุที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ...ทั้งการค้าขายและการปกครองจึงจะรับการภายหน้าอยู่ว่าโดยยอร์ดไฟสายแหลมมลายูนี้มีทางจำเป็นเพื่อป้องกันพระราชอาณาจักรเป็นสำคัญที่ 1 เพื่อประโยชน์กำไรเป็นที่ 2 รองลงมา (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 37)

การสร้างรถไฟสายใต้รัฐไม่มีเงินลงทุน เนื่องจากก่อนหน้านี้ต้องใช้เงินในการสร้างรถไฟสายเหนือ จึงกู้เงินจากรัฐบาลสหพันธรัฐมลายูของอังกฤษ 4,000,000 ปอนด์สเตอร์ลิง โดยอังกฤษมีเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น ยกเลิกการปกครองและการบังคับบัญชาหัวเมืองไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้อังกฤษ และอังกฤษยอมยกเลิกอนุสัญญาฉบับที่ทำไว้กับสยามใน พ.ศ. 2440 นอกจากนั้นต้องใช้วิศวกรอังกฤษควบคุมการก่อสร้างให้การรถไฟแห่งสหพันธรัฐมลายูตรวจสอบทุกขั้นตอนการก่อสร้างและต้องเชื่อมทางรถไฟของสยามเข้ากับมลายู (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 40)

การสร้างทั้งสายจากเพชรบุรีลงมาถึงสงขลาใช้เวลาประมาณ 7 ปี (พ.ศ. 2452-2459) ช่วงสงขลาถึงระแงะ ประมาณ 3 ปี (พ.ศ. 2459-2461) รวม ๆ ประมาณ 10 ปี ตลอดทั้งสายทำเป็นช่วง ๆ เช่น เพชรบุรี-ชะอำ (พ.ศ. 2452-2454) ตรัง-ทุ่งสง (พ.ศ. 2452-2455) สงขลา-พัทลุง

(พ.ศ. 2452-2455) ชุมพร-นครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2453-2459) พัทลุง-นครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2454-2459) ชะอำ-ชุมพร (พ.ศ. 2455-2458) และสงขลา-ระแงะ (พ.ศ. 2459-2461) ช่วงสำคัญสำหรับที่ยาวที่สุด คือช่วงชุมพร-นครศรีธรรมราช ระยะทาง 319 กิโลเมตร รวมเวลาสร้างทั้งหมด 6 ปี ในการเปิดเดินรถดำเนินการเป็นช่วง ๆ เช่นกัน แต่เป็นช่วงสั้นกว่าการก่อสร้าง เริ่มจากช่วงแรก เพชรบุรี-ชะอำ เปิดวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2454 ช่วงที่ก่อสร้างผ่านชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน คือช่วงชุมพร-นครศรีธรรมราช และเปิดเดินรถช่วง ท่งสง (นครศรีฯ)-บ้านนา (บ้านนาเดิม-สุราษฎร์ฯ) วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458 (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 43)

การสร้างทางรถไฟสายใต้โดยผ่านอำเภอฉวางนั้น มีความเป็นมาซับซ้อนเป็นพิเศษ ดิเรก พรตตะเสน นักวิชาการท้องถิ่นคนสำคัญของจังหวัดนครศรีธรรมราชได้เขียนไว้อย่างน่าสนใจว่า ความคิดให้รถไฟผ่านอำเภอฉวางนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์อันดียิ่งระหว่างรัชกาลที่ 5 กับเจ้าคุณม่วง กล่าวคือ ครั้นรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2448 พระองค์ได้เสด็จเป็นการส่วนพระองค์ไปหาเจ้าคุณม่วงที่วัดท่าโพธิ์ เนื่องจากมีความสนิมสนมและยกย่องเป็นพิเศษ ด้วยการเป็น “สหชาติ” กับพระองค์ และเจ้าคุณม่วงมีความรู้ความสามารถ (ดังได้กล่าวมาในข้างต้น) เป็นถึงเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชรับผิดชอบการศาสนาและการศึกษาทั่วภาคใต้ (ดิเรก พรตตะเสน, 2516, หน้า 70-73)

ในการพบกันรัชกาลที่ 5 ได้พูดคุยปรึกษาหารือเรื่องการสร้างทางรถไฟสายใต้ โดยรัชกาลที่ 5 (แผนการก่อสร้าง) ได้มีแนวคิดสร้างจากเพชรบุรีมายังจังหวัดตรัง โดยวางแผนให้จังหวัดตรังเป็นชุมทางสำหรับแยกไปจังหวัดอื่น ๆ หากเป็นไปตามแผนนี้ ทางรถไฟจะไม่ผ่านอำเภอท่งสง ตำบลปากแพรกอย่างที่เห็นในปัจจุบัน แต่จะผ่านไปยังตำบล “ท่งสง” ที่ติดกับตำบลท่งสัง อำเภอท่งใหญ่ อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของตำบลปากแพรกไปอีกไกลมาก หากเป็นไปตามแผนนี้รถไฟจะไม่ผ่านมาทางอำเภอฉวาง มาถึงท่งสง (ปากแพรก) อย่างเป็นอยู่ในปัจจุบัน เจ้าคุณม่วงเมื่อได้ทราบแผนนี้ ท่านขอให้รัชกาลที่ 5 แก้ไขแนวทางให้ผ่านอำเภอฉวาง เพราะท่านทราบว่า “ชาวนอกเขา” มีความลำบากในการคมนาคมอย่างมาก ต้องเดินทางเท้าเขาเมืองนครหรือทางเรือไปทางแม่น้ำตาปีไปทางสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน เจ้าคุณม่วงได้ยกเหตุผลนานาประการถึงข้อดีที่ทางรถไฟจะผ่านฉวาง จนสุดท้ายด้วยความที่เป็นกวีเจ้าคุณม่วงได้นำกระดาดแผ่นหนึ่งที่เขียนถึง “ชาวนอกเขา” เป็นบทสักวา ถวาย เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ทอดพระเนตรได้ทรงพระสรวลและตกลงจะทรงแก้แนวให้ผ่านฉวางตามที่ท่านเจ้าคุณกราบบังคมทูลขอ สักวาบทประวัติศาสตร์นั้นว่าดังนี้

“สักวาชาวนอกเขาเขาลาด
เป็นเชื้อชาติปัญญานิजाเอ๋ย
ค่าน้ำพริกแก้ดีป्लीไม่มีเคย*
กระไรเลยแสนจนคนอัปรีย**
หัวทุ้งตั้งไว้ที่บนพรา***
เก็บเอามาแกงกินหมิ่นเหมือนผี****
หัวเดียวแกงกินได้ตั้งหลายที่
แสนอัปรียหนักหนาคนป่าเถย”

สักวาบทนี้พระราชพุทธิรังษี อายุ 83 ปี เจ้าอาวาสวัดธาตุน้อย เคยทรงแสดงให้ผู้วิจัยฟัง (พระราชพุทธิรังษี, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2553) เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงว่าการที่รถไฟผ่านอำเภอฉวางเกิดขึ้นมาจาก “บุคคล” ไม่ใช่การวางแผนหรือนโยบาย ความจริงแล้วเมื่อย้อนกลับไปดูเป้าหมายในการสร้างทางรถไฟ คือด้านความมั่นคงการเมืองการปกครองและด้านเศรษฐกิจ โดยเน้นไปที่การค้าขายของเมืองสำคัญ ๆ และเป็นการค้าในระบบทุนนิยมเสียมากกว่าควรให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจชุมชน การผ่านท้องถื่นต่าง ๆ เป็นผลพลอยได้จากการวางแผนเชื่อมเมืองสำคัญ ๆ และความสะดวกในการสร้างมากกว่าการมองมาที่การพัฒนาท้องถื่นโดยตรง

ตรงกันข้ามกับทัศนคติของเจ้าคุณมั่ง ท่านมองมาที่การพัฒนาท้องถื่น ท่านเคยเข้ามาจัดการศึกษาในเขต “นอกเขา” ทำให้ทราบถึงข้อมูลต่าง ๆ ทั้งจำนวนคน การทำมาหากิน วิถีชีวิต ฯลฯ และท่านทราบว่าการคมนาคมของ “ชาวนอกเขา” ไกลจากตัวเมืองและเดินทางลำบาก รถไฟจะสามารถเปิดโลกของชาวนอกเขาให้กว้างและไกลขึ้น

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากสักวาบทนี้ยังได้สะท้อนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนอกเขาในขณะนั้น ขณะเดียวกันการเขียนสักวาบทนี้ยังสะท้อนถึงมุมมองของเจ้าคุณมั่งต่อชาวนอกเขาในลักษณะ ยากจน ยากไร้ ห่างไกลความเจริญ แม้ว่าผู้เขียนจะยกย่องว่าฉลาด สติปัญญาดี และมีเจตนาดี มีเมตตา กรุณา ต่อชาวนอกเขาก็ตาม แต่เป็นความปรารถนาดีภายใต้ความน่าเห็นใจ

* “แก้ดีป्लीไม่มีเคย” คือ พริกมากแต่ขาดกะปิ หรือใส่กะปิน้อย เพราะชาวนอกเขาปลูกพริกมาก แต่กะปิต้องเดินทางไปซื้อไกล

** “อัปรีย” คือ ไม่พอใจ ไม่รื่นรมย์ ไม่ใช่เสนียดจัญไรที่เข้าใจในปัจจุบัน

*** “ทุ้ง” คือ ปลาทะเลชนิดหนึ่ง เป็นของหายากสำหรับชาวนอกเขา, “พรา” คือ แผลไม้ไผ่เล็ก ๆ ตั้งไว้บนเตาไฟไว้เก็บอาหารแห้งหรือเครื่องปรุง เช่น หอม กระเทียม กะปิ เกลือ ฯลฯ ความร้อนจากเตาไฟจะเก็บของเอาไว้ได้นาน (การรมควัน)

**** “หมิ่น” คือ กลิ่นสาป หรือกลิ่นเหม็น

นำสงสาร สมเพช เวทนา (ด้วยเหตุนี้จึงต้องสงเคราะห์ ช่วยเหลือ)

การสร้างทางรถไฟสายใต้ใช้แรงงานคนจีนเป็นหลัก คนจีนที่ทำทางรถไฟสายใต้ส่วนใหญ่เป็นคนจีนจากรัฐเปรู มาเลเซีย ชาวท้องถิ่นเรียกคนจีนเหล่านี้ว่า “จีนปีหระ” (เปรู) หลังจากเปิดใช้ทางรถไฟคนจีนส่วนหนึ่งได้ตั้งหลักทำมาหากินอยู่บริเวณนี้และเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาการทำสวนยางและพัฒนาตลาดของท้องถิ่นในสมัยต่อมา

ในช่วงสร้างทางรถไฟโดยเฉพาะระหว่างนาบอนกับฉวางมีความยากลำบากพอสมควร เพราะต้องข้ามแม่น้ำสำคัญถึงสามสาย คือข้ามแม่น้ำดาปี คลองคูด้วน และคลองจันดี และมีที่ลุ่มทางน้ำ ข้ามทุ่งนาอีกหลายจุด ทำให้ต้องถมดินสูงและทำสะพานหลายสะพาน

การสร้างทางรถไฟส่วนหนึ่งใช้ไม้หมอนจากป่าไม้ใกล้ๆ ดังเช่น บริเวณทุ่งปอน ในอดีตจะเป็นป่าไม้หนาทึบ ต่อมาต้นไม้ถูกโค่นทำไม้หมอนรถไฟ สร้างสะพาน ทำให้พักคนงาน ทำให้ไม้ใหญ่หมดไป ต่อมาเมื่อมีคนมาถางป่าทำไร่ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ใหม่เพิ่มเติมจากเดิม

นอกจากนั้นยังเกิดอุปสรรคที่ไม่คาดคิด คือ ช้างป่าที่อาศัยอยู่ในบริเวณ คลองคูด้วน หลักช้าง ฉวาง คูด้วน ละอาย นาวา ควนส้าน คลองงา หน้าเขาเหมน ที่มีหลายโขลง โขลงละประมาณ 3 ถึง 30 เชือก จะเข้ามาเหยียบย่ำคันดินที่กั้นชาวจีนขุดขึ้นถมเส้นทางที่กำหนดให้ กระจัดกระจายและรื้อคันผลัดไผ่ที่ปัก ทำให้การสร้างทางรถไฟต้องชะงักลง เพราะตามปกติในตอนเช้าช้างป่าจะมุ่งหน้าเดินไปทางทิศตะวันออก โดยมองเอาดวงอาทิตย์เป็นเป้าหมายตามสัญชาตญาณ เมื่อหากินเสร็จแล้ว ตอนเย็นก็ถือเอาดวงอาทิตย์ที่กำลังตกดินเดินกลับที่อยู่ทางรถไฟ สร้างขวางทางเดินช้างพอดีกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ อุปราชภาคใต้และข้าหลวงเทศาภิบาลในขณะนั้นแก้ปัญหาโดยการจับช้างไปขายหัวเมืองมลายู (ชาลี ศิลปศรี, 2539, หน้า 64)

หลังเปิดใช้รถไฟได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนเป็นอย่างมากทั้งการเข้ามาพัฒนาตลาดท้องถิ่นของคนจีน การติดต่อกับผู้คนในพื้นที่ต่าง ๆ ของชาวชุมชนทั้งภายในและภายนอกในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม “วิถีรถไฟ” ได้ดำรงอยู่ต่อเนื่องยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากรถไฟดังกล่าวผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในประเด็นว่าด้วยการดำรงอยู่ของชาวชุมชน ข้อ 2

3.1 สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์กับชาวนอกเขา

มีประเด็นที่ต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ตัวแทนรัฐส่วนกลางคนสำคัญในระดับ “ข้าหลวง” ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำดาปีตอนบนที่ “พิเศษ” กว่าข้าหลวงคนอื่น ๆ คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชคนที่ 3 พ.ศ. 2453-2456 (คนที่สองคือพระยาชลบุรานุรักษ์ (เจียม จารุจินดา) พ.ศ. 2450-2452) สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2456-2458 และสมเด็จอุปราช

ภาคปักษ์ใต้ พ.ศ. 2458-2468 (อุปราชาองค์เดียวใน 5 คน ของสยามที่มียศ “เจ้าฟ้า”) รวมเวลาเป็นผู้ปกครองในภาคได้ถึง 15 ปี

การจับช้างป่าเพื่อแก้ปัญหาเรื่องสร้างทางรถไฟทำให้กรมขุนลพบุรีราเมศวร์เข้ามาในฉวางบ่อย บริเวณที่เคยไป เช่น โศกถือ คลองกุย ปากมื่น วัดวังม่วง ถ้าพรรณาเพื่อดูการคล้องช้าง และที่วัดวังม่วงจะตรวจกิจการการศึกษา กิจการลูกเสือและศาสนพิธี กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ชอบช้างมากโดยให้พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร พระโอรสองค์กลาง “ครอบครุหมอช้าง” และฝึกหัดเป็นควาญช้าง เมื่ออายุ 8 พรรษา (ชาติ ศิลปศรี, 2539, หน้า 65)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ได้เสด็จมาฉวางครั้งแรก พ.ศ. 2454 โดยเริ่มจากสงขลามายังเมืองนคร วันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 เสด็จด้วยกระบวนช้างไปทางบ้านขนแหลม-ท่าดี-เขาแก้ว วันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 จากเขาแก้ว-ประพาสน้ำตกกระโรม กลับมาพักแรมที่เขาแก้ว วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 จากเขาแก้ว-เขารังเกียจ (บริเวณอำเภอช้างกลางในปัจจุบัน)-ประพาสถ้ำหมื่นยมและถ้ำพระ กลับมาประทับแรมที่หน้าเขารังเกียจ วันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 จากเขารังเกียจ-ตำบลจันดี-อำเภอฉวาง ประทับแรมที่บ้านพันช่วง ถ้านับตำบลฉวางในตลอดเหนือ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ตรวจราชการทั่วไปประทับแรมที่บ้านแม่พันช่วง บ้านโคกถือ วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 เสด็จไปทุ่งสง (จดหมายเหตุเขาพังไกร 2454) (ไปทางหลักช้าง-ทุ่งสง-ร้อนพิบูลย์-เข้าเมืองนคร)

การเสด็จฉวางครั้งนี้แสดงถึงการให้ความสำคัญของพื้นที่บริเวณฉวางมาก (หลังจากย้ายอำเภอมาเมื่อ 2442 ผ่านมาประมาณ 12 ปี) เนื่องจากเป็นหัวเมืองสังกัดกรมช้างกลางในอดีตเป็นชุมชนใหญ่มาแต่โบราณ ประกอบกับจะมีการสร้างทางรถไฟผ่านมาทางนี้ ท่านในฐานะผู้ปกครองที่มีอำนาจมากที่สุดของมณฑลต้องมา “ตรวจงาน” ดำรวจข้อมูล ดูความเรียบร้อย ฯลฯ นอกจากนั้นเส้นทางเสด็จทางบกของกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ในปี พ.ศ. 2454 มาฉวางแสดงให้เห็นว่าจากเมืองนครไปฉวางและจากฉวางไปเมืองนครทางบกสามารถไปได้อย่างน้อยสองทางคือ จากเมืองนคร-บ้านตาล-น้ำตกกระโรม-เขาธง-คลองท่าแพ-คลองรังเกียจ-ถ้ำหมื่นยม-ควนสงสาร-ฉวาง (ทางมาฉวางของกรมขุนฯ) อีกเส้นทางคือจากฉวาง-หลักช้าง-ทุ่งสง-ร้อนพิบูลย์-ท่าเรือเสาธง-หัวถนน-ศาลาไม้ชัย-เมืองนคร (ชาติ ศิลปศรี, 2547, หน้า 13) (ทางกลับนครศรีฯ กรมขุนฯ) มองในแง่การเดินทางของเมืองนครจากฝั่งตะวันตกของเขาหลวงมาถึงฉวางจะสุดเขตที่แม่น้ำตาปี ฉวางจึงเหมือนเป็นสุดทาง ด้วยเหตุนี้ บริเวณที่ตั้งอำเภอฉวางในปัจจุบันในอดีตชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “บ้านปลายทาง”

หลังจากท่านได้ “รู้จัก” ฉวางในระดับหนึ่งใน พ.ศ. 2455 เมื่อรัชกาลที่ 6 ต้องการให้มีกิจการลูกเสือไปตามมณฑลต่าง ๆ จึงได้มีการตั้งกองลูกเสือมณฑลนครศรีธรรมราช ขึ้น 4 กอง คือ

กองลูกเสือมณฑลนครศรีธรรมราชที่ 1 โรงเรียนมหาวชิราวุธ สงขลา กองลูกเสือ มณฑล
นครศรีธรรมราชที่ 2 โรงเรียนเบญจมราชูทิศ นครศรีธรรมราช กองลูกเสือมณฑลนครศรีธรรมราชที่ 3
โรงเรียนนักษณกุล พัทลุง และกองลูกเสือมณฑลนครศรีธรรมราชที่ 4 โรงเรียนวัดวังม่วง
อำเภอฉวาง โรงเรียนวัดวังม่วง (ฉวาง 1) (ชาติ ศิลปรัศมี, 2547, หน้า 8)

ปี พ.ศ. 2458 รัชกาลที่ 6 ได้เสด็จเมืองนครศรีธรรมราชได้ประกอบพระราชกรณียกิจ
ต่าง ๆ จนถึง วันที่ 16 กรกฎาคม ได้เสด็จพร้อมกับกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ทอดพระเนตรประเพณี
การจับช้างป่าของเมืองนครศรีธรรมราชที่บ้านกุย บริเวณนี้ปัจจุบันอยู่ในอำเภอช้างกลาง เสร็จแล้ว
ก็เสวยพระกระยาหารเที่ยงที่นั่น ต่อมาวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2458 เสด็จด้วยรถไฟจากเมืองนคร
ประมาณ 9 โมงเช้า มาถึงสถานีฉวางเวลา 12.15 น. เสด็จลงประทับในปะรำหลังสถานีรถไฟ
มีราษฎร นักเรียน ลูกเสือ มารับเสด็จประมาณ 700 คนเศษ เสวยพระกระยาหารกลางวัน เวลา
13.45 น. แล้วเสด็จขึ้นรถไฟถึงสถานีห้วยบกเบิก มหาอำมาตย์ตรีพระบริรักษ์ภูธรสมุหเทศาภิบาล
มณฑลชุมพรและอำมาตย์โทพระวรฤทธิไชย ผู้ว่าราชการเมืองไชยาขึ้นมารับเสด็จบนรถไฟ
พระที่นั่ง พร้อมถวายเครื่องคอกไม้ รูปเทียน เชิญเสด็จเข้าเขตมณฑลชุมพรต่อไป (ชาติ ศิลปรัศมี,
2543 ค, หน้า 14)

ในปี พ.ศ. 2460 รัชกาลที่ 6 เสด็จฉางอีกครั้งหนึ่งเพื่อตรวจการ โรงเรียนวัดวังม่วง
และกิจการลูกเสือ ทางกรรมการอำเภอจัดช้างรับเสด็จจากสถานีรถไฟถึง 21 เชือก เสด็จมายัง
พลับพลาที่ประทับใกล้ที่ว่าการอำเภอฉวาง และลงทรงม้าที่ “หลวนน้ำ” (ฉนวนน้ำ) ซึ่งเป็น
เรือนไม้ครอบทำน้ำ (ใกล้โรงเรียนฉวางในปัจจุบัน) จากนั้นเสด็จมาวัดวังม่วง ทอดพระเนตร
การแสดงถวายตัวของลูกเสือ ชั้นป. 4 12 คน เรื่องสังข์ทอง ตอนหาปลา แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
กลับเวลา 14.32 น. โดยรถไฟพระที่นั่งไปจังหวัดสุราษฎร์ธานี (ชาติ ศิลปรัศมี, 2551 ข, หน้า 4)

พ.ศ. 2464 กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ได้เสด็จพร้อมด้วยกรรมการอำเภอฉวางได้เสด็จ
ไปคล้องช้างที่บ้านคลองสังข์ อำเภอทุ่งใหญ่ โดยมาประทับที่วัดวังม่วงพร้อมด้วยพระวรชายา
พระโอรสองค์กลางกับองค์เล็กคือพระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร อายุ 8 ขวบ และพระองค์เจ้า
อนุสรณ์มงคลการ อายุ 6 ขวบ การเสด็จครั้งนั้นใช้เรือประทับขนาดใหญ่ มีแจว 4 แจว และไม้ค้ำถ่อ
ตามด้วยแพไม้ไผ่บรรทุกเสบียงอาหาร เครื่องมือจับช้าง และเรือตามเสด็จจำนวนมาก ทั้งเจ้านาย
ชั้นสูง ข้าราชการชั้นสูง กรรมการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พร้อมด้วยทหารเสือป่าและตำรวจ
อารักขา ขบวนเรือจึงมีเป็นจำนวนมากเต็มลำน้ำตาปี การเดินทางใช้เวลา 2 วันไปทางตำบล
ถ้าพรรณรา เวลาในการจับช้างใช้เวลา 8 วัน จากนั้นเสด็จไปสงขลาด้วยรถไฟพระที่นั่ง
(ชาติ ศิลปรัศมี, 2529, หน้า 6)

นอกจากเรื่องงานแล้ว ยังมีเรื่องเล่าเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยของกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ที่เกี่ยวข้องกับชาวนอกเขา เช่น เรื่อง “คนฉวางหัวหมอ” (ชาลี ศิลปศรี, 2547, หน้า 14) เรื่องมีดังนี้

“วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ขณะที่เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เสด็จประทับที่บ้านหลวงไชยศรีศิลป์ (กลั๊บ) พ่อของขุนฉวางวิสิษฐ์ ที่บ้าน โคงถือ ขณะนั้น ได้มีฝนตกหนัก พระองค์กำลังเล่นหมากรุกกับมหาเถร บังเอิญฟ้าผ่าถูกหัวชาวบ้านตายไป 4 ตัว ชาวบ้านผู้นี้ มีความคิดว่าจะเรียกเอาค่าเสียหายจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนฯ จึงเข้าเฝ้าในขณะที่ตัวเอง นุ่งผ้าขาวม้า ไม่สวมเสื้อ ถือพร้า กล่าวกับท่านว่า “ท่านเป็นเจ้าฟ้าทำไมจึงปล่อยให้ฟ้าผ่าหัว ของชาวบ้าน” ท่านสรวลด้วยความพอพระทัย ถามว่า “จะเอาค่าเสียหายเท่าไร” ชายคนนั้นตอบว่า “3 บาท” ท่านจึงประทานให้ 4 บาท ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนมากในยุคนั้น”

เรื่องเล่านี้สะท้อนถึงบุคลิกนิสัยของคนฉวางได้ส่วนหนึ่งที่มีความกล้าเผชิญหน้า กับผู้มีอำนาจหรือด้วยความที่อยู่ไกลจากรัฐทำให้ไม่ทราบถึงบทบาทและความสำคัญของรัฐมากนัก หรือเป็นคนซื่อ ๆ ตรงไปตรงมา บุคลิกภาพเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ส่งทอดมาในยุคหลัง ๆ

เรื่องต่อมาเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่กรมขุนลพบุรีราเมศวร์เสด็จฉวางในปี พ.ศ. 2459 และได้พักที่วัดวังม่วง ท่านได้แก้ปัญหากรณีชาวบ้านใกล้วัดทะเลและกับวัดเรื่องมะพร้าว ท่านได้ ปลอมตัวเป็นชาวบ้านไปที่บ้านชาวบ้านคนนั้นเพื่อใกล้เกลี่ยข้อพิพาท แต่ไม่อาจตกลงกันได้ จนชาวบ้านคนนั้นรู้ว่าเป็น “ท่านอุปราช” (ชาลี ศิลปศรี, 2547, หน้า 4) จึงยอมตามแต่โดยดี

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวนอกเขา นอกจากเป็นการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับพื้นที่บริเวณนี้มากพอสมควร และแสดงให้เห็นถึงอำนาจของรัฐส่วนกลางที่เข้ามา ถึงท้องถิ่นโดยประสานกับเครือข่ายราชการในพื้นที่ นอกจากนั้นยังเห็นถึงการประสานระหว่าง รัฐกับศาสนา วัด นอกจากนั้นยังได้รับรู้ถึง บุคลิกภาพส่วนตัวของกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ท่านนี้ ดูเหมือนท่านจะเป็นคน “ลุย ๆ” เป็น “เจ้า” หรือ “เจ้านาย” ที่คิดค้นเข้าถึงชาวบ้านพอสมควร

การดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้ปรีภรัฐสมัยใหม่

การเข้ามาของรัฐสมัยใหม่ทำให้ชาวชุมชนต้องปรับตัวหลายอย่าง ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ชาวชุมชนกับปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนเคลื่อนไหว เป็นพลังขับเคลื่อนในยุคต่อ ๆ มา ภายใต้วิถีชีวิตชาวบ้านในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่ดำรงอยู่ก่อนหน้านี้ การเข้ามาของอำนาจรัฐ สมัยใหม่ทำให้เครือข่ายรัฐสมัยใหม่ ขยายอำนาจแข็งแกร่งไปทั่วท้องถิ่นชาวชุมชนจึงต้องปรับตัว เข้ากับระบบอำนาจนั้น ส่วนใหญ่จำยอมอยู่ภายใต้อำนาจโดยการทำตามกฎหมาย การเสียภาษี ยอมรับการศึกษาสมัยใหม่ ภายใต้โครงสร้างใหม่นี้ชาวบ้านจำเป็นต้องหาเงินมาจ่ายภาษีและ

ซื้อของกินของใช้ที่จำเป็นบางส่วน จึงต้องขายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภค อุปโภคเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ประกอบกับโครงสร้างทางสังคมที่ชาวชุมชนออกห่างจากมูลนายมากขึ้น ขยับขยายบุกเบิกพื้นที่เพิ่มเติม สอดคล้องกับอาชีพของคนจีนทำหน้าที่เป็น “คนกลาง” ในการซื้อขายผลผลิตของชาวบ้าน ทำให้ตลาดต่าง ๆ พัฒนาขึ้น ชุมชนท้องถิ่นจึงเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างน้อยสี่ฝ่าย คือ ข้าราชการ ชนชั้นนำท้องถิ่น พ่อค้าชาวจีนในตลาด และชาวบ้าน ความสัมพันธ์นี้ส่วนใหญ่เครือข่ายรัฐและคนจีนจะได้เปรียบชาวบ้าน ยังโชคดีที่มีวัดและพระสงฆ์ เป็นตัวประสานทางวัฒนธรรม ทำให้ชุมชนสมดุลพอสมควร และในช่วงเวลาหนึ่งพระสงฆ์ได้ร่วมกับชาวบ้านทำการพัฒนาชุมชน แทนรัฐอีกด้วย นอกจากนั้นเอกชนร่วมกันจัดการศึกษาระดับมัธยมและการแพทย์สมัยใหม่ก่อนรัฐนานหลายปี

1. ชาวชุมชน: “ทำกิน ทำเพื่อ เหลือขาย”

หลังจากชาวบ้านได้เปลี่ยนสถานะภาพในสายตาของรัฐจาก “ไพร่สังกัดมูลนาย” มาเป็น “ราษฎรสังกัดอำเภอ” ชาวบ้านยังคงลำบากไม่ต่างจากเดิม เพราะต้องหาเงินมาจ่ายค่า “ราชการ” หรือค่า “รัฐอุปการ” ประกอบกับ “ชาวนอกเขา” มีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าสำคัญคือเกลือ กะปิ และเครื่องมือการเกษตรที่เป็นเหล็ก เช่น พร้า จอบ มีด เป็นต้น ชาวบ้านจึงต้องนำผลผลิตจากระบบเศรษฐกิจยังชีพ ส่วนหนึ่งมาขายเพื่อให้ได้เงินมาเก็บไว้บ้างเพื่อใช้จ่ายกับเรื่องเหล่านี้

ช่วง พ.ศ. 2415-2468 พบว่ามีการขยายตัวของชุมชนไปทั่วบริเวณท้องถิ่น โดยเกิดวัดต่าง ๆ จำนวนมากในช่วงนี้ถึง 20 วัดด้วยกัน (บทที่ 2 เรื่องภูมิวัฒนธรรม) สาเหตุเกิดจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจากที่ต่าง ๆ ที่มากที่สุดคือคนพม่าบางส่วนได้แต่งงานกับคนท้องถิ่นที่ได้ขยายครัวเรือนออกไปห้กว้างขวาง ทำมาหากิน ขณะเดียวกันประชากรดั้งเดิมในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ลูกหลานมากก็ขยายพื้นที่ทำกินเพิ่ม เช่น จากริมน้ำตาปี บ้านศิลา ตำบลนาแว ขยายเข้ามาในบริเวณบ้านทุ่งกระจุต ตำบลเดียวกันด้านเหนือขึ้นมา (อบ ถกษ์ตุลา, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2552)

กลายเป็นหมู่บ้านใหม่ ความจริงแล้วการขยายพื้นที่ใหม่บางส่วนสามารถสังเกตจากหมู่บ้านในปัจจุบัน (ที่ยังไม่เคยจัดแบ่งเป็นตำบล หรืออำเภอใหม่) ได้ว่าตรงไหนเป็นหมู่บ้านเก่า ตรงไหนเป็นหมู่บ้านขยายออกมาใหม่ เช่น ในตำบลมี 12 หมู่บ้าน หมู่บ้านหลัง ๆ มักจะเป็นหมู่บ้านเกิดขึ้นใหม่ และน่าสังเกตว่าหมู่บ้านหลัง ๆ มักจะขยายจากที่ราบ ใกล้แม่น้ำไปสู่ที่สูง (ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่) ดังเช่น บ้านทุ่งกระจุต เป็นหมู่ที่ 7 เลยไปทางเหนือติดกับอำเภอพิบูลย์ จะเป็นหมู่ที่ 10 (บ้านห้วยทรายขาว) หมู่ 11 (บ้านฝายท่า) หมู่ 12 (บ้านไสใหญ่) เป็นต้น การขยายพื้นที่ทำกินมีเป้าหมายเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลัก แต่ด้วยความจำเป็นต้องมีเงินไว้ใช้บ้างจึงต้องนำผลผลิตไปขายก่อนเปิดใช้ทางรถไฟ ผลผลิตที่เหลือกินพอจะนำมาขายได้บ้างคือ ข้าวเปลือก แต่มีจำนวนน้อย เพราะมีพื้นที่การผลิตไม่มาก และ “ของป่า” เช่น พวงน้ำผึ้ง หนั่งสัตว์ เขาสัตว์ ฯลฯ

ส่วน “ของสวน” มีมากมายแต่ส่วนใหญ่ไม่ได้ขายเพราะความลำบากในการขนส่ง เนื่องจากต้องขนลงเรือไปที่ตลาด พ่อค้าจากตลาดก็ต้องลงเรือไปขายนอกพื้นที่ เพราะตลาดท้องถิ่นไม่มีใครซื้อทุกคนมีเหมือน ๆ กันหมด หรือใครไม่มีก็แบ่ง ๆ กันกิน โดยรวมแล้วมีมากมายกินไม่หมด แม้มีตลาดนอกพื้นที่รับซื้อแต่ก็จะขนส่งไปถึงก็สุกเน่าเสียก่อน ของสวนที่ขายได้ส่วนใหญ่จะเป็นมะพร้าวกับหมาก โดยเฉพาะหมากแห่งนั้นเก็บไว้ได้นาน พืชทั้งสองชนิดนี้มีปลูกอยู่ทั่วไปแต่ที่ส่งมะพร้าวกับหมากไปขายมากที่สุดคือบริเวณพิปูน (วัน ศรีเปารยะ, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2553; สมบูรณ์ มะศรี, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2553) ของทุกชนิดที่พอจะขายได้ชาวบ้านนำมาขายกับตลาดท้องถิ่นตามลำน้ำทั่วไป (จะได้กล่าวรายละเอียดในประเด็นต่อไป) ตลาดที่มีการซื้อขายมากที่สุดคือตลาดทานพอ เพราะชาวบ้านจากพิปูน กระทูน กระเบียด นาเขลียง นาแว ไผ่เรียง ถ้ำพรรณรา ฯลฯ ลงเรือหรือเดินเท้ามาขายของ ชื่อของที่ตลาดทานพอทั้งสิ้น

การเดินทางไปขายของหรือซื้อของในที่ไกล ๆ เช่น ตัวเมืองมีอยู่บ้างแต่น้อยมาก และต้องเป็นของเล็ก ๆ สะดวกในการแบกหาม ซึ่งมักจะเป็นของป่า หากต้องเดินเท้าไปในเมืองจะต้องเดินทางเข้าเขาธอออกไปที่อำเภอลานสกา เข้าเมืองนคร ใช้เวลาไปกลับหลายวัน สำหรับชาวพิปูน กระทูน อาจมีทางเลือกอีกทางคือเส้นทางพิปูน-ท่าศาลา โดยเข้าทางบ้านท้ายสำเภา อำเภอพิปูน ผ่านบ้านเหนือคลอง ขึ้นเขาไม้แบ่ง ผ่านลำคลองสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำตาปี อำเภอลานสกา ผ่านศาลาแปดมาถึงคลองกุด ดันน้ำของคลองชุมปลิง (ไหลลงทะเลที่ปากน้ำท่าสูง อำเภอท่าศาลา) ผ่านหินดาน ย่านไทร ไสฝ้าย บ้านวังลุง บ้านชุมปลิง หัวเตง มาออกที่สี่แยกตลาดดอนคา ตำบลพรหมคีรี อำเภอพรหมคีรี แล้วมาเข้ากรุงชิง ทางย่านยาว หรือทางท่าพูด ทางนี้เป็นทางสายสำคัญในสมัยโบราณ เมื่อยังไม่มีทางรถยนต์และรถไฟ คนในอำเภอท่าศาลา อำเภอลานสกา (พิปูน, กระทูน) และอำเภอเมือง ใช้เส้นทางไปมาติดต่อกัน” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 1, 2542, หน้า 152)

การเดินทางเท้าไปขายของที่ตัวเมืองดังกล่าวมักจะเข้าไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่นด้วย เช่น ไปเยี่ยมญาติ เยี่ยมเพื่อน เยี่ยมเกลอ ไปนมัสการพระธาตุ เป็นต้น ส่วนใหญ่แล้วการเดินทางเท้าเข้าเมืองเป็นเรื่องการติดต่อกันอย่างอื่นที่ไม่ใช่การค้าขาย

อย่างไรก็ตามมีการเดินทางไกลไปค้าขายถึงบ้านปกาสัย จังหวัดกระบี่ในปัจจุบันของที่นำไปขายคือ หมูเป็น ๆ โดยรวมตัวกันในญาติ ๆ หรือเพื่อนบ้านนำหมูที่เลี้ยงไว้ตอนไปเรื่อย ๆ คำไหน นอนนั้น จนถึงบ้านปกาสัย ขายหมู และซื้อของสำคัญสองอย่างคือเกลือและกะปิ (เคย) แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเกลือ เพราะที่บ้านปกาสัย เป็นชุมชนที่ติดต่อกับทะเล มีเกลือกะปิ มากราคาดูกกว่าที่อื่น และถูกกว่าซื้อจากคนจีนในตลาดท้องถิ่น เมื่อเดินทางกลับแต่ละครั้งต้องหอบเกลือ กะปิ กลับมา เหนื่อยยากลำบากมาก (น้อม จะนู, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2552)

ความจริงแล้วเกลือเป็นของมีค่าสำหรับชาวใต้โดยทั่วไปดังสะท้อนในเพลงร้องเรือภาคใต้ (ชำนอง, กล่อมเด็ก) ที่ว่า “โหย โหย เหนือ ดีโพนหน้าหลา ซื่อทองมาติดพระ ปรารธนา จะได้กับนายเรือ ปีนีขายผ้า ปีน้าจะขายเกลือ ปรารธนาจะได้อับนายเรือ ขายเกลือไม่แพง” (ประทีป ชุมพล, 2546, หน้า 16) หรือในภาษิตกล่าวถึงสิ่งที่มีคุณค่าไว้ว่า “ขวัญข้าวเท่าเรือ ขวัญเกลือเท่าหัวช้าง” (ประทีป ชุมพล, 2546 ก, หน้า 39) หมายความว่าชีวิตชาวบ้านนั้นข้าวนั้นมีความสำคัญมากแต่เกลือนั้นสำคัญมากกว่า แต่สำหรับชาวนอกเขานั้นยังมีค่าและหายากมาก กะปิที่ซื้อมานั้นมีความสำคัญน้อยกว่าเกลือและที่ซื้อมาเป็นกะปิทะเล ที่ทำจาก “ตัวเคย” ชาวบ้านภาคใต้จึงติดปากเรียกกะปิทุกชนิดว่า “เคย” ทำนองที่เรียกผงซักฟอกทุกยี่ห้อว่า “แฟ๊ป” เรียกมะหมี่ถึงสำเร็จรูปทุกยี่ห้อว่า “มามา” หากไม่มี “กะปิเคย” ก็ยังสามารถ “ทำเคย” จากปลาน้ำจืดได้ ชาวบ้านเรียกว่า “เคยปลา” สำหรับชาวนอกเขาที่ทำกันมาคือ “เคยปลาอ่อน” จากลำน้ำตาปี (คู่มือชีวิตการจับ “ปลาอ่อน” ในแม่น้ำตาปี บทที่ 3) ที่น่าสนใจคือ อาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว เคยบอกกับผู้วิจัย (ประมาณปี พ.ศ. 2548) ว่าชาวนาง (บางคน) ทำ “เคยนกเขา” เนื่องจากเป็นเขตป่าเขามีนกเขามากเมื่อมาเข้ากับเกลือจะมีรสชาติดีกว่านกอื่น ๆ ผู้วิจัยแม้ไม่เคยพบเจอด้วยตัวเองก็คิดว่ามีความเป็นไปได้มากทีเดียว โดยอาจเป็นภูมิปัญญาเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะกลุ่ม การต้องไปบ้านปากไสยาทำให้ชาวบ้านมีเกลือ มีเพื่อนที่นั่น เป็นดังตำนานของชาวใต้ที่รู้จักกันดี “เกลือเขา-เกลือเล” ภายหลัง “อ้ายเกลือเขา” ก็ชวน “อ้ายเกลือเล” เข้ามาเที่ยว “นอกเขา” จับ “ปลาอ่อน” หา “ของป่า” ฯลฯ เห็นยังมีที่หักร้างถางพงได้ก็ลงหลักปักฐานเป็นชาวนอกเขาไปบ้างก็มี (คล่อง ศรีพัฒน์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553)

ตำนานว่าด้วย “เกลือเขา เกลือเล” คือการเกิดเครือข่ายชาวบ้านเพื่อสร้างความสัมพันธ์ “ข้ามเขต” ภูมิศาสตร์เพื่อการพึ่งพา แลกเปลี่ยนผลผลิตที่ต้องการระหว่างกัน เขตหนึ่งเป็นเขตป่าเขา อีกเขตหนึ่งเป็นเขตทะเล เขตป่าเขาจะอยู่ตอนกลางของภาค เขตทะเลจะอยู่ทั้งทางฝั่งตะวันออกกับตะวันตก ชาวคีรีวง หรือ “ชาวเหนือ” บางคน มักจะมี เกลือเล ทางฝั่งทะเลด้านตะวันออกแต่สำหรับ “ชาวนอกเขา” จะมีทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตก โดยเฉพาะฝั่งตะวันตกการเดินทางสะดวกกว่า และมีเส้นทางกำบังจากทุ่งใหญ่ไปถึงกระบี่ทำให้เครือข่ายเกลือและเพื่อนของชาวนอกเขา ทางด้านกระบี่มีมาก (สงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2553) มีบ้างเหมือนกันที่ชาวนอกเขา จะมีเกลือเลทางฝั่งทะเลตะวันออก ดังเช่น พระครูสถิตวิหารธรรม (ท่านสอน) เจ้าอาวาสวัดมะนาวหวาน อำเภอช้างกลาง (เกลือ (นอก) เขา) กับพระครูอนุกุลธรรมรัตน์ เจ้าอาวาสวัดฝ้าพระบาทราษฎร์บำรุง อำเภอปากพนัง (เกลือเล) (วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว, 2544, หน้า 143) และผู้ใหญ่สนาน ฤกษ์ตุลา อายุ 70 ปี ได้มีเกลืออยู่ที่ปากพนังหนึ่งคน (ภักดี ฤกษ์ตุลา, สัมภาษณ์, 15 เมษายน 2553)

ตำนาน “เกลอเขา-เกลอเล” เป็นตำนานที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของคนสองภูมิภาควัฒนธรรม แต่ด้วยการมีวัฒนธรรมบางส่วนแตกต่างกัน และบุคลิกที่ไม่ค่อยยอมคนของชาวนครศรีธรรมราช อาจทำให้มีการ “ขบเหลี่ยม” กันบ้างระหว่าง “สองเกลอหัวหมอ” ดังนิทานที่เล่าโดยนายหนังตะลุงเรื่องหนึ่ง ชื่อ นิทานเกลอเขา เกลอเล เรื่องมีอยู่ว่า

“คนเขา” “คนเล” เป็นเกลอกัน เกลอเลมาเที่ยวบ้านเกลอเขาหลายวัน ก่อนจะกลับ เกลอเขาบอกว่า “ไม่รู้จะฝากอะไร เลยเอามูสั้งที่จับขังไว้ฝากไป เกลอเลถามว่า สัตว์ตัวนี้จะต้องให้กินอะไร เกลอเขาจะแกล้งเกลอเล เลยบอกว่า สัตว์นี้กิน จีไก่ และบอกว่าเอาขังไว้ในคอกไก่ได้เลย ไม่ต้องคอยเก็บจีไก่อีก ตัวนี้จะกินหมด เกลอเลเชื่อสนิท ปรากฏว่ามูสั้งกินไก่หมดคอก เกลอเลรู้ว่าถูกเกลอเขาหลอก รู้สึกถูก “ลบเหลี่ยม” อย่างมาก ต่อมาเกลอเขามาเยี่ยมเกลอเลบ้าง เกลอเลเลยได้ที “เอาคีน” บอกว่า มึงเอา “ควายเล” (ปูดำ) ไปเลี้ยงก็แล้วกัน เกลอเขาถามว่า “ควายเล” นี่กินอะไร เกลอเลบอกว่า กินง่ายมาก มันกินน้ำปัสสาวะ ให้เลี้ยงในกระบอกไม้ไผ่ เจาะรูให้เห็นตัว เวลา มึงจะปัสสาวะเอา (-ะ) ใส่เข้าไปเลย น้ำจะได้ไม่หก เกลอเขาเอาไปและทำตามที่เกลอเลบอก ผลปรากฏว่า.....” (นายหนังตะลุงชวามอก, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552) ผู้วิจัยดัดแปลงเรื่องบางส่วนเพื่อให้ “ทะเล้ง” น้อยลง เรื่องเล่าจริงเกี่ยวข้องกับบุคคลที่สามและ “ทะเล้ง” มากกว่านี้ ซึ่งเป็นเรื่องปกติของการเล่าหนังตะลุง

อย่างไรก็ตาม นิทานเรื่องนี้มีการเล่าโดยมีรายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ แตกต่างกัน แต่โครงเรื่องหลักเหมือนกัน มีข้อสังเกตว่าในการเล่าของบางคนมีการจบเรื่องโดยเล่าว่า “ไอ้เกลอเขาจึงคิดขึ้นได้ว่า เหตุที่เกิดขึ้นนี้ก็เพราะมันได้ก่อกวน จึงได้เดินทางไปขอโทษเพื่อนเกลอของมันในเวลาต่อมา แต่ไอ้เกลอเล ไม่ยอมดีด้วย เพราะมันยังคิดแค้นอยู่ไม่หาย ทั้งสองจึงได้ตัดขาดจากความเป็นเพื่อนเกลอกัน และมุน (หมางมิน) กันตั้งแต่นั้นมา โดยไอ้เกลอเลได้พูดขึ้นว่า เริ่มแรกของความเป็นเพื่อนก็หลอกหลวงกันเสียแล้ว จะคบกันไปอีกทำไมกันไม่เห็นจะมีประโยชน์อะไร...” (วิมล คำศรี, 2538, หน้า 89)

การเล่าจบเรื่องแบบนี้เป็นการเล่าเรื่องโดย “เข้าข้าง” กลุ่ม “เกลอเล” อันเป็นเรื่องปกติของการเล่าเรื่องเกี่ยวกับการขัดแย้ง (ขบเหลี่ยม) ของสองฝ่ายที่ผู้เล่าอาจมีทัศนคติเชิงลบต่ออีกฝ่าย จึงสร้าง “วาทกรรม” เพื่อแสดงอำนาจที่ “เหนือกว่า” กับฝ่ายตรงข้าม ความจริงแล้วนิทานเรื่องนี้ไม่ว่าเรื่องจะจบลงอย่างไร (ขึ้นอยู่กับผู้เล่า) หรือไม่ว่าเกิดในยุคไหน หัวใจของเรื่อง ได้สะท้อนถึงความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน ขณะเดียวกันได้แสดงการ “ลบเหลี่ยม” คนต่างถิ่น และการ ไม่ยอม “เสียเหลี่ยม” ง่าย ๆ จึงต้อง “ลบเหลี่ยมกลับ” ขณะเดียวกัน การ “ขบเหลี่ยม” ซึ่งกันและกันนี้ต้องทำภายใต้ “ความรัก” “ความสนิท” ที่อยู่ในระดับ “จี๊ปึก” เท่านั้นจึงจะ “เล่น” กันแบบนี้ได้ นิทานเรื่องนี้จึงเป็นการยืนยันถึงระดับความหมายของการ

เป็นเกลอ ในวัฒนธรรมภาคใต้ได้เป็นอย่างดี (การเลิคบ “เกลอ” ทั้ง ๆ ที่ไปขอโทษแล้วไม่ให้ภัย ต้องเลิคบกัน ดังตัวอย่างการเล่าจบเรื่องดังกล่าว จึงไม่ใช่ “เกลอ” ในระดับ “คุณภาพ” ที่ชาวใต้คุ้นเคย) ตำนานเรื่อง “เกลอเขา-เกลอเล” นี้ได้ถูกนำมาใช้ ให้ความหมายใหม่ในการก่อตั้งเครือข่าย “ขมนา” ในยุคหลัง ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 6

วิถีชีวิตชาวนอกเขาก่อนเปิดใช้รถไฟที่ได้กล่าวมานั้น ดิเรก พรตตะเสน (2516, หน้า 70-71) นักประวัติศาสตร์และคติชนวิทยาท้องถิ่น ได้พรรณนาไว้อย่างเห็นภาพว่า

“หลวงในระยะนั้นเป็นอำเภอแล้ว มีราษฎรตั้งรกรากหนาแน่นคับคั่ง และล้วนเป็น เศรษฐกรที่ขยันขันแข็ง ชาวหลวงได้หักร้างทางพงอันกว้างใหญ่ไพศาล ทำไร่นาเรียกสวนสารพัด ชนิดกำลังได้รับผลดี แต่ทว่าไม่สามารถจะขายผลิตผลหาประโยชน์ได้เต็มที่ ต้องทิ้งผลิตผล ให้เน่าเสียหายไปตามยถากรรม ทั้งนี้ก็เพราะหลวงเป็นถิ่นที่ห่างไกลตัวเมือง ซึ่งเวลานั้นคมนาคม ไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง ตัวเมืองที่กล่าวคือตัวเมืองนครศรีธรรมราช ที่ตั้งศูนย์กลางการ ส่วนจังหวัด ชาวหลวงจะเข้าไปติดต่อกับจังหวัด ไม่ว่าเพื่อขาย เพื่อซื้อ เพื่อกิจจำเป็นต่อราชการ หรือตัวอย่างใด ๆ ต้องเดินเท้าข้ามเขาที่เห็นลิบ ๆ เป็นพืดยาวสลับซับซ้อนทางตะวันตก ที่เรียกว่า “เขาชง” แล้วข้ามที่ราบเขตอำเภอลานสกาอีกทั้งอำเภอจึงจะถึงตัวเมืองที่ตั้งศาลากลางจังหวัด นับว่าแสนจะทุรกันดารสาหัสสาครรจ์เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีภูเขาชันสลับซับซ้อนและห่างไกล ตัวเมืองลิบลิบเห็นประการฉะนี้ ชาวหลวงจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ชาวนอกเขา” คำนี้ภายหลัง กลายเป็นสำนวนหมายถึง คนบ้านนอกเขอะเขอะไม่เคยเข้าไปเห็นบ้านเมือง...แต่สำนวนนี้ ก็แพร่หลายเป็นสำนวนเฉพาะถิ่นเท่านั้น เพราะเหตุที่ชาวหลวงเข้าเมืองแต่ละครั้งต้องเดินทาง รอนแรมด้วยเท้า และต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 2 วันเต็มไปกลับ รวมเวลาที่ต้องใช้สำหรับทำธุรกิจ ด้วยอย่างเบาะ ๆ ก็หนึ่งอาทิตย์ พาหนะชนิดดีที่สุดเท่าที่มีใช้ในขณะนั้นคือ ช้าง แต่ช้างเดินก็ทำเวลา ได้ไม่ดีกว่าคนเดินเท่าไรนัก จะใช้ลำเลียงผลิตผลหรือระวางน้อยไม่คุ้มโซ่หุ้ย ดังนั้น นอกจาก กิจติดต่อกับราชการส่วนจังหวัดหรือโรงศาลที่ตนสังกัดอันจำเป็นหลีกเลี่ยงไม่ได้แล้ว ชาวหลวง มักอาศัยแม่น้ำตาปี รอนแรมไปยังพระแสง สมัยนั้นยังเป็นกิ่งอำเภอแล้วล่องต่อไปยังสุราษฎร์ธานี บรรทุกผลิตผลชนิดที่ไม่เสีงง่ายไปขาย และหาซื้อของจำเป็นกลับมายังชีพ มากกว่าเดินเท้าเข้า เมืองนครฯ ซึ่งถ้ามีอะไรติดตัวไปมากก็จะหาบพะรุงพะรัง เหนื่อยใจและเหนื่อยกายทุกส่วนสัด”

จนเมื่อเปิดใช้ทางรถไฟในปี พ.ศ. 2458 ชาวบ้านสามารถติดต่อกับที่ต่าง ๆ ได้มากขึ้น โดยเฉพาะโลกภายนอกระหว่างเมืองต่าง ๆ ทางด้านใต้ เช่น นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ฯลฯ ทางเหนือ เช่น สุราษฎร์ธานี ชุมพร จนมาถึงกรุงเทพฯ ประเด็นนี้กล่าวเฉพาะด้านเศรษฐกิจ รถไฟ ทำให้การค้าขายขยายตัวอย่างมาก โดยมีพ่อค้าคนกลางในตลาดเป็นตัวรับซื้อสินค้าจากชาวบ้าน ไปขายขณะเดียวกันได้นำสินค้าจากภายนอกเข้ามาในท้องถิ่น ทำให้ตลาดท้องถิ่นเจริญขึ้นอย่างมาก

โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกยางพาราตามคนจีน โดยค่อย ๆ ปลูกเริ่มประมาณ ปี พ.ศ. 2470 และขยายมากขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2486) (ประยงค์ ธรรงค์, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2553) ทำให้สวนของชาวบ้านกลายเป็น “ป่ายาง” หลังจากนั้นยางพาราได้กลายเป็นพืชที่ทำรายได้เป็นตัวเงินให้ชาวบ้านมากที่สุด

ดังนั้นในช่วงก่อน พ.ศ. 2504 จึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านอยู่ในวิถีเศรษฐกิจแบบยังชีพ หรือที่เรียกกันว่า “ยุคทำกิน เหลือขาย” ประยงค์ ธรรงค์ ได้เขียนบันทึกถึงช่วงวัยเด็กไว้ว่า “สมัยนั้น (ประมาณ พ.ศ. 2484) ธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์คนอยู่กับธรรมชาติ มีการทำมาหากินกัน อย่างเดียว ไม่คิดฝันจะร่ำรวย แย่งชิง สะสมทั้งทรัพย์สินและอำนาจ ยิ่งในชนบทบ้านเกิดผม (ตำบลนาเกาะ อำเภอลำปาง) สมัยนั้นเป็นท้องถิ่นที่เขาเรียกว่าทุรกันดาร คือ ไม่มีถนน ไม่มีไฟฟ้า ไม่มีน้ำประปาและไม่มีทุกอย่างที่เป็นตัวชีวิตที่เขาใช้วัดความสำเร็จกัน ในสมัยนี้ (ประยงค์ ธรรงค์, 2552 ก, หน้า 1)

ที่กล่าวว่าเป็น “ยุคทำกิน เหลือขาย” นั้น อาจทำให้เข้าใจว่า เมื่อทำมาหากินได้อะไรมาแล้ว ไร่นา ไร่ไร่ แล้วที่เหลือนำไปขายทันทีหรือขายในปีนั้นหรือขายในปีต่อ ๆ ไป ความเข้าใจนี้ก็มีส่วนจริง แต่วิถีคิดของชาวบ้านมีความซับซ้อนกว่านั้น กล่าวคือ การอยู่ในสภาพแวดล้อม ชีวิต และสังคมที่ไม่มั่นคง อาจเกิดภัยธรรมชาติ เจ็บไข้ได้ป่วย แก่ชรา โจรผู้ร้าย การใช้อำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรม สงคราม ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านสั่งสอนลูกหลานว่า “อย่าหาแต่พอกิน ต้องทำเผื่อไว้บ้าง” คือ เผื่อน้ำท่วม เผื่อฝนแล้ง “เผื่อเจ็บ เผื่อไข้” “เผื่อเกิด เผื่อตาย” “เผื่อแก่ เผื่อเฒ่า” “เผื่อญาติ เผื่อโยม” “เผื่อหมู เผื่อหมา” ฯลฯ ดังนั้นถ้าจะกล่าวให้ชัดขึ้น วิถีคิดของชาวบ้านในระบบเศรษฐกิจยังชีพคือ “ทำกิน ทำเผื่อ เหลือขาย” นั่นเอง

2. คนจีน: บทบาทและความสัมพันธ์กับชุมชน

การปรับตัวของชุมชนในยุคแรกของรัฐสมัยใหม่นี้ กลุ่มคนจีนเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทกับชุมชนอย่างมาก ทั้งการพัฒนาตลาดท้องถิ่น การขยายการค้าหรือตลาดใหม่ ๆ การนำอาชีพและวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชน เช่น การทำเหมืองแร่ การทำสวนยางขนาดใหญ่ในเชิงพาณิชย์ การทำโรงสี โรงเลื่อย และด้านสาธารณสุข เป็นต้น บทบาทเหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์กัน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน การทำเหมืองแร่ สวนยางพาราเชิงพาณิชย์ โรงสี โรงเลื่อย เป็นปัจจัยให้ตลาดเจริญรุ่งเรืองขึ้น พร้อมกับมีการขยายการค้า สร้างตลาดใหม่ ๆ ประกอบกับการคมนาคมรถไฟ ทำให้มีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่หลากหลายมากขึ้น ทำให้กลุ่มคนจีนประสบความสำเร็จในอาชีพเป็นอย่างมาก นำมาสู่ความสัมพันธ์กับชุมชนที่หลากหลายมากขึ้น

ก่อนมีการตั้งอำเภอและย้ายมาอยู่ที่นาแวนปี พ.ศ. 2442 และก่อนมีการสร้างทางรถไฟ ในปี พ.ศ. 2453 พบว่ามีคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนอยู่ก่อนแล้ว คนจีน

รุ่นก่อนนี้เข้ามาทำการค้าขายทางแม่น้ำตาปีและเข้ามาตั้งตลาดเล็ก ๆ ค้าขายอยู่ตามที่แตกต่างกัน ใกล้เคียงท่าเรือ คนจีนเหล่านี้ทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อยในตลาดท้องถิ่น เช่น บริเวณอำพรธรรมา ตลาดฉวาง ตลาดทานพอ (สุพจน์ ประภาพันธุ์บุตร, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552) ตลาดฉวาง (ตลาดใต้) ในครั้งนั้นเป็นท่าเรือมาแต่ครั้งโบราณ นอกจากนั้นยังมี ตลาดนาเกลือ ตลาดกระทุง ตลาดยางค้อม เป็นต้น (หลวงตาอิม วุฒิพงษ์, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2552) โคนเฉพาะตลาดทานพอนั้นเป็นตลาดที่เจริญที่สุดในยุคก่อนสร้างทางรถไฟ เพราะมีการทำเหมืองแร่ที่ตำบลกระทุง โดยคนจีนแทบทั้งหมด ด้วยเหตุนี้บริเวณตลาดทานพอจึงเป็นชุมชนค้าขาย ก่อนย้ายที่ว่าการอำเภอมาที่ตำบลนาแว เพราะตลาดทานพอเป็นท่าเรือจุดศูนย์กลางจากกระทุง พิปูน ฯลฯ

จากคำบอกเล่า ชาวจีนที่กระทุงแล่นเรือทวนแม่น้ำตาปีขึ้นมาจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างน้อย ชาวจีนดังกล่าวได้มาตั้งรกรากอยู่บริเวณต้นน้ำทั้งสองแห่ง คือ ต้นน้ำคลองกะทูน ในพื้นที่ หมู่ที่ 1, 7 และ 8 ตำบลกะทูน และต้นน้ำคลองดินแดง ในพื้นที่หมู่ที่ 10 ตำบลเขาพระในปัจจุบัน ชาวจีนดังกล่าวต่อมาได้ประกอบอาชีพค้าขาย ทำเหมืองแร่ และทำสวน การตั้งรกรากใหม่ดังกล่าว ทำให้เกิดนามสกุลใหม่เกิดขึ้นในพื้นที่อำเภอพิปูน โดยเมื่อก่อนใช้แซ่กันอยู่ แต่ในปัจจุบันหลังจากที่ได้แต่งงานกับคนไทยชาวพิปูนเลยมีการเปลี่ยนใหม่ เช่น แซ่บั้ง เป็น บ้างสกุล, แซ่เฮ่า เป็น เฮ่าตระกูล แซ่ว่อง เป็น ว่องสกุล นอกจากนี้ บางนามสกุลก็ได้ตัดคำว่า "แซ่" ออกไป คงเหลือไว้เพียงคำเดียว เช่น ยับ, กรรม, เอก, แซ่ม เป็นต้น (สมบุญ ศรีรักษ์, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2553)

นอกจากนั้นบริเวณบ้านกุย อำเภอช้างกลางในปัจจุบัน ก่อน พ.ศ. 2442 มีชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานทำการค้าแล้ว เพราะเป็นบริเวณปากแม่น้ำมีนามบรรจบกับคลองอำร่อน ทำให้มีความสะดวกในการเดินเรือ และมีพ่อค้าจากนอกพื้นที่มาซื้อช้าง เนื่องจากบริเวณบ้านกุยเป็นสถานที่หนึ่งที่มีการจับช้าง (ชาติ ศิลปธรรม, 2539, หน้า 48)

ดังนั้นตลาดท้องถิ่นในชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีมาก่อนสร้างทางรถไฟในปี พ.ศ. 2453 ตลาดเหล่านี้ใช้เรือขายของสายน้ำเป็นตัวเชื่อม ความจริงแล้วการติดต่อระหว่างชุมชนกับภายนอกมีมาตั้งแต่ยุคโบราณแล้ว (คู่มือเส้นทางประวัติศาสตร์ฯ บทที่ 3) จุดศูนย์กลางที่เป็นท่าเรือมักจะมีตลาดเกิดขึ้นและจะเป็นแหล่งชุมชนดั้งเดิมในยุคการสัญจรทางสายน้ำ ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนจึงมีอยู่หลายจุดเพราะเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยสายน้ำ โดยมีแกนกลางคือแม่น้ำตาปี คนเชื้อสายจีนเหล่านี้ขายของกินของใช้ที่จำเป็นโดยเฉพาะกะปิ เกลือ และน้ำตาลส่วนใหญ่ นำสินค้ามาจากตลาดบ้านดอน สุราษฎร์ธานี ล่องเรือมาตามลำน้ำต่าง ๆ ผู้คนในละแวกต่าง ๆ จะซื้อของกันเป็นจุด ๆ บางครั้งขายสินค้าให้คนท้องถิ่นไปขายต่ออีกทอด จากพ่อค้าก็ซื้อจากท้องถิ่น เช่น ข้าว นำใส่เรือไปขายในตลาดบ้านดอน (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 30)

จุดสำคัญที่สุดในยุคก่อนตั้งอำเภอและก่อนสร้างทางรถไฟคือ ตลาดทานพอ เพราะไม่เพียงเป็นตลาดค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเดียว แต่เป็นตลาดที่เจริญขึ้นจากการทำเหมืองแร่ที่ตำบลกระทุง โดยเป็นท่าเรือใหญ่ริมแม่น้ำตาปีและเป็นเขตที่ราบลุ่มสามารถติดต่อกับที่อื่น ๆ ได้สะดวก ด้วยเหตุนี้ในการย้ายที่ว่าการอำเภอครั้งแรกในปี พ.ศ. 2442 จึงต้องมาอยู่บริเวณนี้

ต่อมาเมื่อมีการย้ายที่ว่าการอำเภอดั้งที่ “วังไธล่อน” ริมคลองคูด้วนในปี พ.ศ. 2446 เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับชุมชนทางข้างกลาง ตะวาย และใกล้กับเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่า ต่อมาเมื่อมีแผนการสร้างทางรถไฟผ่านบริเวณใกล้กับวัดวังม่วงไปทางคลองจันดีเพื่อไปออกที่บ้านปากแพรก ท่งสงในปัจจุบัน ทำให้ต้องย้ายที่ว่าการอำเภอลงมาด้านล่างในปี พ.ศ. 2452 คือที่ปากคลองลุง เพื่อรองรับการสร้างทางรถไฟ และสะดวกในการวางสายโทรเลข และอยู่ใกล้กับแม่น้ำตาปีมากกว่าที่ “วังไธล่อน” ต่อมาเมื่อเริ่มสร้างทางรถไฟไปช่วงหนึ่ง ทางราชการคิดว่าที่ตั้งอำเภอควรจะอยู่ใกล้ที่สร้างทางรถไฟและแม่น้ำตาปีให้มากขึ้นกว่าเดิม เพราะความสะดวกในการทำงาน การชักลากไม้มาทางแม่น้ำตาปี เพื่อทำไม้หมอนรถไฟ ประกอบกับอยู่ใกล้วัดวังม่วงและ โรงเรียนวัดวังม่วง โรงเรียนแรกแห่งแห่งลุ่มน้ำตาปีตอนบนอีกด้วย ทำให้ย้ายที่ว่าการอำเภออีกครั้งในปี พ.ศ. 2454 ไม่ไกลจากเดิมมากนัก มาที่บริเวณใกล้ตลาดได้ อันเป็นบริเวณที่ตั้งจนถึงปัจจุบันนี้

หลังจากเปิดใช้ทางรถไฟในปี พ.ศ. 2458 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ทางรถไฟสายยาวเหยียด มองไปสุดสายตา คั่นดินขุดถมสูงจากแผ่นดินเดิมหลายเมตร มองไปเหมือนคันเขื่อนพาดผ่านแบ่งพื้นที่ชาววังออกเป็นสองซีก เห็นสะพานโค้งขนาดใหญ่ข้ามแม่น้ำตาปี ท้องทุ่ง คลองคูด้วน คลองจันดี ในสายตาชาวชุมชนในยุคนั้นเป็นเรื่องมหัศจรรย์ แปลกใหม่ เป็นอย่างมาก ยิ่งเมื่อเห็นรถไฟเครื่องจักรไอน้ำพ่นควันดำบนตามหลังด้วยตู้ขบวนยาวส่งเสียงวูด ยิ่งน่าตื่นตื้นเต้นมากขึ้น รถไฟจึงเป็นนวัตกรรมที่เปลี่ยนโลกของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

สถานีรถไฟยุคแรกบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนมี 3 สถานี คือฉวาง ทานพอ และกะเปียด แสดงให้เห็นว่าแม้แต่ย้ายที่ว่าการอำเภอมาที่ตลาดฉวาง ทานพอยังเป็นชุมชนขนาดใหญ่อยู่ เพราะเดินเรือยังเปิดใช้อยู่ รถไฟไม่ได้ผ่านไปทางเหนือ กระทุง พิปูน การเกิดรถไฟยิ่งทำให้ตลาดทานพอเจริญขึ้นเพราะเป็นจุดศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางเรือและทางรถไฟที่ตลาดฉวางในฐานะจุดศูนย์กลางทางอำนาจการเมือง เมื่อมีสถานีรถไฟทำให้ตลาดค่อย ๆ เจริญมากขึ้นตามมา สำหรับสถานีกะเปียดแม้ว่าจะไม่เป็นศูนย์กลางใหญ่ดังตลาดทานพอ และไม่ได้เป็นที่ตั้งศูนย์ราชการอย่างตลาดฉวาง แต่กะเปียดเป็นชุมชนดั้งเดิม มีตลาดกะเปียดเป็นที่ติดต่อซื้อขายกับชุมชนด้านเหนือขึ้นมาจากตลาดทานพอ บ้านกะเปียด ห้วยปรึก ผู้คนจากกระทุง พิปูนส่วนหนึ่งที่ใช้ทางบกเข้ามาที่กะเปียดจะสะดวกกว่าไปตลาดทานพอ

โดยเฉพาะการขนส่งแร่จากกระทุน สถานีรถไฟกะเปียดจะมีความสะดวกมากกว่า แต่ในด้านความหลากหลาย และความสะดวกในการเดินทางของชาวบ้านทั่วไปตลาดทานพอและตลาดฉวางจะเป็นจุดศูนย์รวมด้านต่าง ๆ จึงทำให้มีความเจริญมากกว่าตลาดกะเปียด

ภาพที่ 4-2 แผนที่ทางรถไฟแห่งกรุงสยามจากกรุงเทพฯ-ปัตตานี-กันตัง ที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2471

ตลาดทานพอ ตลาดฉวางและตลาดกะเปียด เกิดขึ้นมาจากคนจีนที่ตั้งตลาดอยู่เดิม ได้พัฒนาการค้าขายโดยหันมาใช้รถไฟมากขึ้น การนำสินค้าจากเมืองใหญ่คือ สุราษฎร์ธานี กับ นครศรีธรรมราช เข้ามารวดเร็วกว่าทางเรือมาก ประกอบกับคนจีนที่สร้างทางรถไฟบางส่วนได้ตัดสินใจตั้งหลังแหล่งในแถบนี้โดยการเป็นแรงงาน ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ บางส่วนได้แต่งงานกับคนไทย โดยกิจการค้าหลัก ๆ เป็นของคนจีนที่มีอยู่เดิม

ภาพที่ 4-3 รูปบรรพบุรุษคนเชื้อสายจีนในตลาดฉวาง “สายแม่” คนพื้นที่เชื้อสายไทย

หลังจากศูนย์กลางทางการเมืองอยู่ที่ตลาดฉวางและมีสถานีรถไฟเกิดขึ้นเป็นโอกาสในการประกอบการค้า ทำให้ประมาณปี พ.ศ. 2469 มีคนจีนจากตลาดทานพอบางส่วนได้ขยายเข้ามาอยู่ในตลาดฉวาง (กานดา (ซัวเกียก) แซ่บ๊าง, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2553) นอกจากนี้ในช่วงเดียวกันนี้ได้มีคนจีนจากธนบุรี มาแต่งงานกับคนไทยเชื้อสายจีนที่สุราษฎร์ธานีเข้ามาตั้งร้านทำการค้า ด้วยความรู้ความสามารถ พุดและทำบัญชีได้ทั้งไทยและจีน ทำให้กิจการค้าเจริญรุ่งเรืองจนในช่วงต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถพัฒนากิจการค้าได้หลากหลายมี โรงสี (ช่วงที่ 2) โรงภาพยนตร์ และเป็นเจ้าของโรงเรียนเอกชนในตลาดฉวาง (มนูญ ลิ้มไพบูลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) และในช่วงเดียวกันนี้คนจีนจากเขาวราชได้เข้ามาขายทองที่ไชยา สุราษฎร์ธานีแล้วไม่ยอมกลับ ได้เข้ามาอยู่ตลาดฉวาง ภรรยาซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายจีนจากเขาวราชในตระกูลมีความรู้ทางทันตแพทย์ ได้นำใบอนุญาตการทำฟันจากเขาวราชมาเปิดร้านทำฟันและยังคงเป็นร้านเดียวในตลาดฉวางปัจจุบันนี้ (บุษยมาศ วชิรมน, สัมภาษณ์, 23 พฤศจิกายน 2553)

ภาพที่ 4-4 หมอพื้น เชื้อสายจีน ในตลาดฉวาง

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อการค้าข้าวในภาคใต้เจริญรุ่งเรือง คนจีนที่มีฐานะร่ำรวย ได้ก่อตั้งโรงสีขึ้นมาในตลาดฉวาง และทานพอถึง 3 โรงในเวลาไล่เลี่ยกัน ที่ตลาดฉวาง นายหงวนฮะ แซ่เล้า ได้ตั้งโรงสีหงวนฮะ ในปี พ.ศ. 2480 ที่ตลาดทานพอ มีโรงสีไฟเทียมที่ตั้งโดยนายเทียมกี แซ่ฮึง ประมาณปี พ.ศ. 2480 และโรงสีไฟกังหันวน ตั้งโดยนายสงวน แซ่ลิ้ม ในปี พ.ศ. 2481 ทั้ง 3 โรงทำการส่งข้าวไปทางรถไฟผ่านชายแดนที่สุโขทัย-โกสุมพิสัย ส่งไปถึงเมืองปิ่นทอง ต่อมาสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้ตั้งบริษัทข้าวไทย เพื่อควบคุมโรงสีต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2481 และเข้ามาในภาคใต้ในนามบริษัทข้าวไทยปักษ์ใต้ ในปี พ.ศ. 2522 เริ่มเข้าควบคุมโรงสีต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปากพนัง แหล่งค้าข้าวสำคัญ ต่อมาในปี พ.ศ. 2584 อันเป็นปีเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 บริษัทข้าวไทยปักษ์ใต้ได้เข้ายึดโรงสีทั้ง 3 โรง จนถึงปี พ.ศ. 2489 บริษัทข้าวไทยได้ยกเลิกไป โรงสีถูกคืนให้กับเจ้าของ แต่ทั้ง 3 โรงไม่ได้ดำเนินการต่อ โดยนายเทียมกี แซ่ฮึง และนายสงวน แซ่ลิ้ม ได้หันไปทำกิจการโรงเลื่อยไม้แทน (ชวลิต อังวิทย์, 2540, หน้า 15, 67, 90, 158) ต่อมาในตลาดฉวาง นายกิม แซ่เล้า ก็ได้ตั้งโรงเลื่อยขึ้นมาอีก 1 โรง ทำให้มีโรงเลื่อยในพื้นที่ถึง 3 โรงด้วยกัน หลังจากทั้ง 3 โรงเลิกกิจการโรงสีไป คนจีนที่มีฐานะทั้งในตลาดฉวางและทานพอ ได้ตั้งโรงสีขึ้นมาใหม่ เป็นโรงสีในช่วงที่ 2 ที่เน้นสีข้าวภายในพื้นที่และส่งขายภายในภาคใต้เป็นหลัก (มนูญ ลิ้มไพบุลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553)

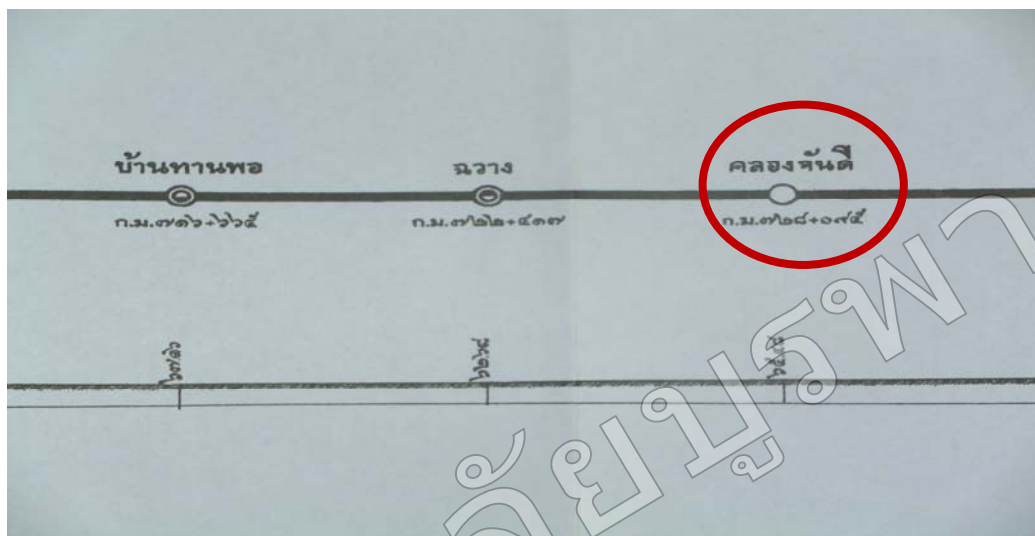
การเกิดโรงเลื่อยไม้เป็นการปรับเปลี่ยนการทำธุรกิจคนจีนที่สอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปัดอนบน ทำนาไม่มากนักและทำไวกินเป็นหลัก แต่มีป่าไม้จำนวนมากเมื่อรัฐเปิดให้มีการการสัมปทานตัดไม้ คนจีนกลุ่มนี้จึงปรับเปลี่ยนตัวเองมาทำโรงเลื่อยและเข้าสัมปทานป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าเขารอบนอกเขาหลวง และประสบความสำเร็จทางธุรกิจอย่างงดงาม เป็นที่ทราบกันดีในพื้นที่ว่าเจ้าของโรงเลื่อยและบรรดาลูกหลานร่ำรวยมากเพียงใด ผลจากการสัมปทานป่าไม้ดังกล่าวเป็นจุดสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ป่าเขตภูเขารอบนอกกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม จนนำมาสู่การเข้าจับจองพื้นที่ของชาวบ้านในการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

สำหรับคนจีนกลุ่มหลัง ๆ ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับการสร้างทางรถไฟเมื่อตัดสินใจตั้งหลักปักฐาน โดยกระจายออกไปจากตลาดตานพอ และฉวาง ไปทางด้านเมืองนครศรีธรรมราช ได้เริ่มบุกเบิกพื้นที่ใหม่ทำสวน เริ่มปลูกสวนยางพาราขนาดใหญ่ ก่อตัวเป็นชุมชนหนาแน่นขึ้น จุดที่มากที่สุดคือ บริเวณจันดีข้างกลาง มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ตลาดจันดี บริเวณนั้นกลายเป็นชุมชนที่ต่อมาตั้งชื่อว่า “บ้านสวนจีน” “กวีเอียง” (เอียงหัวลาย พ.ศ. 2426-2512) กวีชาวบ้าน เขียนบทกวีเรื่องดงคนธรรพ์ ไว้ประมาณช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้กล่าวถึงสวนยางคนจีน โดยแยกแยะระหว่าง “ปายาง” กับ “สวนยาง” ไว้ว่า

“จะสาธกยกเรื่องอ้ายคนธรรพ์
อยู่เชิงชั้นดินเขาเหมนในเกณฑ์ฉวาง
อยู่บ้านเดียวเปลี่ยวใจในปายาง
ใกล้สวนยางจีนปีหระระยะคน...”

(วรรณดี สรรพจิตร, 2546, หน้า 20)

นอกจากคนจีนจะทำสวนยางพาราขนาดใหญ่แล้ว คนจีนอีกส่วนหนึ่งได้ทำการค้าและขยายมาทำการค้าใกล้ทางรถไฟมากขึ้นจนตลาดจันดีเริ่มก่อตัว เห็นได้จากการปรากฏสถานีรถไฟย่อยที่คลองจันดีขึ้นอย่างน้อยก่อน พ.ศ. 2471 ทำให้การค้าขายสะดวกขึ้นมาก คนจีนสร้างทางรถไฟได้สร้าง “สวนจีน” ทั้งทำนาข้าว สวนผัก สวนยางพารา เป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้า และค่อยรุ่งเรืองมากขึ้นในยุคหลัง

ภาพที่ 4-5 แผนที่ทางรถไฟแห่งกรุงสยามจากกรุงเทพฯ-กันตัง (ที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนิน
เลียบมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2471 สถานีคลองจันดียังเป็นสถานีย่อย)

เหนือขึ้นไปจากตลาดจันดีคนจีนกลุ่มหลังนี้ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานสองข้างทางรถไฟไปถึงบ้านหลักช้าง ได้ก่อตัวเป็นตลาดค้าขายริมทางรถไฟ จนชุมชนเจริญขึ้นและได้มีการตั้งสถานีรถไฟบ้านหลักช้างในปี พ.ศ. 2494 (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 74) ทำให้ตลาดหลังช้างเป็นอีกจุดหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรับส่งสินค้า เป็นตลาดกลางกระจายปลีกและส่งสินค้าการเกษตรและสินค้าสำเร็จรูประยะหนึ่งในช่วง พ.ศ. 2500-2520 (ชาติ ศิลปรัศมี, 2539, หน้า 48) นอกจากนั้นยังเป็นศูนย์กลางการเดินทางของผู้คนบริเวณนั้นที่จะไปนาบอนทุ่งสง และเมืองนคร จนถึง พ.ศ. 2520 ตลาดหลักช้างค่อย ๆ ลดบทบาทลงปัจจัยหลัก คือระบบถนนพัฒนาขึ้นทำให้ใช้ทางรถไฟลดบทบาทลง (สมทรง นุ่มนวล, 2547, หน้า 50)

ดังนั้นการก่อตัวของตลาดท้องถิ่นที่สำคัญสามตลาดคือ ตลาดทานพอ ตลาดฉวาง และตลาดจันดี มีความแตกต่างกัน ตลาดทานพอ และฉวาง (รวมถึงตลาดกระทุง ขำค้อม และตลาดริมน้ำอื่น ๆ) ส่วนใหญ่เป็นคนที่เข้ามาก่อนสร้างทางรถไฟ และพัฒนาขึ้นหลังมีทางรถไฟ คนจีนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนฮกเกี้ยนและไหหลำ ซึ่งแตกต่างจากตลาดจันดี (รวมถึงตลาดหลักช้าง) ที่ส่วนใหญ่เข้ามาหลังสร้างทางรถไฟ กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นคนจีน ฮกจิ๋ว มาจากรัฐเปรี๊ด มลายู คนท้องถิ่นเรียก “จีนปีหระ” (เปรี๊ด) (เอื้อม อุบลพันธ์, สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2552)

ความรุ่งเรืองของตลาดทำให้คนจีนที่ค้าขายประสบความสำเร็จในอาชีพมาก เนื่องจากสังคมไทยยุครัฐสมัยใหม่นี้ เงิน เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น คนร่ำรวยเงินทองจึงเป็นคนที่มียศได้รับเกียรติยอมรับยกย่อง ค่านิยมในสังคมจึงเปลี่ยนไป คนไทยบางส่วนจึงอยากให้อีกสาวของตัวเอง

ได้แต่งงานกับคนจีน ดังสะท้อนในเพลงร้องเรือหรือเพลงขำน้อง (เพลงกล่อมเด็ก) ที่ว่า “ลูกสาวเหอ ลูกสาวชาวเรินดิน เทียมได้ฝัวจิน นอนบนสาตเจ็ดชั้น เทียมได้ฝัวไทย นอนบนไหนผืนนั้น นอนบนสาตเจ็ดชั้น ลูกสาวชาวเรินดิน” (ประทีป ชุมพล, 2546 ก, หน้า 16)

กลุ่มคนจีนนอกจากประสบความสำเร็จในอาชีพและมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนด้านต่าง ๆ แล้ว พวกเขาได้ปรับตัวเข้ากับชุมชนและรัฐได้เป็นอย่างดี บางส่วนแต่งงานกับคนไทยในพื้นที่ปรับตัวด้านความเชื่อและศาสนาเข้ากับพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน การปฏิบัติตัวตามประเพณีจีนมีความสอดคล้องหรือไม่ขัดแย้งกับพุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถือกันทั่วไป พร้อมกับการเป็น “คนกลาง” ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอันมีความจำเป็นกับชีวิตประจำวัน การเป็นพ่อค้าของคนจีนเหล่านี้ไม่เพียงอยู่ในตลาดเท่านั้น แต่ได้เข้าไปปรับซื้อสินค้าถึงบ้าน ถึงสวนอีกด้วย เช่น ยางพารา ทุเรียน ไม้ เป็นต้น (ดำเนิน ขาวล้วน, สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2552) ด้วยเหตุนี้ทำให้ชุมชนยอมรับกลุ่มคนจีนได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากนั้นกลุ่มคนจีนเหล่านี้บางส่วนโดยเฉพาะที่มีฐานะดีได้เป็นเครือข่ายกับรัฐ โดยเฉพาะข้าราชการในท้องถิ่นหรือลูกหลานในตระกูลรับราชการ ทำให้ตระกูลเหล่านี้มีสถานภาพได้รับความเคารพหรือเกรงอกเกรงใจในท้องถิ่น ลูกหลานคนจีนท่านหนึ่งที่มีฐานะดีในตลาดฉวางเล่าว่า “บ้านเราไม่มีใครมารบกวน เพราะตระกูลเรามีข้าราชการมาก เป็นเจ้านายมาก”

ด้านการปรับตัวของคนจีนพ่อค้าในตลาดส่วนใหญ่ แม้ว่าเป้าหมายหลักคือทำการค้าเพื่อได้กำไร แต่ได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านอย่างมาก “คนมาตลาด มาธุระที่อำเภอ คดข้าว ห่อมากินก็มานั่งที่บ้านผม แม่ผมก็ให้กะเทียมดองกิน ดั้งหมากให้กิน ตอนหลัง ๆ ก็ถือของติดไม้ติดมือมาให้คนที่เรารู้จัก มีงานมีการเขาบอกมา บ้านผมไปงานคนไทยแทบทุกงาน” (พ่อค้าตลาดฉวาง, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553)

อย่างไรก็ตามอีกด้านหนึ่งของความสัมพันธ์ พ่อค้าบางส่วนที่มีฐานะดี ได้แสวงหาโอกาสที่ชาวบ้านต้องการเงินทุนในการทำการผลิต ส่งลูกเรียนหนังสือ หรือความจำเป็นอื่น ๆ แต่ไม่อาจพึ่งแหล่งเงินทุนในระบบได้ จำเป็นต้องกู้เงินกับพ่อค้าเหล่านี้ โดยการนำที่ดินมาจำนองเป็นหลักประกัน ทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียที่ดินทำกินไปจำนวนหนึ่ง ยิ่งทำให้พ่อค้าเหล่านี้มีฐานะมั่งคั่งมากขึ้นดังพ่อค้าคนหนึ่งเล่าว่า “สมัยธนาคารออมสินมาสร้างใหม่ ๆ เขารับแต่เงินฝาก แต่ไม่ให้กู้เงิน คนก็มากู้ของผม ผมไปกู้จากธนาคารที่อื่นมา ดอกเบี้ยร้อยละ 1.50 บาท เอามาปล่อยร้อยละ 4 บาท คนมากู้กันมาก เอาที่ดินมาค้ำ ที่ดินหลุดกันมาก เขาพร้อมใจโอนให้เรา ผมจึงมีที่ดินมากจากฉวางไปถึงทุ่งใหญ่ ขายไปบ้าง แต่ยังเหลืออีกมาก ผมรวยกับเงินกู้ เขาชอบมากกับผม”

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนจีนกับชุมชนจึงมีความหลากหลายในด้านเกี่ยวข้องกับการค้าขาย กู้เงิน กลุ่มพ่อค้าได้ประโยชน์ หรือได้เปรียบชาวบ้านเป็นอย่างมาก แต่ด้านสังคม

ศาสนา ประเพณีต่าง ๆ มีความกลมกลืนเป็นอย่างมาก ความจริงแล้วศาสนาและประเพณีต่าง ๆ ในท้องถิ่นนี้เองที่ทำให้กลุ่มคนจีนและคนไทยสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในระดับหนึ่ง ลดความขัดแย้ง ดึงเครียด จากความแตกต่างด้านเชื้อชาติ การถูกเอาเปรียบด้านเศรษฐกิจ การเข้าถึงบริการของรัฐที่ไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น

3. ผู้นำการเมืองท้องถิ่น: จากมูลนายสู่เครือข่ายรัฐ

สังคมรัฐสมัยใหม่ ชาวบ้านทำมาหากินเลี้ยงชีพ ขายผลผลิต หาเงินล้มพันธักกับพ่อค้าในตลาดท้องถิ่นเป็นหลัก เป็นความสัมพันธ์แบบ “บ้านกับตลาด” แต่สำหรับคนอีกกลุ่มหนึ่งคือผู้นำการเมืองท้องถิ่น เป็นกลุ่มที่มีพลังด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านทั่วไปมีน้อยหรือไม่มี ได้แก่ อำนาจทางการเมือง มีบริวารมาก มีเงินมาก มีเครือข่ายทั้งในและนอกพื้นที่มาก เป็นต้น

การเข้ามาของอำนาจรัฐใหม่ในท้องถิ่นไม่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงแบบชุดรากถอนโคน ต้องประนีประนอมกับผู้นำท้องถิ่นเดิมมาก เพราะรัฐขาดงบประมาณ จ่ายเงินเดือนได้เฉพาะข้าราชการในที่ว่าการอำเภอ ซึ่งมีอยู่ไม่กี่คน กลไกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่รัฐสร้างขึ้นทำให้รัฐดำเนินต่อไปได้ จึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างอำนาจใหม่กับอำนาจเก่า เพราะภายใต้ระบบมูลนายเดิม ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับมูลนายอยู่มาก ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจะเป็นมูลนายท้องถิ่นหรือเครือข่ายมูลนายเดิม แต่ความสัมพันธ์ยังไม่เปลี่ยนไปมากนัก ด้วยเหตุนี้แม้เวลาล่วงเลยมาหลังปี พ.ศ. 2475 แล้ว แต่ในท้องที่หนึ่งในลุ่มน้ำตาปีตอนบน “ผู้ใดบ้านติดต่อกับนา “ท่านขุน” ทุกคนต้องทำร่วนนาให้และทำกันมาเป็นนิสัย” (บันทึกหลวงตาอิม วุฒิพงษ์ วัดทุ่งนาใหม่) ขณะเดียวกันรัฐต้องอาศัยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเหล่านี้ในการปกครอง และเก็บภาษีเพราะชาวบ้านเป็น “ราษฎรของรัฐ” ด้วย ทำให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านดูเหมือนจะมีอำนาจมากกว่าเดิมแม้ว่าการใช้อำนาจแบบเก่าในรัฐสมัยใหม่จะถูกตรวจสอบมากขึ้นจากรัฐแบบใหม่ เช่น อาจมีชาวบ้านที่ได้รับความสะดวกจากการปกครองไปร้องเรียนนายอำเภอได้ แต่ในทางปฏิบัติเป็นไปได้ยากที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจะไม่รู้เรื่อง

อย่างไรก็ตามกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นชนชั้นที่ปรับตัวต่อระบบรัฐใหม่ได้ดี โดยเฉพาะก่อน พ.ศ. 2475 เพราะวัฒนธรรมของรัฐใหม่ยังมีฐานคิดแบบ “มูลนายเดิม” เพียงแต่ปรับเปลี่ยนวิธีใช้อำนาจเท่านั้น ชนชั้นนำท้องถิ่น เพียงเปลี่ยน “นายใหม่” เท่านั้น จากเจ้าเมือง เจ้ากรม ฯลฯ มาเป็นอุปราช ข้าหลวง และนายอำเภอ

คุณลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนคือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แทบทั้งหมดจะเกี่ยวข้องกับ ช้าง โดยเฉพาะกำนันนั้นจะเป็นเจ้าของช้างในจำนวนมาก อย่างขุนพิบูลย์เปรมประดิษฐ์ มีช้างหลายสิบเชือก (บันทึกหลวงตาอิม วุฒิพงษ์ วัดทุ่งนาใหม่) นายมนูญ ลิ้มไพบลูย์ อายุ 83 ปี เจ้าของกิจการหลายอย่างในตลาดฉวาง เล่าว่า

“แม่หลัง 2475 มาแล้วกำนันมีช้างเกือบทุกคน เวลามาประชุมที่อำเภอจางจะขี่ช้างผ่านตลาดมาเลย มีขุนพิปูนเปรมประดิษฐ์ (พิปูน) ขุนเกษตรครรัตน์ (นาคะชะ) ขุนฉวางวิสิทธิ์ (ฉวาง) ขุนไม้เรียง ขุนกระเปียด ขุนนาแว ทุกขุนขี่ช้างทั้งเพ” (มโนญ ลีมไพบูลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553)

นอกจากนั้นส่วนหนึ่งเมื่อ “สาวย่าน นับโชค” ไปในอดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่วนหนึ่ง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเป็นขุนนางในกรมช้างกลาง ยุคก่อนชุมชนเข้าสู่ระบบรัฐสมัยใหม่ บรรดา “ขุนนาง” ที่อยู่ในกรมช้างกลางคาดได้ว่าเป็นเจ้าของช้างหรือหมอช้างหรือควาญช้างระดับสูง ของท้องถิ่นที่เป็นเครือข่ายของเจ้าเมือง ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่ส่วนใหญ่มียศระดับขุน (ดูบทที่ 3 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์) กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในยุคสมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับขุนนางในกรมช้างกลาง เช่น นายจวง อินทรฤทธิ์ ผู้ใหญ่บ้านตำบลพิปูนรักษาการกำนัน ในปี พ.ศ. 2479 เป็นหลานของ ขุนทิพย์ชฤทธิ์ เจ้ากรมช้างพิปูน สังกัดกรมช้างกลาง ต่อมาลูกชายนายจวง คือ นายทวี อินทรฤทธิ์ ก็ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อปีพ.ศ. 2503 และได้เป็นกำนันในปี พ.ศ. 2515 นอกจากนั้นขุนไชยธานี นายแขวงพิปูน (เทียบเท่ากำนัน) ในยุคก่อนเป็นกำนันก็เป็นหลานของขุนทิพย์ชฤทธิ์ (หนังสือ บำเพ็ญกุล กำนันทวี อินทรฤทธิ์, ม.ป.ป., หน้า 5) หรือขุนฉวางวิสิทธิ์ (ช่วง) กำนันคนที่สอง ของตำบลฉวาง เป็นบุตรชายคนสุดท้องของหลวงไชยศรีศิลป์ (กลับ) เจ้ากรมช้างกลางคนสุดท้าย (ชาติ ศิลปรัศมี, 2547, หน้า 23)

การเป็นเจ้าของช้างหลายเชือกของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ไม่ได้ซื้อจากที่อื่น แต่เป็นช้างป่าที่จับมาจากอาณาบริเวณนี้ แสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุดในยุคก่อนมีรถยนต์ ช้างนอกจากเป็นพาหนะในการเดินทาง ยังเป็นแรงงานในการชักลากของใหญ่ ๆ และเป็นจำนวนมากได้ นอกจากนั้นยังเป็นสัตว์ สัญลักษณ์ของผู้มีบุญบารมี เกียรติยศของคนยุคก่อนอีกด้วย การเป็นเจ้าของช้างจึงต้องเป็นคน มีบริวารมากในการดูแลรักษาและนำไปใช้งาน

แม้ว่าในยุครัฐสมัยใหม่เมื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางรัฐถือว่าทรัพยากรธรรมชาติต้อง ขึ้นอยู่กับส่วนกลางด้วย ซึ่งเดิมนั้นทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะช้างเป็นของท้องถิ่น มีธรรมเนียมว่า ถ้าช้างโหลงโคอาศัยอยู่ในท้องถิ่นเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นเขตกรรมสิทธิ์ของใคร ผู้นั้นมีสิทธิ์จับช้างป่าโหลงนั้นได้ แต่ในยุครัฐสมัยใหม่ได้มีการออกประกาศใช้ข้อบังคับจับ ช้างเถื่อน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ประกาศฉบับนี้ใช้บังคับหัวเมืองในมณฑลของภาคใต้โดยเฉพาะ ต่อมาพระราชบัญญัติเกี่ยวกับช้างป่าต่อเนื่องอีกหลายฉบับ เช่น พ.ร.บ. การรักษาช้างป่า พ.ศ. 2443 พ.ร.บ. ตามช้าง พ.ศ. 2451 พ.ร.บ. สำหรับช้างป่า พ.ศ. 2464 (สารูป ฤทธิ์ชู และสุณีย์ ทองไชร, 2543, หน้า 1-2) ผลจากกฎหมายเหล่านี้ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองและเครือข่ายในการเข้าถึง ทรัพยากรช้างลดน้อยลงเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตามแม้ว่าอำนาจในการควบคุมทรัพยากรช้างมาอยู่ที่อำเภอและหน้าที่ในการจับช้างป่าได้ตกมาที่กรมการอำเภอ และชาวบ้านสามารถขออนุญาตให้จับได้ แต่กรมการอำเภอและข้าราชการในอำเภอ ไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะจับช้างได้ รวมถึงชาวบ้านทั่วไปด้วย เพราะการจับช้างเป็นเรื่องของการจัดการที่ใหญ่ยิ่ง ต้องมีทั้งเงิน แรงงานคน บารมี อิทธิพล ความรู้ของหมอเต่า ช้างผู้ประกอบพิธีกรรมทุกขั้นตอน ผู้ที่สามารถทำเช่นนี้ได้มีแต่เครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่นเท่านั้น ซึ่งประกอบไปด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายทุน นายคอก ผู้ควบคุมคอก หมอเต่า เป็นต้น ด้วยเหตุนี้รัฐหรือข้าราชการในอำเภอต้องประนีประนอมกับอำนาจชนชั้นนำท้องถิ่นเดิม ซึ่งทำได้ไม่ยากนัก เพราะชนชั้นนำท้องถิ่นเดิมที่มีอำนาจมากที่สุดในตลาดหรือหมู่บ้าน ได้ผันตัวเองมาเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กลายเป็นเครือข่ายของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ต่อมาการจับช้างโดยอำเภอสิ้นสุดลงประมาณ พ.ศ. 2489 แต่ประชาชนยังได้รับอนุญาตให้จับได้ ผู้วิจัยเคยสนทนากับพินาน แจ่มจรัส (แคน สังคีต) นักเขียนและกวีชื่อดัง ในปี พ.ศ. 2542 เล่าว่าเคยเดินทางไปคอกช้างของอาที่ตำบลทุ่งใหญ่สมัยหนุ่ม ๆ ต่อมา “แคน” ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ แคน สังคีต : เปดมิติแห่งชีวิตและความพ่ายแพ้ (พินาน แจ่มจรัส, 2545, หน้า 148) ว่า “เมื่ออายุ 18 ปี (พ.ศ. 2495) ต้องเดินทางไปขอเงินอาที่ทุ่งใหญ่ นครศรีธรรมราช เป็นการเดินเท้าเปล่าหนึ่งวันเต็ม ๆ ตามด้วยการนั่งหลังช้างเข้าไปในป่าอีกหนึ่งคืน...ผมไปคราวนั้นช้างเข้าคอกสิบกว่าตัว พวกเข้างมันไว้ 4-5 วันให้อุดอาหารจนอ่อนเพลีย จากนั้นก็ใช้ช้างต่อลากออกมาผูกไว้หน้าคอกอีก 2-3 วัน” หลักฐานนี้แสดงว่าอย่างน้อยในปี พ.ศ. 2505 ยังมีช้างอยู่ในธรรมชาติอยู่พอสมควร พื้นที่ป่าแถบทุ่งใหญ่ยังอุดมสมบูรณ์ และยังมี การอนุญาตให้จับช้างได้อยู่ จนประมาณ พ.ศ. 2510 ช้างป่าเหลืออยู่น้อยมากการจับช้างจึงไม่คุ้มค่าทางธุรกิจอีก “วงการ” จับช้างป่าจึงกลายเป็นอดีตไป (สงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2553)

การเข้าถึงทรัพยากรช้างของเครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่น ทำให้ชนชั้นนำเหล่านี้นำช้างไปขายได้เงินทอง สะสมเงินทุนไว้ได้ มีแรงงานช้างไว้ทำการผลิต นำมาสู่การเข้าถึงทรัพยากรชนิดอื่น ๆ มากกว่าชาวบ้านทั่วไป เช่น ป่าไม้ ที่ดิน เหมืองแร่ ฯลฯ การสะสมทุนของเครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่นเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ส่งทอดมาที่ลูกหลานที่เป็นผู้นำท้องถิ่นในปัจจุบันด้วยเช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบล

กลุ่มเครือข่ายชนชั้นนำของท้องถิ่นดังกล่าวจะต้องเป็นคน “กว้างขวาง” ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ เพราะการจับช้างต้องกินอาณาบริเวณกว้าง และอาจไปทำคอกถึงต่างเมือง และการขายช้างส่วนใหญ่ไปขายถึงหัวเมืองมลายู จึงจำเป็นต้องมีเครือข่ายไปถึงต่างเมือง ดังเช่นขุนพิบูลย์ เปรมประดิษฐ์ เป็นเครือข่ายใกล้ชิดกับตระกูลบ้านโรงช้างเมืองพัทลุง (สารูป ฤทธิ์ชู และสุนีย์ ทองไชร์, 2543, หน้า 121) ในยุคหลัง ๆ เช่น ในปี พ.ศ. 2483 กำนันทวี อินทรฤทธิ์และเครือข่าย

ไปทำคอกจับช้างถึงทุ่งสง ตรัง และพัทลุง (ป่าพะยอม) ที่พัทลุงนี้ได้พักอาศัยกับกำนันเลื่อม และกำนันสมปอง แห่งเมืองพัทลุง นอกจากนั้นในปีพ.ศ. 2484 ร่วมหุ้นทำคอกช้างกับเครือข่ายที่ริมคลองมะรือแต อำเภอต้นยางมัส จังหวัดนราธิวาส (หนังสือบำเพ็ญกุศลศพ กำนันทวี อินทรฤทธิ์, ม.ป.ป.)

สารูป ฤทธิ์ชู และสุนีย์ ทองไข่ (2543, หน้า ค) ได้สรุปไว้ใน “ตามรอยช้างเลื่อม” ว่าจากยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2442) มาสู่ยุคสร้างป่าเป็นนา (2442-สงครามโลกครั้งที่สอง (2488) มาจนถึงยุคพืชพาณิชย์ (พ.ศ. 2488-2443) กลุ่มคนที่เคยเป็นเจ้าของช้าง หรือเคยคล้องช้าง และเป็นเจ้าของช้าง มักโดดเด่นในการผูกเกลอ มีความเป็นนักเลง เป็นเจ้าเขา เจ้าป่า เป็นนักเลงหัวไม้ เป็นผู้ชำนาญการเรื่องช้าง จึงมักมีฐานะเป็นผู้นำทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ซึ่งจัดได้ว่าเป็นโครงสร้างส่วนบนของสังคม พฤติกรรมของผู้คนเหล่านี้ นอกจากจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนของตนแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อโครงสร้างส่วนล่างที่เป็นชุมชนอื่น ๆ และท้องถิ่นภาคใต้โดยภาพรวม”

กลุ่มชนชั้นนำการเมืองท้องถิ่นดังกล่าวส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือกับรัฐเป็นอย่างดี เพราะแกนนำส่วนใหญ่เข้ามาอยู่ในตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน การเป็นเครือข่ายรัฐสมัยใหม่ทำให้สามารถรักษาสถานภาพต่าง ๆ เอาไว้ได้ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเหล่านี้จึงต้องทำตามที่รัฐต้องการ (บุคคลและนโยบาย) ทั้งโดยเต็มใจและ “ขัดเสี้ยมไม่ได้” เพราะไม่มีประโยชน์ที่จะขัดกับรัฐเพราะสถานภาพตัวเองจะลำบาก และชาวบ้านที่อยู่เป็น “ราษฎรของอำเภอ” ก็หนีไม่พ้นที่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองและการเก็บภาษี ทางที่ดีจึงร่วมมือกับรัฐเป็นกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุด แม้ว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้านบางคนจะมีใจ “ยื่นข้างชาวบ้าน” ก็ตาม

กำนัน ผู้ใหญ่บ้านท่านใดร่วมมือกับรัฐมากก็จะเจริญก้าวหน้าทางราชการมาก ดังเช่นขุนพิบูลเปรมประดิษฐ์ ให้ความร่วมมือกับอำเภอและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกรมขุนลพบุรีราเมศวรอุปราชภาคใต้ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2459 ได้รับคำสั่งจากรัฐให้ควบคุมชาวบ้านในอำเภอนางและทุ่งสงทำทางเสด็จพระราชดำเนินรัชกาลที่ 6 ขึ้นสู่ต้นตกระโรงอำเภอลาสะกา ปี พ.ศ. 2460 ได้รับคำสั่งจากรัฐให้จัดการปลูกสร้างที่ประทับเสด็จพระราชดำเนิน รัชกาลที่ 6 ที่อำเภอนาง ปี พ.ศ. 2462 ได้นำช้างลักษณะประหลาดที่ผ่านการฝึกฝนอย่างดีแล้ว 3 เชือก ชื่อ พลายสิชล พังถวาย และพังแสงทอง ถวายกรมขุนลพบุรีราเมศวร และในปี พ.ศ. 2470 จัดทำคอกพิธีจับช้างป่า ถวายกรมขุนลพบุรีราเมศวร เป็นต้น (มูลนิธิขุนพิบูลเปรมประดิษฐ์, ม.ป.ป. หน้า 2-3)

น่าสังเกตว่างานที่ทำให้รัฐในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้เป็นงานราชการที่เกี่ยวข้องส่วนตัวกับ “เจ้านาย” มากกว่างานส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ซึ่งความจริงสิ่งที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทำร่วมกับชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนมีอยู่จำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้เกิดจาก

นโยบายของรัฐ แต่เป็นความต้องการของชาวบ้านและร่วมกันดูแลตัวเองโดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เข้าร่วมด้วย เพราะอีกสถานะหนึ่งของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านคือผู้นำของชุมชน ผู้มีบารมีทั้งบริหาร เงินทอง และแรงงานสัตว์ เช่น ช้าง เป็นต้น จึงถูกคาดหวัง (หรือกดดัน) จากชาวบ้านให้ต้องเข้าร่วม เพราะกำนัน ผู้ใหญ่บ้านต้องการพึ่งพาชาวบ้านเช่นเดียวกัน

งานที่ร่วมมือกับรัฐในอีกลักษณะหนึ่งที่โดดเด่นของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คือ การปราบปรามผู้ไม่อยู่ในกรอบของรัฐ ดังเช่นปี พ.ศ. 2459 มีการปราบ ขุนโจรสลัด ขุนโจรสลัด ฉายา “เจ้าคุณเทศา 3 มณฑล” เพราะสามารถปล้นและมีเครือข่ายปล้นไปทั่วทั้งมณฑล นครศรีธรรมราช มณฑลสุราษฎร์ธานี (ชุมพร) และมณฑลปัตตานี ขุนโจรสลัดมีพ่อเป็นชาวพม่า แม่เป็นคนบ้านลุ่มเคียวหิน บ้านควนसान อำเภอลำทะเมนชัยในปัจจุบัน จึงมีบ้านถาวรอยู่ที่บ้านควนसानหนึ่งหลัง ฉายา “เจ้าคุณเทศา 3 มณฑล” นี้เป็นฉายาที่ประชาชนตั้งให้ เพราะมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักพอ ๆ กับเจ้าหลวงเทศาภิบาล นายยะหนึ่งเป็นการประชดประชันราชการ หรืออาจเป็นการยกย่องขุนโจรก็ได้ แต่ที่แน่ ๆ คือเป็นปฏิปักษ์กับอำนาจของราชการ เนื่องจากไม่ใช่ “โจรห้าร้อย” แต่เป็นระดับ “ขุนโจร” ด้วยเหตุนี้ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ จึงมีนโยบายปราบโดยการจับตายโดยมีการล้อมปราบที่บ้านขุนโจรสลัดที่บ้านควนसान โดยคนทางราชการ 10 คน ประกอบด้วยปลัดขวาอำเภอลำทะเมนชัย กำนันตำบลลพบุรี ผู้ใหญ่บ้านควนसान และตำรวจมือดี 7 นาย พร้อมปืนไรเฟิล ขุนโจรสลัดชีวิต ศพถูกนำไปวัดวังม่วง เพื่อความมั่นใจว่าตายจริง ๆ ศพขุนโจรจึงถูกตัดหัว แยกกันฝังใกล้กัน

การปราบขุนโจรสลัดเป็นผลงานโบแดงของเครือข่ายรัฐ ทำให้ในปี พ.ศ. 2460 สมเด็จพระราชโอรสประทานเลื่อนยศ พันชวงกำนันตำบลลพบุรี ให้เป็นขุนนางวิเศษ (ช่วง ศิลปกรรม) และเลื่อนยศนายหมู่ ปลัดอำเภอลำทะเมนชัย เป็นขุนนางวรานุรักษ์ (ภู) (ชาติ ศิลปกรรม, 2545, หน้า 1-19) นอกจากร่วมมือกับอำเภอลำทะเมนชัยในการปราบปราม “ขุนโจร” แล้ว กำนัน ผู้ใหญ่บ้านยังสามารถจับ “ผู้ร้าย” ขังไว้ได้เองที่บ้านในตำบลได้อีกด้วย โดยจับใส่ขื่อคาไม้ไผ่ พร้อมด้วย “หัววัว” หรือ “หัวควาย” แขนวนขื่อคา คล้ายคลึงกับระบบมูลนายเดิม เพียงแต่ต้องนำมาส่งอำเภอบ้าง แต่ไม่อาจยืนยันได้ว่ามาส่งที่อำเภอบ้างหรือไม่ น้อยแกล้งไหน สำหรับตำบลลพบุรี ได้มีการจับ “ผู้ร้าย” เป็นจำนวนมาก “จนเป็นที่กล่าวขวัญกันว่าถ้ารวบรวมไม้ไผ่ตง ซึ่งท่านขุนลพบุรีฯ จับคนร้ายใส่ขื่อคาไปส่งอำเภอลำทะเมนชัยเข้าด้วยกันสามารถสร้างศาลาขนาดบรรจุคน 30 คนได้หนึ่งหลังเพียงพอ” จำนวน “ผู้ร้าย” จำนวนมากขนาดนี้ คงไม่มีเฉพาะ “ลักวัวลักควาย” เท่านั้น น่าจะมี “ความผิด” อื่น ๆ ด้วยแน่นอนว่า “ความผิด” บางอย่างคงไม่ตรงกับสายตาชาวบ้านแต่ด้วยอำนาจที่น้อยกว่าทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวอยู่ไม่น้อย อาจเป็นด้วยเหตุนี้ใครจัดงานอะไรขึ้นในตำบลลพบุรี เพียงท่านขุนลพบุรีมาประจำตัวไปผูกไว้ในงาน หรือเอาชุดแต่งกายของท่านไปแขวนไว้เท่านั้น งานจะสงบเรียบร้อยทันที

นายแมนจงจิต บุตรชาย กำนันอีกคนหนึ่งของพิปูนก็ปฏิบัติอย่างนี้เหมือนกัน
(มูลนิธิขุนพิปูนเปรมประดิษฐ์, ม.ป.ป., หน้า 5)

4. พระกับชาวมุขมชน: ในบริบทรัฐสมัยใหม่

ภายใต้บริบทของรัฐสมัยใหม่ กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้เคลื่อนไหว ปรับตัว และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน องค์การศาสนาและพระสงฆ์เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาร่วมปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ ในภาพรวมองค์การศาสนา หรือวัด มีบทบาทต่อสังคมมาแต่โบราณวัด เป็นศูนย์กลางของชุมชนด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านประเพณีวัฒนธรรม สังคมสงเคราะห์ และเป็น “เวทีกลาง” ที่ทุกกลุ่มในชุมชนมา “พบหน้าเจอตา” ในโอกาสต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย พลังของพุทธศาสนาที่ฝังลึกในจิตวิญญาณของคนไทยมาแต่โบราณ ทำให้พระสงฆ์เป็นชนชั้น “พิเศษ” สำหรับสังคมไทยเสมอมา ขรวาสแทบทุกคนไม่ว่าจะมีอำนาจ วาสนาแค่ไหน เมื่ออยู่ต่อหน้าพระสงฆ์จะ “เห็นแก่ผ้าเหลือง” เคารพ นับถือ ยิ่งเป็นพระสงฆ์ที่อยู่ในศีลในธรรม ยิ่งเคารพมากขึ้น และยังเชื่อว่ามีบุญบารมีประกอบด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยแล้วยังได้รับการเคารพมากขึ้นไปอีก ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องปกติสำหรับสังคมไทย แต่ที่น่าสนใจก็คือภายใต้บริบทต่าง ๆ ของสังคม บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมนั้น ๆ เป็นไปแบบใดและให้ความหมายในการเข้าใจสังคมนั้น ๆ อย่างไร

ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนยุคนี้มีพระสงฆ์ที่สำคัญ ๆ หลายองค์ เช่น ในยุคก่อนพ่อท่านคล้าย มีพ่อท่านกลาย (ดูข้อ 4.1) ที่ร่วมสมัยกับพ่อท่านคล้าย เช่นพ่อท่านปลอดวัดนาเขลียง พ่อท่านแดง วัดภูเขาหลัก ฯลฯ ท่านเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ “สำนักวัดหาดสูง” ทั้งสิ้น ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะพิจารณาบทบาทพระสงฆ์ที่สำคัญในชุมชนสองท่าน คือพ่อท่านคล้ายกับพ่อท่านผุด อันเป็นสองท่านที่มีบทบาทสองลักษณะแตกต่างกัน ท่านหนึ่งมีคุณลักษณะของบารมี อิทธิปาฏิหาริย์ อีกท่านหนึ่งมีคุณลักษณะของผู้มีการศึกษา ปัญญาชนสมัยใหม่ บทบาทของสองท่านนี้ช่วยให้เราเข้าใจการเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้ดียิ่งขึ้น

4.1 “พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์” บุญฤทธิ์แห่งชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

ภาพที่ 4-6 พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์

พ่อท่านคล้าย (พ.ศ. 2417-2513) (พระครูพิศิษฐอรรถการ) เกิดที่บ้านโคกถ้อ ปัจจุบันอยู่ในตำบลหลักช้าง อำเภอช้างกลาง ตอนเด็ก ๆ เรียนภาษาไทยและภาษาขอม จนสามารถอ่านและเขียนได้ดี อายุประมาณ 13 ปีได้เรียนเลขคณิต เมื่ออายุประมาณ 15 ปี ได้เป็นเจ้าเป็นศิษย์ “หนังทองสาก” หนังตะลุงมีชื่อเสียงแห่งคลองท่อม กระบี่ จนมีความสามารถในการเล่นหนังตะลุงได้ดี และมีชื่อเสียง จนมีลูกศิษย์คนหนึ่งคือหนังตะลุง บุญพรหม ในช่วงนี้เองได้เกิดอุบัติเหตุเมื่อไปช่วยพี่เขยโค่นไม้ ทำไร่ ไม้ล้มมาทับที่หลังเท้าซ้าย กระดูกแตกละเอียด รักษาไม่หาย แผลลุกลามเจ็บปวด ท่านจึงตัดสินใจใช้มีดที่ลับจนคม ตัดเท้าออกจนเหลือแต่ข้อเท้า และรักษาโดยใช้ยาพอกแบบโบราณ และกลับมาทวงบ้านเกิดเมื่ออายุ 16 ปี โดยใช้กระบองไม้ไผ่สวมเป็น “ขาปลอม” มาตั้งแต่บัดนั้น การตัดเท้าด้วยตัวเองนี้แสดงให้เห็นถึงจิตใจที่ “กล้าหาญ” “เด็ดขาด” ของพ่อท่านคล้ายในวัยเด็ก

อายุ 19 ปี (พ.ศ. 2436) บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดทุ่งปอน (วัดจันดี) ได้เดินทางมาเรียนภาษาไทยกับ “วิชาเลข” กับอาจารย์ทอง เจ้าอาวาสวัดวังม่วง จนอายุ 21 ปี (พ.ศ. 2439) ได้ขอ

อุปสมบทที่วัดวังม่วง โดยอุปัชฌาย์ ที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งยุคคือ พ่อท่านกลาย แห่งวัดหาดสูง เจ้าคณะแขวงฉวาง โดยมีพ่อท่านสังข์ แห่งวัดไม้เรียง เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอาจารย์ทอง แห่งวัดวังม่วง เป็นพระอนุสาวนาจารย์ และพระอาจารย์ล้อม (นายล้อม ทรฤทธิ์) แห่งวัดวังม่วง เป็นผู้ให้สรณคมและศีล โดยบวชในศาลากลางแม่น้ำตาปี เนื่องจากวัดวังม่วงยังไม่มีโบสถ์หรือเขตพัทธสีมา การบวชที่ศาลากลางน้ำจึงเป็นการบวชในเขต อุทกกุเชปสีมา เล่ากันว่าเนื่องจาก พ่อท่านคล้าย “ขาด่วน” จัดอยู่ในประเภทผู้มี “วัดอุบิบัติ” บวชไม่ได้ แต่พ่อท่านกลายเห็นว่า ไม่ร้ายแรงอะไรมากนัก จึงบอกให้พ่อท่านคล้ายท่องปาฏิโมกข์ให้ได้เสียก่อนแล้วจะบวชให้ ปรากฏว่าพ่อท่านคล้ายใช้เวลาไม่นานก็ท่องได้อย่างคล่องแคล่ว จนพ่อท่านกลายชื่นชอบเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นว่าพ่อท่านคล้ายเป็นคนมีความจำดี ซึ่งไม่น่าแปลกใจเพราะท่านเป็นระดับ “นายหนัง” อันเป็นอาชีพที่ต้องมีคุณสมบัติ “พิเศษ” เท่านั้นจึงจะเป็นได้

ช่วงเป็นพระภิกษุ พ่อท่านคล้ายได้ศึกษาทั้งปริยัติธรรมและวิปัสสนา ที่น่าสนใจคือ ท่านเรียนหลักธรรมต่าง ๆ จาก วัดหน้าพระธาตุ “ในเมือง” แต่ด้านวิปัสสนาท่านเรียน “นอกเมือง” คือกับอาจารย์หนู แห่งวัดสามพัน พระแสง พระผู้เล่าต่อกันว่ามีวิชาอาคมแก่กล้าอีกท่านหนึ่งแห่ง ลุ่มน้ำตาปี มีครั้งหนึ่งชาวบ้านเล่าว่า จะเข้าไปในแม่น้ำตาปีคาบคนไปกินคนหนึ่ง พ่อท่านหนูรู้เข้าจึง มายืนริมตลิ่งสั่งว่าให้เอาคนมาคืน ปรากฏว่าจะเข้าคาบคนมาส่งจริง ๆ หลังจากพ่อท่านคล้ายเรียน วิชากับอาจารย์หนูในระดับหนึ่งท่านได้ออกธุดงค์ไปตามป่าเขาถึงชายแดนได้

ปี พ.ศ. 2444 กลับมาเรียนวิชาด้านวิปัสสนา คาถา วิทยาคมจาก “ปรมาจารย์แห่งยุค” พ่อท่านกลาย แห่งวัดหาดสูง เป็นเวลาถึง 3 ปี เล่ากันว่าหลังจากนี้แม้ว่าท่านยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม (อายุประมาณ 30 ปี) แต่พ่อท่านคล้ายเป็นคนที่รู้หลักธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างดี มีความแกร่งกล้าทาง วิปัสสนามากขึ้น มีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด น่าเลื่อมใส และสามารถอธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ให้ผู้คน เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งจนเป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้คนมาตั้งแต่นั้น หลังจากนั้นไปจำพรรษาที่วัด มะขามเต่า ระโนด สงขลา อันเป็นวัดที่มีชื่อเสียงด้านวิชาคาถา อาคม ไสยศาสตร์ในยุคนั้น เช่นเดียวกับสำนักเขาอ้อ แห่งเมืองพัทลุง จนปี พ.ศ. 2448 ท่านกลับมาวัดทุ่งปอน จันดี หลังจากนี้ความยิ่งใหญ่ในระดับตำนานของพ่อท่านคล้ายได้เกิดขึ้น

ปี พ.ศ. 2448 เมื่อเจ้าอาวาสวัดสวนขันลาสิกขาบท นายเอียด พรหมราช ลูกผู้พี่ พ่อท่านคล้าย ได้ย้ายครอบครัวไปอยู่บ้านสวนขันก่อนหน้านั้น ต้องการให้พ่อท่านคล้ายไปเป็น เจ้าอาวาส เพราะนอกจากเป็นญาติกันแล้ว ชาวบ้านแถวนั้นให้ความเคารพ ศรัทธาพ่อท่านคล้าย อยู่ก่อนแล้ว เพราะครั้งเจ้าอาวาสคนก่อนพ่อท่านคล้ายได้เดินทางไปพักที่วัดสวนขันครั้งหลายครั้ง จนชาวบ้านรู้จักกันดี

นายเอียด พรหมราช ได้เดินทางไปวัดหาดสูงของให้พ่อท่านกลาย ในฐานะเจ้าคณะอำเภอฉวางในขณะนั้นขอให้แต่งตั้งพ่อท่านกลายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนขัน ในฐานะ “ศิษย์เอก” พ่อท่านกลายยินดีเป็นอย่างยิ่ง ได้เสนอไปยัง เจ้าคุณม่วง (พระศิริธรรมมุนี สมณศักดิ์ขณะนั้น) เจ้าอาวาสวัดท่าโพธิ์ เจ้าคณะเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งทั้งสองท่านได้รู้จักกันเป็นอย่างดีเมื่อครั้งเจ้าคุณม่วงเข้ามาจัดจัดการศึกษาในชุมชน หลังจากนั้น เจ้าคุณม่วงได้ตั้งพ่อท่านกลายเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนขันอย่าง “เป็นทางการ”

ต่อมานายเอียด พรหมราช ได้นำชาวบ้านแถวสวนขันจำนวนมก ว่ากันว่านับร้อยคน เดินทางมานิมนต์พ่อท่านกลายที่วัดทุ่งปอน ไปเป็นเจ้าอาวาส ท่านบอกว่าจะไปเป็นเจ้าอาวาสให้แต่ขอให้ช่วยกันทำโบสถ์ให้ก่อน หลังจากนั้นชาวบ้านช่วยกันคนละไม้คนละมือ “หลวอ้อมกับตาหนูไฟ ไปเอาดินที่นาบาวหนูไย มาทำอิฐ ชาวบ้านช่วยกันทำอิฐ ส่วนหลังคาใช้กระเบื้องดินเผาที่บรรทุกเรือมาจากกระโนด โดยมีพ่อท่านกลายมานั่งเป็นประธานตั้งแต่เริ่มจนสำเร็จ” (ดำรงธรรม, 2552, หน้า 30)

หลังจากพ่อท่านกลายเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนขันในปี พ.ศ. 2448 ชื่อเสียงของท่านในด้านคุณธรรมและอิทธิปาฏิหาริย์กระจกระจายไปทั่ว มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์มากมาย โดยเฉพาะ “วาลาสิทธิ์” พุดอะไรเป็นอย่างนั้น ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2448-พ.ศ. 2476 ท่านได้ทำประโยชน์ให้กับวงการศาสนา โดยการร่วมกับชาวบ้านสร้างถาวรวัตถุในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนและพื้นที่ใกล้เคียงมากมาย เช่น สร้างพระพุทธรูป เจดีย์ โบสถ์มณฑปบัวบรรจ้อธิพื่อท่านกลาย พ่อท่านหนู พ่อท่านสังข์ (เป็นครูของท่านทั้งหมด) เป็นต้นแทบทุกวัดที่มีอยู่ในยุคนั้น ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพ่อท่านกลาย เพราะชาวบ้านต่างก็นิมนต์พ่อท่านกลายไปทุกพื้นที่ ทุกวัด เจ้าอาวาส และพระสงฆ์ทุกวัดต่างก็เคารพ นับถือ นอกจากนั้นท่านยังเป็นที่เคารพนับถือต่อบุคคลในฐานะที่เป็นปัจเจกทั้งข้าราชการ กำนันผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้า ชาวบ้านจำนวนมากทั้งผู้ที่ได้เกี่ยวข้องโดยตรง โดยอ้อมกล่าวได้ว่าหลังจากพ่อท่านกลายมรณภาพไปแล้ว ผู้นำบารมีทางศาสนาของชาวนอกเขาคือพ่อท่านกลาย

อย่างไรก็ตามการทำประโยชน์ให้วงการศาสนาและปัจเจกบุคคลของพ่อท่านกลายที่มีมากมายดังกล่าว ยังไม่น่าเทียบเท่ากับการทำประโยชน์ให้กับชุมชนโดยการเป็นผู้นำการพัฒนา โดยงานด้านนี้แทบทั้งหมดเกิดขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 (รายละเอียดในภูมิวัฒนธรรมพ่อท่านกลายบทที่ 2 ข้อ 2.3) อันเป็นช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย

หลังจากเปิดใช้ทางรถไฟในปี พ.ศ. 2458 ทั้งคนไทย คนจีน ได้มีโอกาสได้ติดต่อกับผู้คนและสถานที่ต่าง ๆ นอกพื้นที่ ได้เห็น ได้รู้ถึงความเป็นไปของที่อื่น ๆ โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ประกอบกับชาวชุมชนมีความสนใจในการศึกษา ดังมีบุตรหลานชาวชุมชนเป็นจำนวนมากมาเรียนหนังสือในวัดวังม่วง และบุตรหลานผู้นำท้องถิ่นบางคนได้เข้าไปเรียนต่อที่เมืองนครศรีธรรมราช (หนังสือบำเพ็ญกุศล กำนันทวี อินทรฤทธิ์, ม.ป.ป.) ทำให้ชาวชุมชนได้เห็นความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกและคิดจะพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญขึ้น เพราะเป็นช่วงที่มีการบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ ๆ มาก พื้นที่อาศัยและทำกินจึงอยู่ห่างจากแม่น้ำมากขึ้น ชาวนอกเขามีความลำบากในด้านคมนาคมทางบกมาก ทางที่มีอยู่เป็นทางแคบ ๆ เดินด้วยความยากลำบาก เวลาผ่านไปประมาณ 20 ปี เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความพร้อมของชาวบ้านมาถึง “จุดสุกงอม” เนื่องจากรัฐไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะทำงานด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคได้ ความจริงแล้วรัฐบาลแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีความคิดในการพัฒนาท้องถิ่นน้อยมาก ภาษีชาวบ้านเน้นไปที่ความมั่นคงของรัฐทั้งภายในและภายนอก โครงสร้างทางสังคมที่ยังมีความคิดแบบสูง-ต่ำ การให้ความสำคัญต่อชาวบ้านเป็นแบบ “แล้วแต่ความเมตตากรุณา” ของชนชั้นผู้ปกครองทุกระดับ จึงยากมากที่จะมีแนวคิดพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านพัฒนาอย่างไรก็ไม่เท่ากันเพราะไม่เท่ากันตั้งแต่ในความคิดแล้ว

ครั้นเมื่อเข้าสู่รัฐประชาธิปไตยได้เริ่มมีความคิดพัฒนาไปถึงชาวบ้านทั่วไปจากฐานความคิดเรื่องทุกคน “ความเสมอภาค” ภายใต้รัฐธรรมนูญ นโยบายทางสังคมเศรษฐกิจจึงเริ่มปรากฏในรัฐธรรมนูญ แต่ในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ มาจนถึงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ในปี พ.ศ. 2504 รัฐประสบปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก ผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ไม่อาจนำความคิด และนโยบายมาปฏิบัติให้เป็นจริงได้ ยังเป็นท้องถิ่นไกลเมืองใหญ่รัฐยิ่งห่างออกไปมาก แต่เศรษฐกิจ สังคม ความคิด และศักยภาพชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ก้าวไปไกลพอสมควรแล้ว ชาวชุมชนจึงไม่อาจรอให้รัฐมาพัฒนาชุมชนได้ การช่วยเหลือตัวเอง พัฒนาตัวเองจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนทำมาตลอดทั้งในยุคศักดินาและรัฐสมัยใหม่

เมื่อการเมืองเปิดโอกาสชาวบ้านจึงมีอิสระมากขึ้นในการคิดและปฏิบัติ ใจพร้อม แรงงานพร้อม อาหารการกินพร้อม ที่ต้องใช้เงินก็เรียไรกันตามมีตามเกิด ฯลฯ แต่ขาดผู้นำที่มีคุณสมบัติสำคัญอย่างน้อยสามประการคือ 1. สามารถร่วมแรงร่วมใจชาวชุมชนทุกกลุ่มได้ 2. “เห็นดีเห็นงาม” ร่วมไปกับชาวชุมชน สองประการนี้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็น แต่ไม่เพียงพอสำหรับชาวนอกเขา อันเป็นลูกหลานของคนรักอิสระ “หัวหมอ” เป็นตัวของตัวเอง “นักเลง” ฯลฯ ผู้นำจึงต้องมีคุณสมบัติข้อสุดท้าย คือ 3. เก่งในการอธิบาย นำเสียงมีพลัง “ใจถึง” “ร่วมหัวจมท้าย”

“มีของดี” และมองคนเสมอภาค ไม่ “เลือกที่รักมักที่ชัง” เป็นต้น เมื่อรวมกับ “พลังทางวัฒนธรรม” ด้านศาสนา หรือ “มีผ้าเหลือง” ด้วยแล้ว ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในตัวพ่อท่านคล้ายอย่างพอดี

ภาพที่ 4-7 เทพเจ้าชาวนอกเขา

ภาพที่ 4-8 การแห่เทพเจ้าชาวนอกเขา

จากคำสัมภาษณ์ผู้อยู่ในเหตุการณ์จำนวนมากในหนังสือตามรอยพ่อท่านคล้าย (2552) เมื่อท่านพุดคุยตกลงกับชาวชุมชนว่าจะทำอะไร บางอย่างชาวบ้านคิดมาบอกท่าน บางอย่างท่านคิดไปปรึกษาชาวบ้าน อย่างหลังนี้ก็คงมาจากท่านเห็นความเดือดร้อนและชาวบ้านคงไป “บ่น” ให้ท่านได้ยิน น่าสังเกตว่าทุกเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ไม่มีงานไหนที่เริ่มจากอำเภอเลยและไม่พบคำสัมภาษณ์ที่ชาวบ้านกล่าวถึงข้าราชการในอำเภอว่าเข้าร่วมหรือมาเป็นกำลังใจบ้างหรือไม่ แต่มีก้านัน ผู้ใหญ่บ้านมีส่วนร่วมกับชาวบ้านหลายท่าน ทางอำเภอจึงต้องรู้ว่าชาวบ้านทำอะไรกันอยู่และคงสนับสนุนชาวบ้านในระดับหนึ่งเป็นการส่วนตัว และแนวคิดของอำเภอในยุคประชาธิปไตยยอมรับการกระทำของชาวบ้านได้มากขึ้น ดังเห็นจากจำนวนงานพัฒนาชุมชนของพ่อท่านคล้ายร่วมกับชาวบ้านเกิดมากขึ้นในช่วง พ.ศ. 2477-2504 อันเป็นช่วงที่ระบบ “เผด็จการ” ยังไม่เข้มแข็งมากนักและสอดคล้องกันพอดีที่หลังจากนั้นเข้าสู่ช่วงนายอำเภอ ด. เข้ามารับตำแหน่งในปี พ.ศ. 2503-2511 อันเป็นช่วงที่ความคิดแบบ “พ่อขุนเผด็จการ” เกิดขึ้นทั่วประเทศไม่เว้นชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน (ผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 6)

พ่อท่านคล้ายสามารถร่วมแรงร่วมใจ เป็นขวัญกำลังใจให้ชาวชุมชนทำงานพัฒนาสำเร็จอย่างน่าทึ่ง และทุกที่ที่มีการการสร้างถนน สะพาน บ่อน้ำ โบสถ์ พ่อท่านคล้ายจะนั่งอยู่ในพื้นที่เสมอไม่ว่าจะเป็นที่ทุรกันดารขนาดไหน ดังตัวอย่างการให้สัมภาษณ์ดังต่อไปนี้

“ก่อนจะบุกเบิกทำถนน ชาวบ้านแถวนั้นต้องไปหาพ่อท่านคล้ายมาก่อน ทำที่พักอาศัยอย่างเรียบง่าย ชาวบ้านพอรู้ว่าพ่อท่านคล้ายมาทำถนนก็ชวนกันมาทั้งคนหญิงชาย ทั้งคนแก่และลูกเด็กต่างคนต่าง เอาของ และพริก ขวาน พวกที่มีพริก ขวานก็ลงไป พวกที่มีของก็ขุดกันไป ขุดเรียงแถวพอได้ระยะ แล้วขุดกันไป นำคูเพลิน สนุกสนาน ไม่มีการขัดแย้งกันเลย ทั้งกลางวัน กลางคืน มีความร่มเย็นสบายใจ” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 43)

“ตอนผมเป็นเด็ก (พ.ศ. 2492) สะพานข้ามแม่น้ำตาปีที่ตลาดตานีพอที่เชื่อมระหว่างตำบลไม้เรียงกับตำบลนาแวเป็นสะพานเล็ก ๆ รถผ่านไม่ได้ อาศัยการเดินข้ามเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยบารมีของพ่อท่านคล้ายที่ทำให้ชาวบ้านทั้งสองตำบลได้ร่วมกันปรับปรุง ซ่อมแซมจนสามารถขับรถยนต์ผ่านได้ ภาพความทรงจำที่ข้าพเจ้าเห็นคือ ชาวบ้านทั้งหญิงชาย ทั้งคนหนุ่มคนแก่ กระทั่งเด็กรวมทั้งผมด้วย เดินทางไปชักลากไม้ซุงจากภูเขาที่ หมู่ 10 ตำบลนาแว ซึ่งอยู่ห่างจากตลาดตานีประมาณ 10 กม. ภาพการใช้หวายเส้นเท่าข้อมือ สอดร้อยไม้ซุง แล้วใช้คนเป็นร้อยลากไม้มาเพื่อทำเสาสะพาน ข้ามแม่น้ำตาปี การที่ไม่จะขยับที่ละกิบ ที่ละสอก ที่ละเมตร เป็นเรื่องที่ยากมาก แต่อาศัยพลังใจชาวบ้านที่รวมกัน ถึงแม้ว่าเสาสะพานแต่ละต้นถูกลากมาจนถึงตลาดตานีพอได้ต้องใช้ระยะเวลาประมาณ 1 เดือนก็ตาม ผมจึงประทับใจในศรัทธาบารมีที่พี่น้องประชาชนมีต่อพ่อท่านคล้ายจนมีคนมักพูดเสมอว่าพ่อท่านคล้ายไปที่ไหน ที่นั้นจะเจริญ ซึ่งสามารถ

พิสูจน์ได้จริง ๆ ตามที่ทุกท่านได้พบเห็น” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 49)

“ในครั้งนั้น (พ.ศ. 2497) ข้าพเจ้า เพื่อนบ้าน พร้อมด้วยผู้ใหญ่บ้านและผู้อาวุโสทั้งหลายในหมู่บ้านปรึกษากันว่าจะสร้างสะพานข้ามคลองเสทลา จึงได้เตรียมการหาวัสดุในการก่อสร้าง สร้างศาลาที่พักให้พ่อท่าน และสร้างโรงครัวเพื่อทำอาหาร...จึงไปนิมนต์พ่อท่านมาจากวัดทุ่งปอน เพื่อจะได้เริ่มทำสะพาน...พ่อท่านคล้ายมานั่งเป็นประธานในการก่อสร้างสะพานสร้างด้วยไม้เนื้อแข็งทั้งหมด ไม้ชักลากด้วยแรงคนในหมู่ 4 และหมู่บ้านใกล้เคียงมาช่วยเหลือกันอย่างพร้อมเพรียง พ่อท่านนั่งให้พรอยู่ตลอด...ในการก่อสร้างคนใกล้เคียง ไกลมาช่วยเหลือทั้งน้ำแรงและทุนทรัพย์ พ่อท่านมานั่งเป็นประธานเวลา 9 เดือนเศษจึงสำเร็จ”..(ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 53)

นอกจากคำบอกเล่าเรื่องความร่วมมือร่วมใจโดยสมัครใจของชาวบ้านโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่พ่อท่านคล้ายแล้ว ในการทำงานสำเร็จมาจาก “ความเชื่อ” ในอิทธิปาฏิหาริย์ของพ่อท่านคล้ายด้วยดังคำบอกเล่าต่อไปนี้

“พ่อท่านคล้ายเดินทางโดยการนั่งบนเก้าอี้ที่มีไม้ไผ่ผูกกับขาเก้าอี้เป็นคานหาม ใช้ผ้าขาวม้าผูกหัวไม้ไผ่ทั้งหัวและท้ายเพื่อใช้คนหาม 2 คน โดยผ้าขาวม้าที่ผูกหัวไม้ไผ่ไว้คล้องคอแล้วคานที่หาม 2 ด้าน ชายขาวก็จะแนบลำตัวได้แขนของคนหาม ชาวบ้านทุกคนเต็มใจและยินดีที่ได้หามพ่อท่านคล้าย...เพราะถือว่าพ่อท่านคล้ายเป็นพระที่มีบุญ ใครก็ตามที่ได้หามพ่อท่านคล้ายจะรู้สึกว่ามันเบาไม่หนักเลยและจะเดินทางไปไหนก็ใช้เวลาไม่นานนัก เช่น การเดินทางจากวัดสวนขันไปวัดโบราณาราม (วัดเก่า, พิปูน) เป็นระยะทางกว่า 20 กิโลเมตรใช้เวลาเดินทางโดยเริ่มออกเดินทางหลังจากฝนแล้งแล้ว มาถึงวัดโบราณารามประมาณ 1-2 ทุ่ม” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 45)

“พ.ศ. 2480 สร้างถนนจาก ตำบลละอายไปยัง ตำบลนาแว 10 กิโลเมตร กว้าง 4 เมตร) พ่อท่านได้ให้ชาวบ้านไปชักลาก (ไม้) มา แต่เมื่อทำการเจาะจุมูกไม้ ร้อยเชือกทำการชักลากไม้ หลุมพอไม่ยอมเคลื่อนที่ ชักด้วยแรงจนเชือกขาดไปหลายเส้น ชาวบ้านก็กลับมาบอกพ่อท่านคล้าย พ่อท่านคล้ายได้ป็นดินให้ไปสามก้อน ให้ไปชั้ดที่ขอนแก่นให้ชั้ดโคนกลางต้นและปลายทั้ง 2 ด้าน แล้วชักลากอีกครั้ง คราวนี้ชักลากมาได้โดยชาวบ้านไม่รู้สึกลำบากมาได้สบายไม่มีติดขัดแต่อย่างใด จึงทอดสะพานได้สำเร็จ” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 41)

“พ.ศ. 2484 ทำถนนเข้าบ้านสวนอาย) มีก่อไผ่ก่อใหญ่อยู่ตรงกลางถนนพอดีชาวบ้านก็ช่วยกันขุดโดยรอบและลึกมากจนรอบก่อ พ่อท่านก็ใช้ให้คนไปหาเชือกเส้นใหญ่มาผูกรอบก่อไผ่เพื่อให้ชาวบ้านช่วยลากขึ้นจากหลุม แต่พอดีช่วงนั้นช้างเดินผ่านมา ชาวบ้านก็บอกควาญช้างให้ช่วยลากให้ ควาญช้างก็เอาโซ่พันรอบก่อไผ่นั้น แล้วให้ช้างลาก ปรากฏว่าโซ่ขาดพ่อท่านคล้ายก็ใช้

ลุงหมีให้เอาเชือกหวายข้อเล็กสองเส้น ไปพันกอไผ่ ให้คนได้เข้ามาช่วยลาก ลุงหมีก็พูดขึ้นว่า “ข้างก็ลากไม่เลื่อน คนลากก็ไม่ขึ้นนี่พ่อท่าน แรงคนครึ่งแรงข้างก็ไม่ได้” (พ่อท่านพูดว่า) “มึงลองลากแลที่เณรหมี” ลุงหมีกับลุงแอนสองคนพี่น้องไม่ขัดคำสั่งพ่อท่านจึงเอาหวายเข้าไปผูก ผูกเสร็จลุงหมีก็เรียกคนให้ช่วยเชือก (จับเชือก) พร้อมกัน หว้ไผ่ก็เลื่อนขึ้นจากหลุมอย่างไม่น่าเชื่อ พ่อท่านคล้ายก็พูดขึ้นทันที “หนักไม่หนักละเณรหมี” “ไม่หนักพ่อท่านเหอ” ลุงหมีกับลุงแอน นั่งหัวเราะ “เชื่อแล้วพ่อท่านเหอ” ผมเองก็ไม่นึกว่ากอไผ่นั้นจะขึ้น”..(ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 43)

งานด้านพัฒนาชุมชนที่พ่อท่านคล้ายร่วมกับชาวบ้านหากเป็นปัจจุบันเป็นงานที่ต้อง ทำด้วยงบประมาณจากรัฐในจำนวนมาก ถนนมีมากกว่าร้อยกิโลเมตร สะพานข้ามแม่น้ำใหญ่ ๆ หลายสะพาน หากรวมงานพัฒนาวัด หรือด้านศาสนาเข้าไปแล้วไม่อาจประเมินเป็นตัวเลขได้ ทุกอย่างใช้แรงงาน แรงใจ เวลา เงิน เครื่องมือเครื่องใช้ของชาวชุมชนทั้งหมด ข้าราชการทุก หน่วยงาน กำนันผู้ใหญ่บ้าน หน้ชนน้าท้องถิ่น พระสงฆ์ พ่อค้าและชาวบ้านเข้าร่วมในฐานะ “เครือข่ายพ่อท่านคล้าย” ทั้งหมด หากรวมความสัมพันธ์ของพ่อท่านคล้ายกับชาวชุมชนในฐานะ ปัจเจกบุคคล เช่น บนบานอะไร ได้สิ่งนั้น มีเครื่องรางของขลัง ไว้คุ้มครอง ทำให้การค้า อาชีพ เจริญก้าวหน้า ขอหวย ถูกหวย* ขอลูก ได้ลูก ฯลฯ ทั้งหมดนี้หากจะกล่าวว่า พ่อท่านคล้ายคือผู้นำ ทางจิตวิญญาณของชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนก็ไม่ผิดนัก

ความยิ่งใหญ่ของพ่อท่านคล้ายมิใช่เกิดขึ้นเฉพาะชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนเท่านั้น แต่กระจายไปทั่วภาคใต้และสังคมไทยโดยรวม แม้ว่าในท้องที่อื่นระดับในการให้ความหมายจะ แตกต่างกันไปพ่อท่านคล้ายมีสมณศักดิ์ หรือ “ยศขุนนางพระ” เป็นเพียง “พระครูพิศิษฐ์ อรรถการ” ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด ธรรมดา ๆ แต่ความยิ่งใหญ่ของท่าน คนในสังคมไทยทั่วไป ไม่ทราบมาก่อนว่า

“ตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงบัดนี้ (2513) ยังไม่เคยมีสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะหรือพระราชาคณะองค์ใด ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าไตรถึง 25 ไตรเลย เคยมีสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่งได้รับ 24 ไตร” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้าก่อนสารบัญ)

* เรื่องหวยกับพ่อท่านคล้ายมีเรื่องเล่ามากมาย เพราะชาวบ้านมักจะไปขอหวยจากท่าน แต่ท่านไม่เคย ให้หวยตรง ๆ แต่พูดเป็นสัญลักษณ์บางอย่าง ชาวบ้านไปตีความกันเอง ท่านมักสอนให้ชาวบ้านขยันหมั่นเพียร บอกว่ารวย จน อยู่ทำการกระทำของเราเอง แต่ปรากฏว่าเป็นเรื่องบังเอิญหรืออย่างไรไม่ทราบได้ชาวบ้านถูกหวย เป็นจำนวนมาก หลายงวด จนเจ้ามือหวยโกรธมาก จนครั้งหนึ่งมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับบทสนทนาระหว่างท่านกับ เจ้ามือหวย (กองการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2550, หน้า 14)

“พระมหากษัตริย์จะพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์แก่พระสงฆ์รูปใด ย่อมเป็นไปตามพระราชประเพณีนิยม ซึ่งมีเกณฑ์กำหนดเอาไว้ แต่สำหรับพ่อท่านคล้ายนี้ ทรงศรัทธาเลื่อมใสเป็นพิเศษ พระราชทานผ้าไตรจีวรจำนวนมากถึง 25 ไตร นับว่าเป็นพิเศษไม่เคยมีมาก่อน” (ตามรอยพ่อท่านคล้าย, 2552, หน้าก่อนสารบัญ)

4.2 พ่อท่านผุด: “พระปัญญาชน หัวก้าวหน้า” แห่งชุมชนท้องถิ่นกลุ่ม น้ำตาปีคอนบน
พ่อท่านผุด (พ.ศ. 2430-2530) เป็นชาวอำเภอระโนด จังหวัดนครศรีธรรมราช อายุ 16 ปี เข้าบรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดศาลาทัน ด้วยความเป็นคนเรียนหนังสือเก่ง มีความจำเป็นเลิศ ขณะเป็นสามเณรอายุเพียง 17 ปี (พ.ศ. 2447) ท่านรวบรวมลูกชาวบ้านมาเรียนหนังสือที่วัด ตัวเองเป็นครู ไม่มีเงินเดือน ทางราชการทราบจึงนิมนต์ไปสอบความรู้ ปรากฏว่าเทียบได้ชั้น ประถมศึกษาปีที่ 3 ทางราชการจึงรับรองวุฒิการศึกษาและอนุญาตให้ท่านทำการสอนต่อไปได้ ต่อมาย้ายไปอยู่วัดท่าเสริม อำเภอหัวไทร อายุ 22 ปี (พ.ศ. 2452) บวชเป็นพระ ณ วัดมัทนิมิตตวาส แล้วกลับไปอยู่วัดท่าเสริมเช่นเดิม ได้รับการบรรจุเป็นครูสอนนักเรียนได้หลายระดับ และ ท่านสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าเรียนและสอนให้ผู้ชายยกย่องเพศหญิงว่ามีความเท่าเทียมและ มีความสำคัญต่อสังคมเช่นเดียวกับผู้ชาย ประมาณปี พ.ศ. 2462 ได้ย้ายจากวัดท่าเสริมไปเป็น ครูสอนที่โรงเรียนวัดบางนบ อำเภอหัวไทร และได้สนิทกับพระสมุห์กัณฑ์ เจ้าอาวาสวัดบางนบ ซึ่งเป็นคนบ้านทุ่งเจ๊ก อำเภอช้างกลางในปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2467 อายุได้ 37 ปี พระสมุห์กัณฑ์ ได้เดินทางมาหาไม้และทำเรื่องที่ “นอกเขา” บ้านเกิด พ่อท่านผุดเดินทางมาด้วย ทำให้ท่านได้รู้จักกับชาวบ้านนอกเขาดังแต่นั้น ต่อมาท่านได้เข้ามา อีก 2-3 ครั้ง และได้สนิทกับชาวบ้านคลองงา ตำบลช้างกลาง อำเภอช้างกลาง ในปัจจุบัน ท่านในฐานะคนมีการศึกษา ได้เห็นโลกภายนอกมาก มองว่าชาวบ้านคลองงา มีน้ำจิต น้ำใจดี เป็นคน ใจบุญ เสียสละ ซื่อสัตย์กตัญญู แต่ยังขาดความรู้ ขาดการศึกษา ยังเชื่อผีสางานงไม้ เวลาเจ็บไข้ลงครุ หมอรักษา บนบานอันนุ้ย เทวดา ขาดเหตุผล ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามหุบเขา มีไข้ป่ามาลาเรียชุกชุม ทำให้ ต้องตายและเจ็บป่วยกันมาก ท่านจึงคิดอบรม สั่งสอนและพัฒนาให้มีความรู้ (วรรณดี สรรพจิต, ม.ป.ป., หน้า 2)

หลังจากนั้นท่านได้ร่วมกับชาวบ้านตั้งศาลาโรงธรรมที่บ้านคลองงา สอนชาวบ้าน แถวช้างกลางทั้งหมด เมื่อมองจากบริบทของ พ.ศ. 2467 แล้ว ไม่น่าเชื่อว่าวิชาที่ท่านสอนมี ความก้าวหน้าเป็นอย่างมากเช่นเรื่อง การทำการค้า การทำเกษตร หัตถกรรมในครัวเรือน วิถีครองรัก ครองเรือน ระเบียบชีวิตต่าง ๆ ศาสนา เป็นต้น ที่น่าสนใจคือท่านสอนลูกศิษย์ว่าอาชีพอันดับหนึ่ง ให้ทำการค้า หากทำการค้าไม่ได้ให้ทำสวน ทำเกษตร หากไม่ได้ค่อยรับราชการ ท่านให้คุณค่ากับ การทำราชการน้อยกว่าอาชีพอื่น ๆ

ท่านเขียนเป็นกลอนไว้ว่า

“อันทุนค้าขายมีสามข้อขอแถลง	หนึ่งออกแรงกายทำปล้ำซื้อขาย
เช่นรับจ้างสร้างทำของจำจ่าย	สองเป็นนายทุนหมุนทรัพย์รับขายซื้อ
สามเครดิตสุจริตจิตสูงเยี่ยม	ชื่อเสียงเรียมอริยชนคนนับถือ
เพราะเครดิตเป็นทุนมีบุญลือ	คนเชื่อถือเครดิตคิดค้าเอ๋ย”

(วรรณคดี สรรพจิต, ม.ป.ป., หน้า 4-5)

นอกจากนั้นท่านสอนวิชาลูกคิด ให้ผู้เรียนสร้างลูกคิดคนละรางและเรียนท่องสูตรคูณเป็นภาษาจีน การที่ท่านให้ความสำคัญกับอาชีพการค้าและท่านรู้ภาษาจีนแสดงให้เห็นว่าท่านมีความเกี่ยวข้องกับคนจีนและคงได้รับอิทธิพลเรื่องการค้าขายมาจากคนจีนในกลุ่มน้ำปากพม่าหรือทะเลสาบสงขลา หรือจากในตัวเมืองนครศรีธรรมราช ท่านยังสอนหัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การทำอิฐ ทำหม้อ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านจึงได้ใช้อิฐ ใช้หม้อที่ทำเองกันมาก ประมาณ พ.ศ. 2468 บ้านคลองงาและพื้นที่แถบข้างกลางโดยทั่วไป เดิมไม่มีสวนผลไม้ มีแต่ผลไม้ในป่า ท่านสอนให้ปลูกมะพร้าว กล้วย ฝ้าย ฯลฯ ท่านมีวิธีการน่าสนใจคือ ใครที่มีภรรยาตั้งครรภ์ ให้ไปฝากท้องกับนางสีจันทร์ ตราชู ท่านจะให้สามีต้องปลูกมะพร้าว 10 ต้น กล้วย 30 ต้น หรือใครที่เจ็บไข้ ให้ไปขอยาจากนายกล่อม ตราชู หมอพื้นบ้าน เมื่อหายแล้วก็ให้ปลูกมะพร้าว 10 ต้น กล้วย 30 ต้น เช่นเดียวกัน

พ่อท่านผดเป็นพระที่ใช้เหตุผลมาก ท่านไม่เชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อธิบายไม่ได้ ดังเช่นบริเวณวัดเกาะเทวดา คนเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ภูเทวดา ทำให้มีที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นอันมากไม่ได้ใช้ประโยชน์ พ่อท่านผดจึงนำลูกศิษย์บุกเบิกที่นา แต่ท่านรู้ว่าชาวบ้านกลัวกันมาก จึงมีกลวิธีโดยให้ทำพิธีขอขมาลาโทษต่อเจ้าที่ ขอให้ไปอยู่ที่อื่นที่ตรงนี้จะขอให้ลูกหลานเข้ามาทำมาหากิน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกดี ไม่ผัดต่อเจ้าที่หลังจากบุกเบิกได้ที่นา ท่านได้จัดงานฉลองรับมโนราห์มาเล่นด้วย ท่านบอกว่าให้มาเล่นถวายเป็นการขอบคุณเทวดาในคตินั้นท่านมาพักผ่อนในงานฉลองเพื่อต้องการพูดคุยกับผู้นำชาวบ้านและชาวบ้านเพื่อปรับความเข้าใจเรื่องผีสงเทวดา จากนั้นได้สร้างศาลาเล็ก ๆ และขุดบ่อน้ำ ท่านบอกว่าเพื่อให้เทวดาได้พำนักรักษา ใช้น้ำใช้ทำ ท่านต้องการให้ชาวบ้านสบายใจว่าเทวดามีที่อยู่แล้ว ความจริงแล้วต้องการให้คนที่ผ่านไปผ่านมาได้แวะพักนั่นเอง

การนำชาวบ้านบุกเบิกที่เกาะเทวดานี้ นายอำ ประสาร ศิษย์รุ่นแรก เขียนเป็นภาพยี่สุรางคนางค์ไว้ว่า

“เสร็จเรื่องคลองงา นิกเกาะเทวดาที่คนเกรงกลัวอยู่ในหมู่สาม เขารู้กันทั่ว มีเรื่องน่ากลัวเล่ากันต่อมา เป็นที่สถิตเทวดาศักดิ์สิทธิ์ คือขุนบองหลา มีเรื่องยืดยาว เล่ากันนานา

ที่นี้แหละหนา เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในตำบล ช้างกลางทุกคน ลือทั่วลั่วฤทธิ์ เกาะนี้ศักดิ์สิทธิ์ มาแต่โบราณเขาเล่าอาจารย์ ท่านนั่งหัวเราะ คิดทำจำเพาะ เผลาะเทวดา เห็นเป็นประโยชน์ เนื้อที่ท่านา จะให้เทวดาหวงไว้ใช้การ ที่แท้เทวดา จิตใจเป็นพาล ทำโทษประจาน แก่ปวงประชา จึงรวมทหาร คู่แขนซ้ายขวา ที่มีเคซา เคยกล้ารำวี ครั้งเมื่อปฏิบัติ กำจัดพวกผี รวมเสร็จได้ที่ บุกเกาะคลอกไฟ ประกาศเทวดา ท่านจงรีบไป หาที่อาศัย แห่งอื่นพื้นป่า ตรงนี้ขอไว้ ให้เขาทำนา ขอตานเทวดา รับเอาส่วนบุญ อย่าได้ขี้ใจโกรธ ทำโทษว่าวัน เราเอาส่วนบุญ สร้างสมบารมี” (วรรณดี สรรพจิต, ม.ป.ป., หน้า 11)

หลังจากพ่อท่านผุดได้มาอบรมสั่งสอนชาวบ้านคลองงาได้ระยะหนึ่ง ชาวบ้านเห็นว่า ภูมิของท่านเล็ก ๆ และศาลาโรงธรรมเดิมไม่ถาวร จึงคิดสร้างศาลาให้ใหญ่ มีความถาวรมากขึ้น ชาวบ้านนำโดย นายเอียด สันตจิต นายปลอด ทรายู นางหนูจัต ศรีสว่าง นายจำ ไม่ทราบนามสกุล นายชุ่ม ไม่ทราบนามสกุล นางส้มขรบ ไม่ทราบนามสกุล ร่วมใจกันบริจาคที่ดินติดเป็นผืนเดียวกัน รวม 25 ไร่ ปลูกไม้ผล และสร้างศาลาขนาด 9X6 เมตร 2 ชั้นปูและกั้นด้วยไม้ ที่หน้าศาลาจารึกว่า “ข้าพเจ้านายเอียด สันตจิต นายเขียว ไพโรธมภ์ นายคำ ทรายู หัวหน้าผู้สร้างสวนกับสโมสรคลองงา นี้ ประสงค์ให้เป็นโรงเรียนกับบำเพ็ญกุศลประจำหมู่บ้าน เพื่ออบรมกุลบุตรธิดาให้เป็นพลเมืองดี ฉะนั้นจึงไม่ให้อำนาจแก่ชนทั่วไป ตลอดถึงการสร้างวัด แต่ยินดีให้ความสุขแก่มนุสโส และ มนุสเทโว อมนุษย์ที่ตรงข้ามแล้วมิให้สิทธิเลย”

เมื่อท่านได้อบรมสั่งสอนชาวบ้านและเด็ก ๆ มาได้ระยะหนึ่งในปี พ.ศ. 2481 ท่านปริภยานายมี จันทรเรือง “ธรรมการอำเภอ” (ศึกษาธิการอำเภอ) จัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการขึ้นคือโรงเรียนบ้านคลองงา เรียกว่า โรงเรียนประชาบาลตำบลช้างกลาง ใช้สถานที่ ณ ศาลาคลองงา ที่ได้สร้างมาก่อนนั้น ที่น่าสนใจคือท่านได้เพิ่มวิชา “กสิกรรม” เข้ามาสอน ในโรงเรียนอีกด้วย ท่านได้เขียน “เพลงบอก” วัดกำเนิดโรงเรียน ไว้ว่า

“ณ วันที่วันทีสิบสาม มิถุนาตรงกันดี สกสองสี่แปดหนึ่ง มาถึงซึ่งฤกษ์ชัย ให้อุบัติ อัจฉรย์ วันสำคัญอันประเสริฐ โรงเรียนเกิดที่ศาลา มหาซึ่งฤกษ์ใหญ่ อยู่หมู่สองบ้านคลองงา ตำบลชลาช้างกลางไพร ตั้งอยู่ในชวากเขา หว่างลำเนาเนิน ชื่อโรงเรียนบ้านคลองงา ตามภาษาถิ่น ของพื้นเมือง ส่วนรัฐบาลท่านใช้ นามกระจายเงิน เรียกโรงเรียนประชาบาลบ้าง ตำบลช้างกลางหก ...” (วรรณดี สรรพจิต, ม.ป.ป., หน้า 30)

พ่อท่านผุดยังเป็นผู้สนับสนุนการปกครองในระบบประชาธิปไตยคนสำคัญนอกจาก ท่านได้สั่งสอนถึงแนวคิดด้านการปกครองแบบใหม่ สิทธิหน้าที่พลเมือง ระบิยวินัย ฯลฯ ท่านได้ แสดงออกในเชิงสัญลักษณ์อีกด้วย กล่าวคือในวันกำเนิดโรงเรียนข้อหนึ่งท่านได้กำหนดให้จัด คัมภีร์พุทธศาสนาและหนังสือรัฐธรรมนูญไว้ด้วย พร้อมทั้งให้จัดดอกไม้ ธูปเทียนใส่พาน 8 ชุด

บุษางชาติ 4 ชุด บุษางชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญอย่างละชุด

ท่านยังได้ริเริ่มงานด้านประเพณีใหม่ ๆ แก่ชาวบ้าน เช่น ปี พ.ศ. 2468 หลังจากชาวคลองงาเก็บข้าวเสร็จ ท่านได้ร่วมกับผู้นำชาวบ้าน เช่น นายเอียด สันตจิต นายคำ ทราย นายเขียว ไพรสมณ์ เป็นต้น ร่วมกับชาวบ้านมากกว่าสามสิบครัวเรือน ทำพิธีสมโภชข้าวขึ้นเป็นครั้งแรก โดยในงานมีหนังตะลุงเล่นตลอดคืน

นอกจากนั้นในปี พ.ศ. 2477 ท่านได้เริ่มพิธีทำบุญเดือนสี่ เพื่อแสดงความกตัญญูและขอขมาลาโทษต่อบิดา มารดาบรรพบุรุษ และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย งานพิธีนี้ต่อมาชาวบ้านต่างหมู่บ้านมาเข้าร่วมมาขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดเป็นประเพณีเข้าหม้อ แ่งหม้อจากคนบ้านคลองงาใช้เลี้ยงคนที่อื่น ๆ ด้วย สถานที่เริ่มกับแคบ จนถึงปี พ.ศ. 2504 ชาวบ้านภายใต้การนำของนายเอี่ยม ทราย นายขัน ศรีวิสัย นายมณี ประโยชน์ เป็นต้น เรียกว่าทุกคนในและนอกหมู่บ้านสร้างศาลาหลังใหม่ ขนาด 10x19 และใช้ประกอบพิธีมาจนถึงปัจจุบัน พ่อท่านผุดได้มาร่วมพิธีทุกปีจนถึงปี พ.ศ. 2523 เมื่อท่านอายุได้ 93 ปี

งานของพ่อท่านผุดส่วนใหญ่เป็นงานด้านการศึกษา อย่างไรก็ตามงานด้านพัฒนาถาวรวัตถุของท่านก็มีบ้างเช่นกัน ดังใน พ.ศ. 2582 พ่อท่านผุด กับครูมี จันทร์เรือง กรรมการอำเภอฉวาง พร้อมด้วยกำนันฉ่ำ ไพรสมณ์ กำนันตำบลช้างกลางได้ร่วมกับชาวบ้านขุดถนนจากบ้านนาวาไปบ้านคลองงาเพื่อความสะดวกแก่ครู ักษุ นักเรียนและชาวบ้านทั่วไป (ชาติ ศิลปรัตน์, 2539, หน้า 42) พ่อท่านผุดได้ทำงานด้านพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ หลายสิบปีจนเกิดผลในด้านพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนมากพอสมควร โดยเฉพาะในบริเวณช้างกลาง ที่มองไม่เห็นเป็นรูปธรรมคือคุณภาพทางความคิดของบรรดาลูกศิษย์ที่ท่านได้อบรมสั่งสอนอีกเป็นจำนวนมาก

กวีเอียด สันตจิต (เอียดหัวลาย) (2426-2512) ชาวช้างกลาง ได้เขียนถึงพ่อท่านผุดไว้ในนิราศลาตาย ไว้ว่า ...

“ขอลาท่านครูผุดได้อุดหนุน
ตั้งแต่ได้กำเนิดเกิดศาลา
สร้างสวนพร้าวแล้วสร้างสวนสาธุ
สร้างคนนอนท่านสอนให้ว่าตาม
คนแก่แก่สี่จันทร์เจ้ทั้งพลับนวล
ตอนแรกตั้งมัธยมสมของจริง
ท่านทำได้สมความปรารถนา
โรงเรียนสำหรับรับกับครู

บ้านคลองงาเป็นนาบุญด้วยวาสนา
ที่ครูผุดได้ตั้งหน้าพยายาม
ลงที่สุดขุดคุ้ยสร้างสนาม
นึกขึ้นมาว่าคร่ำสอนกันจริง
สอนหลายหลบทบทวนไปทุกสิ่ง
สอนเด็กหญิงพูดกับเขียนเลียนแบบครู
ความเจริญเกิดมาเข้าสู่สู่
เครื่องกินอยู่มีพร้อมมียอมจน

แต่รายได้ในสวนมีหลายพัน
เดี๋ยวนี้เกิดความเจริญประชาชน

เรื่องรายได้ทั้งนั้นชื่อว่าผล
ทุกทุกคนใจชื่นสักหมื่นพัน”...

(วรรณคดี สรรพพจิตร, 2546, หน้า 57-58)

พ่อท่านผดุงจึงเป็นพระอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทต่อชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี ตอนบน บทบาทของท่านแตกต่างจากพ่อท่านคล้ายมาก ท่านเป็นนักการศึกษา เน้นมาที่การอบรม สั่งสอนทางโลก การทำมาหากิน การใช้ชีวิต การให้ชาวบ้านใช้สติปัญญา ใช้เหตุผล นอกจากท่าน จะอบรมสั่งสอนแล้ว ท่านยังเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติด้วย ท่านไม่มีเรื่องราวด้านอิทธิปาฏิหาริย์ แต่ก็สามารถเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านได้เช่นกัน แม้ว่าบทบาทของท่านจะเกี่ยวข้องกับผู้คนจะ ไม่กว้างและมากอย่างพ่อท่านคล้าย แต่แสดงให้เห็นถึงการก้าวสู่โลกสมัยใหม่ด้วยความรู้แบบ สมัยใหม่ เน้นความมีเหตุมีผล การพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยม การเกษตรสมัยใหม่ สังคม ที่สิทธิชายหญิงเท่าเทียมกัน การเมืองที่เป็นระบบประชาธิปไตย ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ ก่อตัวขึ้นในชุมชนโดยพระร่วมกับชาวบ้านมานานแล้ว

5. โรงเรียนราษฎร์: การศึกษาของเอกชน

โรงเรียนสมัยใหม่ระดับประถมศึกษาที่ดำเนินการโดยรัฐได้เข้ามาในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 จากโรงเรียนวัดวังม่วง ขยายไปทั่วลุ่มน้ำตาปีตอนบน เนื่องจากชาวชุมชนต้องการให้ลูกหลาน เข้าเรียนเป็นจำนวนมาก (เสวก สโมสร, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2553) นอกจากนั้นชุมชนที่ขยายมา จากหมู่บ้านเดิม (จากลุ่มน้ำสู่ที่สูงภายใน) ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 เมื่อชุมชนมั่นคง ในระดับหนึ่งแล้ว ต้องการมีโรงเรียนใกล้ ๆ กับชุมชน เพื่อไม่ต้องให้ลูกหลานเดินไปไกล รัฐจึงตั้ง โรงเรียนไปตามชุมชนเหล่านั้น ทำให้ลูกหลานชาวชุมชนจบการศึกษาระดับประถมจำนวนมาก และจำนวนไม่น้อยต้องการเรียนต่อระดับมัธยม แต่โอกาสนั้นต้องไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช ผู้จะไปเรียนได้ต้องมีญาติ มีเพื่อนในเมืองนคร หรือเป็น “เด็กวัด” แน่แน่นอนว่าโอกาสเหล่านี้จะเป็น ของผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ทำให้ผู้ที่สามารถเรียนต่อได้มีจำนวนน้อย จนเข้าสู่ยุคหลัง “2475” เมื่อรัฐบาลเปิดโอกาสให้ประชาชนจัดการศึกษาเอกชนได้

จนถึงปี พ.ศ. 2482 โรงเรียนมัธยมเอกชนแห่งแรกได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ คือ โรงเรียนฉวางสงเคราะห์ โดยนายสวัสดิ์ ศุภระกาญจน์ตั้งที่ตลาดฉวาง จุดศูนย์กลางอำนาจอรีรัฐ ต่อมาปี พ.ศ. 2487 โรงเรียนที่สองได้เกิดขึ้นคือ โรงเรียนพึ่งตนเอง ที่จันดี ตามมาด้วยโรงเรียน เจริญมิตร ในปี พ.ศ. 2490 ที่ตลาดทวนพอ สามโรงเรียนนี้จึงตั้งอยู่ในจุดสำคัญ ๆ ของชุมชนท้องถิ่น ลุ่มน้ำตาปีตอนบนหลังจากนั้นอีกประมาณ 8 ปี เกิดโรงเรียนราษฎร์ระดับมัธยมได้ทยอยเกิดขึ้นไป ทุกตำบล เช่น ตำบลนาแวง โรงเรียนศิลาบำเพ็ญ ตำบลนาเกลียง โรงเรียนพิชัยศึกษา ตำบล กระบือด โรงเรียนแสงศึกษา ตำบลสวนขัน โรงเรียนพิศิษฐ์อนุสรณ์ ตำบลหลักช้าง

โรงเรียนจันดีพิทยาคม ตำบลละอาย โรงเรียนชนะศิลป์ ตำบลพิปูน (สมัยนั้น) โรงเรียนพิปูนพิทยาคำบลกระทุง โรงเรียนโพธารามวิทยา ตำบลนาเกาะ โรงเรียนประสานศิลปศึกษา ตำบลถ้ำพรรณรา โรงเรียนจุฬาวิทยเป็นต้น ต่อมาที่วัดวังม่วงได้เกิดโรงเรียนระดับมัธยมขึ้นอีกหนึ่งโรงเรียน คือโรงเรียนรัตนทัศน์ นอกจากนั้นยังมีโรงเรียนเอกชนที่เกิดจากชาวจีน เช่น โรงเรียนยี่หว้า ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนอักษรวิทย์ ที่ตลาดฉวาง โรงเรียนสหวิทยาการ (รวมถึงโรงเรียนเจริญวิทย์ในระดับประถม) ที่ตลาดจันดี ต่อมาในปีพ.ศ. 2522 เกิดโรงเรียนสายพาณิชย์ขึ้นมา 1 โรงเรียน คือโรงเรียนเจริญมิตรพานิชการที่ตลาดทานพอ

ภาพที่ 4-9 โรงเรียนอักษรวิทย์ ประมาณพ.ศ.2512

ในช่วง พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2514 การศึกษาระดับมัธยมในชุมชนได้รับการจัดการโดยเอกชนทั้งหมด การมีโรงเรียนระดับมัธยมเกิดขึ้นแทบทุกตำบลสะท้อนถึงความสนใจ ความตื่นตัวด้านการศึกษาของชุมชนเป็นอย่างมาก เป็นผลต่อเนื่องมาจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2442 ชาวชุมชนต้องการให้ลูกหลานได้รับการศึกษาที่ทันสมัยกว่าตัวเอง เนื่องจากพบว่าการมีการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้มีโอกาสได้ทำงานที่กว้างกว่าการเป็นเกษตรกร สามารถรับราชการ เป็นครู ตำรวจ หรือรัฐวิสาหกิจ เช่น การไฟฟ้า ประปา หรืองานเอกชนอื่น ๆ เพราะงานเหล่านี้ต้องการวุฒิการศึกษาในระบบที่สูงกว่า

ระดับประถม

นอกจากนั้นผู้มีการศึกษาที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปได้กระตุ้นและส่งเสริมการศึกษา โดยชี้ให้เห็นว่าการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น จะทำให้คุณภาพชีวิตดีกว่าไม่ได้รับการศึกษา นอกจากนี้ มีโอกาสได้ทำงานรับราชการและอื่น ๆ นอกภาคเกษตรกรรมแล้ว ยังไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบจาก “นาย” และคนมีความรู้อื่น ๆ อีกด้วย (คำเนิน ขาวล้วน, สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2554)

ด้วยเหตุนี้การเปิดโอกาสทางการศึกษาดังกล่าวทำให้ลูกหลานชาวบ้านธรรมดา ได้เข้าเรียนหนังสือจำนวนมากและมีผู้หญิงเข้าเรียนมากขึ้นโดยไม่ต้องไปเรียนถึงเมือง นครศรีธรรมราชซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ดังเช่นประมาณปี พ.ศ. 2500-2508 โรงเรียนฉวาง สงเคราะห์มีนักเรียนมากกว่าหนึ่งพันคน มีครู 26 คน ครูชาย 14 คน ครูหญิง 12 คน (มนูญ ลิ้มไพบูลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) โรงเรียนพึ่งตนเองในปี พ.ศ. 2503 มีนักเรียน มากกว่า 700 คน มีครูถึง 22 คน และในทำเนียบรุ่นนักเรียน ม.6 พ.ศ. 2505 มีผู้เรียนประมาณ 151 คน มีผู้หญิงเรียนถึง 62 คน (อนุสรณ์สาร โรงเรียนพึ่งตนเอง พ.ศ. 2505, 2505, หน้า 77) แสดงให้เห็นถึงการตื่นตัวด้านการศึกษาและการปรับเปลี่ยนแนวคิดของชุมชนด้านการศึกษา ของผู้หญิงที่แตกต่างจากอดีต

โรงเรียนเอกชนเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยสาเหตุที่แตกต่างกันไปตามผู้ก่อตั้ง ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยได้รับการศึกษาจากภายนอกมาก่อน เป็นอดีตครู ครูใหญ่ บางคนเป็นผู้มีฐานะดีในตำบล บางคนเป็นพระภิกษุ บางโรงเรียนมีพระภิกษุเป็นผู้อุปถัมภ์ แต่ทุกคนเป็นผู้สนใจด้านการศึกษา มีความต้องการให้ชาวชุมชนได้เล่าเรียนหนังสือ

มีข้อสังเกตว่าโรงเรียนต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งชื่อไปตามคนก่อตั้งหรือเจ้าของ บางโรงเรียนเป็นชื่อสถานที่ที่มีที่ตั้งแตกต่างออกไปก็จะเป็นโรงเรียนที่ก่อตั้งโดยคนจีน เช่น โรงเรียน อักษรวิทย์ และสหวิทยากร (รวมถึงเจริญวิทย์) การตั้งชื่อนี้สะท้อนถึงความคิดที่อยู่เบื้องหลัง ในระดับหนึ่งดังโรงเรียนจีนดังกล่าวให้ความสำคัญไปที่วิชา ความเจริญก้าวหน้าจากการศึกษาเล่าเรียน

ชื่อโรงเรียนที่แปลกน่าสนใจเป็นพิเศษคือโรงเรียนพึ่งตนเอง (ยังเปิดดำเนินการถึง ปัจจุบัน) เป็นชื่อที่สะท้อนถึงคุณค่าที่เป็นเป้าหมายหรือคาดหวังกับ “ผลผลิต” ที่จบออกไป ซึ่งหายากมากที่โรงเรียนจะตั้งชื่อลักษณะนี้ในสังคมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ความคิดเบื้องหลัง ชื่อโรงเรียนดังกล่าวพิจารณาได้จากคำปรารภของครุมี จันทรเรือง ผู้ให้กำเนิดโรงเรียนเมื่อปี พ.ศ. 2486 ดังนี้

“...ตั้งแต่ได้เป็นครูสอนเด็กมาเป็นเวลานานมากพอ จนรู้สึกเฉลียวใจถึงการนำวินัย หัวใจเด็กถึง 99% ที่จะพลอยพึ่งผู้อื่น มีรัฐบาลเป็นต้น แทนที่เด็กจะได้เตรียมตัวเป็นตัวของตัวเอง

โดย “พึ่งตนเอง” นี่เป็นปัญหาใหญ่ที่สุด...เราอาจพูดได้เต็มปากว่า ถ้าชุมชนของเรามุ่งที่จะเป็น
กาฝากของชาติ หรือของผู้อื่นอยู่ตราบนานาชาติไทยก็ไม่มีวันที่จะก้าวไปถึงเขตอารยะอยู่ตราบนาน
พุทธภาษิต “ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน” “Self don and Soon don” ทางคริสต์ศาสนาถือว่า
“พระเจ้าจะช่วยเหลือผู้ที่ช่วยตนเองเท่านั้น” “God will help who help themselves also” ดังนี้สังขรณ์
ดังกล่าวสอดคล้องต้องกันก็ชัดเจนว่าจงเป็นตัวของตัวเอง ความต้องการเราทุกคนได้รับการอบรม
มาในทางนี้ให้พึ่งราชการ นิสัยอันนี้ก็เลยติดเอาสืบต่อ ๆ มาตามลำดับ...คุณครูทุก ๆ ท่านขอให้อภัย
ข้าพเจ้าเต็มกำลังเถิด ในอันที่จะกล่อมเกลานิสัยเด็กให้ไปพึ่งตนเอง” (อนุสรณ์สาร โรงเรียน
พึ่งตนเอง พ.ศ. 2505, 2505, หน้า 76)

อุดมการณ์ดังกล่าวของโรงเรียนพึ่งตนเองมีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางสังคมหลัง
“2475” ที่ให้ความสำคัญกับประชาชนคนธรรมดาสามัญ ประกอบกับเป็นช่วงหลังสงครามโลก
ครั้งที่สองเศรษฐกิจฝืดเคือง ความคิดเรื่องการพึ่งตนเองจึงแสดงออกถึงเบื้องหลังความคิดว่าคน
ทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาตัวเองได้ สามารถพึ่งตัวเองได้ อันจะนำมาสู่ทางออกในการแก้ปัญหา
ต่าง ๆ ได้ มองในบริบทปัจจุบันแนวคิดการพึ่งตนเองนี้เป็นหัวใจของการสร้างชุมชนเข้มแข็ง
ที่แท้จริง อุดมการณ์นี้นอกจากเกิดเป็นโรงเรียนแล้ว ยังฝังอยู่ในจิตสำนึกของชาวชุมชนในยุคหลัง ๆ
อีกด้วย

ภาพที่ 4-10 โรงเรียนพึ่งตนเอง

หลังจากถูก หลาน ชาวชุมชนได้ผ่านการเรียน “โรงเรียนราษฎร์” ดังกล่าว เป็นที่ชัดเจนว่าผู้จบการศึกษาส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จในอาชีพการงานนอกภาคเกษตรกรรม ผู้จบมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้เรียนต่อจนเป็นข้าราชการครู หรือเป็นตำรวจ ทำงานรัฐวิสาหกิจ จำนวนมาก หรือแม้ผู้จบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็สามารพัฒนาอาชีพเดิมในภาคเกษตรกรรมก้าวหน้าขึ้น หรือสามารถไปเรียนต่อได้ในอนาคต (ดำเนิน ขาวล้วน, สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2554) นายมนูญ ลี้มโพนุลย์ เจ้าของโรงเรียนฉวางสงเคราะห์ในปัจจุบัน กล่าวว่า “เพื่อนผมที่จบ ฉวางสงเคราะห์ด้วยกันสมัยก่อนได้เป็นครูทั้งเพ” (ส่วนใหญ่) (มนูญ ลี้มโพนุลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) โรงเรียนเอกชนระดับมัธยมศึกษาดังกล่าวในปัจจุบันปิดดำเนินการไปเป็นส่วนใหญ่ ที่ยังดำเนินการอยู่มีโรงเรียนฉวางสงเคราะห์ โรงเรียนเจริญมิตร โรงเรียนเจริญมิตรพานิชย์การ โรงเรียนพึ่งตนเอง โรงเรียนพิศมัยอนุสรณ์ และโรงเรียนสหวิทยาการ (รวมถึงเจริญวิทย์) โดยโรงเรียนเหล่านี้แม้เปิดดำเนินการอยู่แต่ได้โรยราลงเป็นอันมาก มีเพียงโรงเรียนสหวิทยาการที่ยังดำรงอยู่อย่างเสมอต้นเสมอปลายได้ ทั้งหมดเกิดขึ้นหลายสาเหตุ สาเหตุสำคัญคือ การเกิดขึ้นของโรงเรียนฉวางรัชดาภิเษก โรงเรียนมัธยมของรัฐในปี พ.ศ. 2514 และโรงเรียนรัฐอื่น ๆ หลังจากนั้น เช่น โรงเรียนพิบูลสังฆรักษ์ โรงเรียนช้างกลางประชานุกูล เป็นต้น เจ้าของโรงเรียนฉวางสงเคราะห์กล่าวว่า “ที่โรงเรียนราษฎร์โรยรา เพราะการตั้งฉวางรัชดา “โรงเรียนหลวง” มาแข่งกับโรงเรียนราษฎร์ ชาวบ้านเชื่อโรงเรียนหลวงมากกว่า” (มนูญ ลี้มโพนุลย์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) สอดคล้องกับความเห็นอดีตเจ้าของและผู้บริหาร โรงเรียนพิศมัยศึกษา ตำบลนาเกลียงที่ว่า “ที่หายไปเพราะตั้งฉวางรัชดาพิบูลสังฆรักษ์...” (ทวีป ศรีชาย, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2553) ทำให้ลูกหลานชาวชุมชนหันไปเรียนโรงเรียนรัฐมากขึ้น นอกจากนั้นเกิดจากการบริหารจัดการที่ด้อยประสิทธิภาพ ขาดผู้ดำเนินการต่อ ขาดผู้อุปถัมภ์ ฯลฯ ยกเว้นโรงเรียนโรงเรียนสหวิทยาการที่สามารถยืนหยัดได้อย่างสง่างามด้วยความเป็นโรงเรียนที่มีการบริหารโดยมูลนิธิจัดการศึกษา มีการปรับปรุงทางคุณภาพต่อเนื่องและมีเอกลักษณ์เฉพาะของโรงเรียนคือการสอนภาษาจีน ซึ่งกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้งในยุคปัจจุบัน

6. หมอสมพร: การแพทย์สมัยใหม่ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

อดีตชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย รักษาโดยหมอพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ทางการแพทย์ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาแต่โบราณ “7 ขวบผมอยู่สวนขัน หมอบ้านมีมาก มีเป็น “บ้าน” ๆ ไป หมอนวดบ้านโน้น หมอบ้านนี้ หมอ (กระ) ลูกบ้านนั้น...สมัยนั้นไข้จับสันมีมาก ท้องร่วง ไปหาหมอ กินยาต้ม แล้วต้องเสกคาถากัน” (พระประจวบ วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2553) หมอพื้นบ้านในชุมชนยังดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง จนปัจจุบันสามารถเปิดโรงเรียนการแพทย์แผนไทยขึ้นในชุมชนได้ (ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทที่ 7)

การแพทย์สมัยใหม่ได้เข้ามาในชุมชนประมาณ 80 กว่าปีก่อน แต่เป็น “หมอพื้น” โดยคนจีนจากเขาวราช และยังเปิดดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับการแพทย์สมัยใหม่ด้านอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น ในนาม “สุขศาลา” หรือ อนามัย สมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ซึ่งเน้นด้านสาธารณสุขมากกว่าการตรวจรักษา หรือรักษาเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ยา ทำแผล ที่ก้าวหน้าที่สุดคือการทำคลอด แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงใช้การรักษาแบบพื้นบ้านอยู่ เพราะความเคยชิน ประกอบกับการบริการยังไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตามชุมชนได้รับรู้ถึงการแพทย์สมัยใหม่ที่รักษาโดยหมอมานานแล้ว แต่มีอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ เช่น สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงด้านการแพทย์ครั้งสำคัญได้เกิดขึ้น โดยเจตจำนงของปัจเจกชนและความต้องการของชาวบ้าน ในปี พ.ศ. 2479 มีชาวนอกเขาเดินทางไกลเข้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อตามหมอที่โรงพยาบาลศรีธรรมราชรำลึก (คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน ปัจจุบันคือ โรงพยาบาลนครคริสเตียน) ให้ไปรักษาคณเฑาะ์ที่ตลาดอำเภอลาว โรงพยาบาลได้ให้หมอหนุ่มชื่อ สมพร มิตรกุล เดินทางข้ามเขามาตลาดลาว (พิชญ อรรถกัญญ์, 2550, หน้า 158-170)

หมอสมพร มิตรกุล เกิด พ.ศ. 2451 ปลายรัชกาลที่ 5 จบแพทยศาสตรบัณฑิต จากศิริราชพยาบาลรุ่น 7 ในปี พ.ศ. 2477 จากนั้นท่านได้เป็นแพทย์ที่โรงพยาบาลศรีธรรมราชรำลึก ซึ่งเป็นโรงพยาบาล “ฝรั่ง” ที่ครอบครัวของท่านทำงานอยู่

การเดินทางมารักษา “ชาวนอกเขา” ของท่านครั้งนั้นเป็นการเดินเท้า ต้องค้างคืนกลางทาง ที่บ้านนายรุ่ง อำเภอลาสกา ได้พบกับเหตุการณ์น่าตื่นเต้นกล่าวคือ พอดตกก็มีโจรกลุ่มหนึ่งกลับมาจากปล้นที่กระบี่ ได้ควายมาหลายตัว มาขอค้างคืนด้วยและบังคับให้เจ้าของบ้านหุงหาอาหารให้รับประทาน คุณหมอตื่นขึ้นมานั่งสนทนาด้วย และขอไปนอนเพราะรุ่งขึ้นต้องเดินขึ้นเขาไปให้ถึงตลาดลาว ก่อนเข้านอนคุณหมอฝากปืนสั้นที่ติดตัวไว้กับโจร ท่านอง “ใจดีสู้เสือ” และแสดงถึงความเป็นมิตร รุ่งเข้าคุณหมอยังได้ฝากเงิน 160 บาท (จำนวนมากสมัยนั้น) กับโจรเพื่อให้ไปซื้อหาน้ำผึ้งป่าที่มีชื่อเสียงในดินแดนแถบภูเขา โดยบอกให้เอาไปให้ที่โรงพยาบาลที่นคร และขอปืนคืน ต่อมาอีกหลายเดือน โจรที่ชื่อนายลากได้อ่าน้ำผึ้งมาให้ที่โรงพยาบาลถึง 10 ปีบ ต่อมานายลากคนนี้ได้สนิทกับหมอสมพรและได้อาศัยอยู่ที่ตลาดจันดีเช่นเดียวกัน การไปรักษาที่ตลาดลาวครั้งนั้นทำให้ท่านได้เห็นความต้องการของชาวบ้านทางด้านการแพทย์และความยากลำบากในการเดินทางเพื่อมาหาหมอสมัยใหม่ของ “ชาวนอกเขา” เป็นอย่างดี ด้วยความคิดในการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นตามอุดมการณ์ของคริสเตียน ท่านจึงคิดจะเขามารักษาคนป่วยที่นอกเขาดังแต่บัดนั้นปี พ.ศ. 2490 โอกาสนั้นมาถึง หมอสมพรพร้อม คุณจำเนียร คู่ชีวิต โดยนำเงินติดตัวไป ประมาณ 400 บาท ล่ามยา 1 ใบ ตั้งหลักใกล้ ๆ กับสถานีรถไฟคลองจันดี จันดีสมัยเมื่อก่อนกว่าปีก่อนยังไม่เจริญ ยังเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ มีป่าไม้ใหญ่โตมากมาย มีความกันดารมาก

น้ำประปา ไฟฟ้าไม่มิต้องใช้ตะเกียงอย่างเดียว สมัยนั้นมีคนจีนมาบุกเบิกทำสวนยาพารา และเริ่มตั้งตลาดริมทางรถไฟ

หมอสมพรอาศัยอยู่กับคนรู้จักชั่วคราว โดยเริ่มจากนำมารักษาคนไข้ริมทางแบบแบกะดินที่ตลาดจันดี จนชาวบ้านเห็นความสำคัญช่วยกันสร้างอาคารไม้ไผ่ หลังคามุงจาก กลายเป็น “โรงพยาบาลไม้ไผ่” โรงพยาบาลสมัยใหม่แห่งแรกของ “คนนอกเขา” ชาวบ้านบางคนเรียกว่า “โรงพยาบาลเล้าหมู” ต่อมาได้พัฒนา ปรับปรุงงานอย่างต่อเนื่อง จนเทียมทำเป็นโรงพยาบาลขนาดกลาง เป็นตึกสองชั้น มีเตียงมากกว่า 30 เตียง มีห้องรักษาต่าง ๆ หลายห้อง จนกลายเป็นที่พึ่งของผู้ป่วยจำนวนมากและได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงพยาบาลจันดี” ท่านทำงานรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยทุกคนโดยไม่เคยปฏิเสธ แต่ละวันมีคนไข้วันละหลายสิบคน ต้องบริการตั้งแต่เช้าจนบ่ายเป็นประจำ เนื่องจากคนไข้ส่วนใหญ่เดินทางมาด้วยรถไฟช่วงเช้า ท่านต้องตรวจรักษาให้เสร็จก่อนที่รถไฟเที่ยวบ่ายจะมาถึงสถานีคลองจันดี คนไข้จะได้กลับทัน ทำให้ตอนเที่ยงไม่ได้พัก ท่านทำเช่นนี้มาจนถึงปี พ.ศ. 2533 หลังจากกรรยาท่านเสียชีวิต ประกอบกับท่านชรามากแล้ว ได้เปลี่ยนโรงพยาบาลจันดีเป็นคลินิกและปิดตัวลงหลังจากนั้นไม่นาน ท่านได้เสียชีวิตในปี พ.ศ. 2545

“บ้านหมอสมพร” จันดี ได้รับความเชื่อถือมาก เป็นความหวังของผู้ป่วยทั้งหลาย “เจ็บไข้ไม่สบาย นั่งรถไฟไปลงสถานีจันดี ถามว่าหมอสมพรอยู่ไหม แล้วว่าอยู่ หายไปครึ่งหนึ่งแล้ว” (มนูญ ลีเมฆกุล, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2553) การทำงานของท่านเป็นแบบอุดมการณ์ “นักบุญ” ในศาสนาคริสต์ มีจิตใจดีงาม เสียสละมาก ชาวบ้านจึงเรียกท่านว่า “พ่อหมอ” “คุณพ่อ” ท่านองเดียวกับบาทหลวงในโบสถ์ และหมอสมพรนี่เองที่ทำให้ศาสนาคริสต์เกิดขึ้นอย่างถาวร มีผู้นับถือ มีศาสนสถานเกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

โรงพยาบาลจันดี จึงเป็นโรงพยาบาลสมัยใหม่เอกชนที่ทำหน้าที่ตรวจรักษาผู้ป่วยในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน โรงพยาบาลเดียวก่อนที่โรงพยาบาลรัฐ คือโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจะเข้ามาก่อตั้งและเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2522 เอกชนทำหน้าที่นี้ก่อนรัฐถึง 32 ปี จนศิริราชพยาบาลได้มอบตำแหน่งแพทย์ดีเด่นชนบทให้ในปี พ.ศ. 2521 และโรงพยาบาลจันดีนี่เองเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ตลาดจันดีเจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวในบทต่อไป

หลังจากปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมาโรงพยาบาลจันดีได้ทำหน้าที่นี้ต่อเนื่องควบคู่กันมาจนหมอสมพรแก่ตัวลง ไม่มีผู้สืบทอดประกอบกับชาวชุมชนไปตรวจรักษาที่โรงพยาบาลรัฐมากขึ้น และมีทางเลือกอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น คลินิก โรงพยาบาลนอกพื้นที่ทำให้ “บ้านหมอสมพร” แห่งตลาดจันดี กลายเป็นตำนานในปัจจุบัน แต่คุณูปการในทางการแพทย์สมัยใหม่ต่อชุมชนมีมากมาย

นอกจากเป็นผู้เริ่มต้นแล้ว ครั้งเมื่อเปิดโรงพยาบาลรัฐ ท่านก็ได้ไปดูแล ช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา ตลอดมา กล่าวได้ว่าท่านคือผู้วางรากฐานการแพทย์สมัยใหม่ให้กับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี ตอนบนอย่างแท้จริง

รูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนยุครัฐสมัยใหม่

ภายใต้บริบทที่เกิดจากปัจจัยภายนอก รัฐสมัยใหม่ การศึกษาแบบใหม่ การคมนาคมแบบใหม่ ชาวชุมชนทุกกลุ่มต่างปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ชาวบ้านต้องขยายพื้นที่การผลิต นำผลผลิตบางส่วน ไปขายไว้จ่ายภาษี ชื้อของกินของใช้ที่จำเป็น ยอมรับให้ลูกหลานเข้าสู่อุปการศึกษารัฐสมัยใหม่ “เปิดโลก” สู่นอกมากขึ้นโดยรถไฟ ชาวบ้านเข้ามาซื้อขายกับคนจีนในตลาด ขณะเดียวกันคนจีนก็กระจายและนำสินค้าเข้าออกท้องถิ่นรวดเร็วและมากขึ้นโดยรถไฟ ตลาดท้องถิ่นจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้น พ่อค้าจึงเป็นชนชั้นที่มีบทบาทต่อท้องถิ่นมกร่ำรวยเงินทอง ผู้นำท้องถิ่นและชนชั้นนำท้องถิ่นต้องปรับตัวเป็นกลไกรัฐสมัยใหม่ เพื่อดำรงไว้และเพิ่มอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร จึงเป็นอีกชนชั้นหนึ่งที่มีบทบาทและร่ำรวยเงินทองมากขึ้นในบริบทสมัยใหม่ พร้อม ๆ กันนั้นได้มีปัจเจกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านการศึกษาตั้งโรงเรียนเอกชน และการแพทย์สมัยใหม่ขึ้น ทำให้ภูมิวัฒนธรรมและลักษณะทางสังคมของท้องถิ่นเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่

ทุกกลุ่มต่างมีความคาดหวังต่อความเจริญก้าวหน้า แต่โครงสร้างพื้นฐานภายใน โดยเฉพาะการคมนาคมยังล้าหลังมาก รัฐไม่มีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนทำให้ชาวชุมชนต้องหันมาพัฒนาด้วยตัวเอง แต่ทั้งรัฐ ผู้นำท้องถิ่นและชนชั้นนำต่าง ๆ ไม่มีอำนาจและบารมีพอที่จะรวมใจชาวชุมชนด้วยความเต็มใจให้ทำงานในระดับพัฒนาโครงสร้างสังคมได้ พ่อค้าชาวจีนในตลาดส่วนใหญ่ก็คิดค้าขายเก็บเงินเก็บทองอย่างเดียว ไม่ต้องการเป็นผู้นำ ยึดหยุ่นไปตามอำนาจรัฐ ผู้นำธรรมดาที่มีอยู่นอกจากความสามารถไม่มากพอแล้ว นิสัยใจคอของ “ชาวนอกเขา” ที่ “ไม่ยอมลง” ให้ใครง่าย ๆ ผู้นำจึงต้องมีบารมีพิเศษมากกว่าคนทั่วไป ด้วยเหตุนี้พ่อท่านคล้าย จึงเข้ามาทำหน้าที่นี้อย่างลงตัว ความจริงแล้วพ่อท่านคล้ายไม่ได้เป็นผู้นำประเภทวางแผนการจัดการ สังการ ฯลฯ แต่ท่านเป็น “สัญลักษณ์” ที่ทำให้ทุกฝ่ายมาร่วมแรงร่วมใจ แสดงเจตจำนง ความสามารถ ศักยภาพของตัวเองในการทำงาน

การดำรงอยู่ของกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้บริบทดังกล่าว เน้นอนว่าแต่ละกลุ่มมีความคาดหวังและความต้องการชีวิตที่ดีแตกต่างกันบ้าง คล้าย ๆ กันบ้าง แต่ด้วยทรัพยากรต่าง ๆ มีอยู่จำกัด เมื่อทุกกลุ่มต้องมาสัมพันธ์กัน ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นสนามความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรของทุกกลุ่ม ในสนามนี้ทุกกลุ่มต่างมีกิจกรรมต่าง ๆ มากมายทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และ

วัฒนธรรม กิจกรรมเหล่านั้นทำให้ทุกกลุ่มมีวิธีการในการสร้างความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม ทั้งอาชีพเดียวกันและต่างอาชีพ ทั้งพื้นที่เดียวกันและนอกพื้นที่ ฯลฯ การสร้างเครือข่ายเป็นวิธีการหนึ่งที่แต่ละกลุ่มเลือกนำมาใช้ในการประสานร่วมมือกันเพื่อเป้าหมายร่วมกัน

ก่อนรัฐสมัยใหม่จะเข้ามาชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีวิถีการผลิตแบบยังชีพ กิจกรรมทางการผลิตเพื่อกิน เพื่อใช้เป็นกิจกรรมหลักของชาวบ้าน นอกจากนั้นจะมีกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานวัด ฯลฯ ตั้งแต่การหักล้างฉางพง ปลูกบ้าน ปลูกข้าว ทำสวน หาปลา หาขมิ้น ทำเครื่องมือเครื่องใช้ เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ไปจนถึงงานสังคมวัฒนธรรม กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่อาจทำคนเดียวหรือภายในครอบครัวได้ แม้สามารถทำได้ก็ไม่อยากจะทำเพราะนอกจากคนน้อยแล้ว เครื่องมือเครื่องใช้ เทคโนโลยี แรงงานสัตว์ ไม่สะดวกตามต้องการ ต้องเกี่ยวข้องกับฤดูกาล และสถานการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม จึงเหนื่อยยากลำบากกว่า มีความเสี่ยงสูงกว่า ฯลฯ การร่วมมือกันจึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ดีที่สุด

เครือข่ายความร่วมมือชาวบ้านจึงเป็นเครือข่ายพื้นฐานของชาวบ้าน เครือข่ายนี้เน้นที่การแลกเปลี่ยนแรงงาน แสดงออกในกิจกรรม เช่น การ “ออกปาก” (ลงแขก) “ซอแรง” “ช่วยงาน” เครือข่ายแบบนี้มาร่วมตัวกันตามฤดูกาลผลิต หรือตามความจำเป็น หรือตามสถานการณ์สังคม ประเพณีวัฒนธรรม เช่น หักนา ปัดนา (ฝาย) ไถนา ดำนา เก็บข้าว นวดข้าว ดำข้าว เก็บผลไม้ จับปลา หาขมิ้น สร้างบ้าน งานแต่งงาน งานบวช งานศพ ฯลฯ ผู้มีส่วนร่วมส่วนใหญ่ตามที่ “เจ้าภาพ” บอกแต่ละคนอื่น ๆ ที่รู้ข่าวก็อาจไปช่วยตามสะดวก โดยเฉพาะงานประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ไม่ต้อง “ออกปาก” รู้ข่าวที่ไหนไปถึงที่นั่น เครือข่ายแบบนี้จึงมีความหนาแน่นมาก ตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลในเครือข่ายมีความเสมอภาคสูง จัดได้ว่าเป็น “เครือข่ายแนวนอน” กระจายในวงกว้าง แต่ละครั้ง “เจ้าภาพ” จะเป็นศูนย์กลาง แต่จะเป็นช่วงสั้น ๆ สัปดาห์วัน อานาจจึงมีไม่มาก แคมถูกคาดหวังจากเครือข่ายบางคนว่าวันนี้ “น่าจะล้มวัวสักตัว” “มีเหล้าขาวสักไหสองไห” (งานออกปาก) จากนั้นศูนย์กลางก็จะเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จนเสร็จสิ้นกิจกรรม กิจกรรมจะไม่ต่อเนื่อง ไม่แน่นอน เกี่ยวข้องทั้งในหมู่บ้าน ตำบล นอกตำบล แต่จะมีอยู่ทั้งปี ขึ้นอยู่กับ “เจ้าภาพ” และสถานการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม

คนอีกกลุ่มหนึ่งคือมูลนายท้องถิ่น กลุ่มนี้เป็นเครือข่ายทั้งภายในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น จัดว่าเป็นเครือข่ายมูลนายก็ได้ กล่าวเฉพาะภายในท้องถิ่น คนกลุ่มนี้มีพลังจากทุนทางสังคมมากกว่าชาวบ้าน เช่น มีข้าทาสบริวาร มีช้าง มีทรัพย์สิน เงินทอง ฯลฯ กลุ่มนี้เข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าชาวบ้าน สามารถเป็นเครือข่ายกับชาวบ้านที่มีทรัพย์สินมาก หรือมีความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น หมอเฒ่าช้าง หมอพื้นบ้าน ช่างฝีมือ ฯลฯ ดังเช่นขุนพิบูลย์ประดิษฐ์ บรรดาหมอพื้นบ้าน

ในพิปูน เช่น หมอเอี่ยม หมอกิมฮ้วน หมอจำ เป็นต้น จะเกรงใจเป็นพิเศษ ท่านสั่งให้ไปรักษาใคร ก็จะขัดเสียไม่ได้ หรือถ้ามีคนไข้มาอยู่ที่บ้าน หมอเหล่านี้จะต้องมารักษาที่บ้าน (มูลนิธิขุนพิปูน เปรมประดิษฐ์, ม.ป.ป., หน้า 5) สำหรับหมอเฒ่าช่างก็เช่นกัน หมอเฒ่าแทบทุกคนในท้องถิ่นล้วนเป็นเครือข่ายขุนพิปูนทั้งสิ้น เมื่อครั้งนำช่างประมาณ 15 เชือกเดินทางเข้าเมือง (ก่อน พ.ศ. 2475) ไปพบติดต่อราชการ คนขึ้นคอช่างล้วนเป็นหมอเฒ่า ชาวนอกเขาทั้งสิ้น หนึ่งในนั้นคือหมอเฒ่าแก้ว แห่งนาแว (พ่อเฒ่า (ตา) ผู้วิจัย) (หลวงตาอ้อม วุฒิพงษ์, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2552; เสวก สโมสร, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2553) ชาวบ้านกลุ่มนี้จัดว่าเป็นชนชั้นนำในท้องถิ่นชาวบ้านเคารพนับถือ

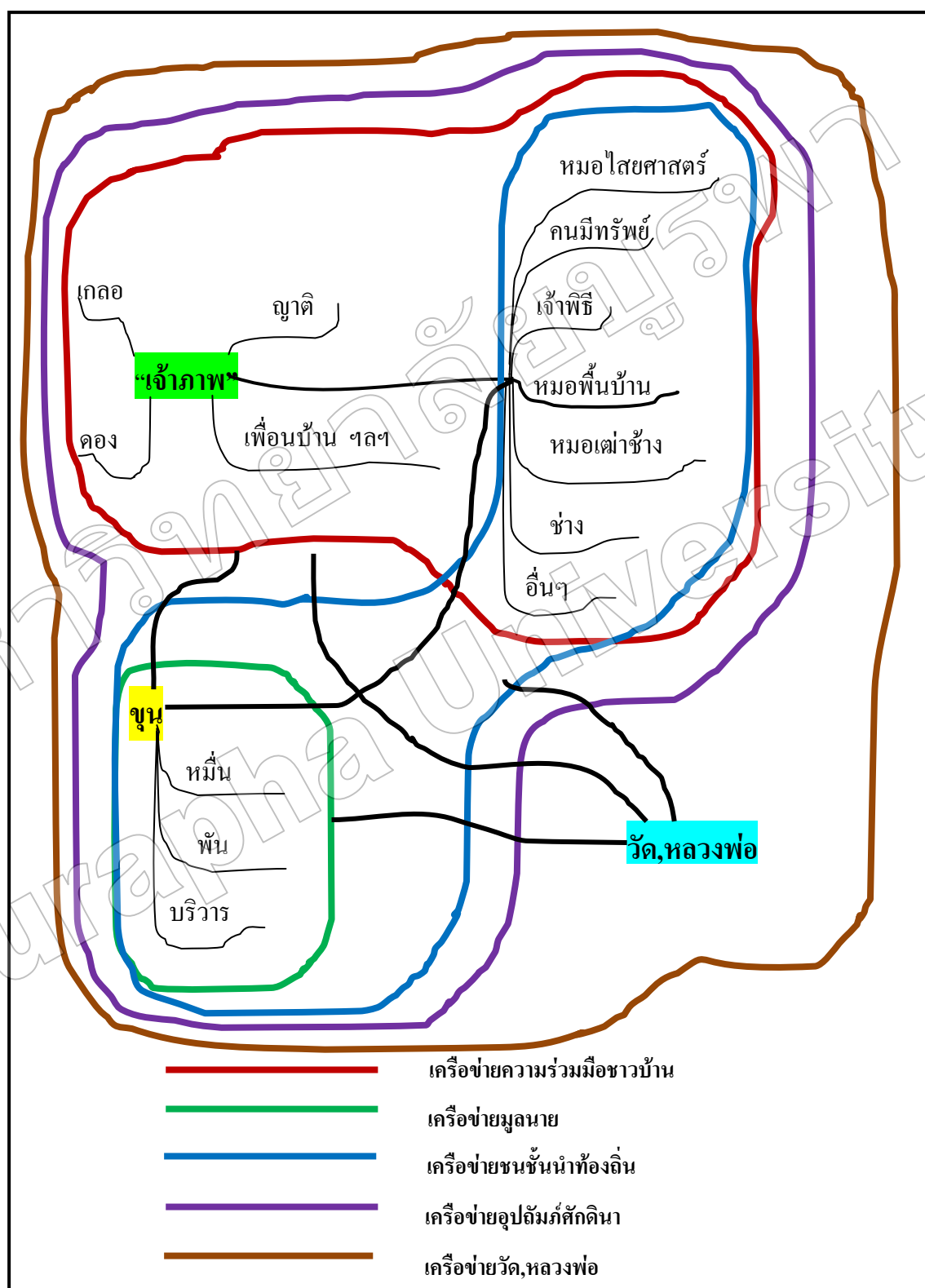
ทั้งหมดนี้เรียกว่าเครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่น ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะมีมูลนายหรือผู้มีอำนาจทางการเมืองเป็นศูนย์กลาง เครือข่ายนี้มูลนายต้องการความชำนาญเฉพาะด้าน ต้องการทรัพยากรที่มากขึ้น โดยเฉพาะช่างต้องการเสริมอำนาจ บารมี ฯลฯ ส่วนชนชั้นนำท้องถิ่นอื่น ๆ ก็ต้องการทรัพยากรที่มากขึ้น โดยมีส่วนแบ่งจากมูลนาย ได้ช่างส่วนหนึ่งมาใช้ มาขาย ได้รับการ “รับรอง” ค้ำครองจากมูลนาย ฯลฯ รูปแบบความสัมพันธ์จึงเน้นไปที่การพึ่งพาอาศัยกัน มีขนาดความหนาแน่นน้อย เพราะคนเหล่านี้มีไม่มากนัก โดยมูลนายมีอำนาจมากกว่าเล็กน้อย ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นเพื่อน เป็นญาติกันและมีความเกี่ยวข้องกัน แต่ละคนในเครือข่ายสามารถขึ้นมาเป็นมูลนาย หรือศูนย์กลางได้เช่นกันขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และในท้องถิ่นเครือข่ายเหล่านี้ไม่ได้มีเครือข่ายเดียว ครองอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่จะมีเครือข่ายชนชั้นนำอื่น ๆ อยู่ในพื้นที่เดียวกัน บางครั้งอาจมีความขัดแย้งกันในการแย่งชิงทรัพยากร หรือศักดิ์ศรี ดังเช่น ขุนพิปูนเปรมประดิษฐ์เคยถูก “ทำหาย” จากชนชั้นนำอีกกลุ่มหนึ่งมาแล้ว (ศิริพงศ์ แก้วสินธุ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2553) เครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่นดังกล่าวมีขอบเขตทางพื้นที่กว้างทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่

เมื่อมูลนายมาสัมพันธ์กับชาวบ้าน (รวมถึงชนชั้นนำท้องถิ่นอื่น ๆ) โดยอยู่ในโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ความจริงแล้วโครงสร้างอุปถัมภ์นี้เป็นการใช้อำนาจของมูลนายหรือระบบศักดินาที่กำหนดรูปแบบขึ้นมาเอง เมื่อมองในระดับท้องถิ่นจะเห็นว่ามูลนายต้องพึ่งพาชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องพึ่งพามูลนาย หรือหากมองว่าทุกคนต่างก็เป็นสมาชิกในสังคมที่ทุกคนต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน มูลนายต้องพึ่งชาวบ้านมากกว่า ชาวบ้านพึ่งพามูลนาย แต่เมื่อโครงสร้างทางอำนาจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นแบบศักดินา ชาวบ้าน จึงต้องกลายเป็นเครือข่ายอุปถัมภ์ศักดินาไปโดยปริยาย เครือข่ายนี้มูลนายต้องการแรงงาน ต้องการส่วย ต้องการทรัพยากร ต้องการบารมี ฯลฯ ชาวบ้านต้องการการคุ้มครองทางกฎหมาย (ศักดินา) นอกจากนั้นอาจต้องการแรงงานจากช่าง การป้องกันโจรผู้ร้าย ฯลฯ ซึ่งความจริงแล้วไม่จำเป็นเท่าไรนัก เพราะเครือข่ายความร่วมมือชาวบ้าน ทำหน้าที่นี้ได้และที่สำคัญมูลนายจะทำหน้าที่นี้ได้ก็ต้องอาศัยชาวบ้าน อย่างไรก็ตามปฏิเสธไม่ได้ว่ามูลนายหรือเครือข่ายชนชั้นนำท้องถิ่น มีคุณสมบัติส่วนบุคคลที่

“พิเศษ” ในระดับหนึ่ง เช่น มีความรู้ ความสามารถ มีคุณภาพทางจิตอีกลักษณะหนึ่ง แต่คุณสมบัติเหล่านี้สามารถอยู่ในเครือข่ายความร่วมมือของชาวบ้านได้เช่นเป็นผู้นำตามธรรมชาติของชาวบ้าน ไม่จำเป็นต้องอยู่ในเครือข่ายอุปถัมภ์ศักดินา เพราะเครือข่ายนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าร่วมโดยไม่เต็มใจ เครือข่ายนี้คนศูนย์กลาง หรือมูลนายมีตำแหน่งสูง เป็นเครือข่ายแนวตั้ง ทั้งความคิดอำนาจ และการปฏิบัติต่อชาวบ้าน ดังเช่นขุนท่านหนึ่งก่อนขุนพิบูลเปรมประดิษฐ์ตั้งศาลตัดสินคดีได้ต้นไทรคนผู้ใดไม่สารภาพจะใช้ทรมานข่มขู่ หากยังไม่สารภาพอีกจะใช้ค้อนตี ใครมีหนี้สินกับท่านไม่มีจ่ายดอก ต้องใช้แรงงานแทน เป็นต้น (บันทึกหลวงตาอิม วุฒิพงษ์, ม.ป.ป.)

อย่างไรก็ตามในชุมชนท้องถิ่นจะมีเครือข่ายอีกแบบหนึ่ง หากเมื่อไร “เจ้าภาพ” เปลี่ยนมาเป็น “หลวงพ่อบุญ” ที่ชุมชนเคารพนับถือแล้ว สถานการณ์จะเปลี่ยนไปพอสมควร เช่น ความหนาแน่นชาวบ้านจะมากขึ้น ท่านขุน ท่านหมื่น ท่านพัน จะดูเรียบริบร้อยเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันก็สามารถแสดงบารมีได้มากขึ้น บรรดาท่าน ๆ เหล่านี้ก็จะกุ๊กกิ๊ก สั่งข้าทาส บริวารมาช่วยงานเต็มที่ ชาวบ้านถือข้าวหม้อแกงหม้อ แต่ท่าน ๆ จะให้คนนำมาหลายหม้อ ทางหนึ่งก็มีศรัทธาต่อศาสนา วัด หรือหลวงพ่อบุญ ทางหนึ่งก็ให้หลวงพ่อบุญขึ้นชม ทางหนึ่งก็ “ได้ใจ” ชาวบ้าน ท่าน ๆ เหล่านี้จะนั่งในโรงธรรมในตำแหน่งที่พิเศษมีที่นั่งเฉพาะ (พระประจวบ วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2553) อย่างไรก็ดีตามเมื่อเป็นงานของ “หลวงพ่อบุญ” แล้ว ตำแหน่งศูนย์กลางในเครือข่ายจะเปลี่ยนไป “หลวงพ่อบุญ” จะมีอำนาจมากที่สุด กิจกรรมต่าง ๆ จะเป็นระเบียบมากขึ้น มี “จริยธรรม” กำกับมากขึ้น ขณะชาวบ้านนอกจากไปช่วยงานวัดได้บุญ หรือได้ใช้ประโยชน์จากวัดในอนาคตแล้วยังหวังได้ “ชานหมาก” “ตระกรุด” “ผ้ายันต์” หรือ “ได้ศีลได้พร” หรือได้บุญบารมีทั้งชาตินี้และชาติหน้า กลับบ้านอีกด้วย ทุกกลุ่ม ทุกคน เมื่อมาเกี่ยวข้องกับ พระ หรือ วัด สามารถเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า เครือข่ายหลวงพ่อบุญ หรือ เครือข่ายวัด ขึ้นอยู่กับว่าบรรดาสมาชิกในเครือข่ายจะเจอะเจอน้อยเพียงใด

สรุปรูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนก่อนยุครัฐสมัยใหม่เป็นแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 4-11 รูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนก่อนยุครัฐสมัยใหม่

หลังเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ เกิดข้าราชการเพิ่มเข้ามาทั้งข้าราชการด้านปกครองและด้านการศึกษา แต่ที่โดดเด่นและมีอำนาจมากคือด้านการปกครอง เมื่อมูลนายและชนชั้นนำท้องถิ่นอื่น ๆ บางส่วนกลายมาเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จำเป็นต้องเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ เกิดเป็นเครือข่ายรัฐสมัยใหม่ขึ้น ร่วมมือกันปกครอง เก็บภาษีจากชาวบ้าน ได้ประโยชน์กันทั้งสองฝ่าย มูลนายและชนชั้นนำท้องถิ่นอื่น ๆ ที่ไม่ได้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน บางส่วนก็ร่วมมือกับเครือข่ายรัฐ บางส่วนก็หมดอำนาจกลายเป็นชาวบ้านโดยทั่วไป คนศูนย์กลางของเครือข่ายรัฐสมัยใหม่ในท้องถิ่นคือนายอำเภอ ไล่ลงไปตามตำแหน่งหน้าที่ เครือข่ายรัฐจึงเป็นเครือข่ายแนวตั้งความร่วมมือเป็นทั้งเต็มใจและไม่เต็มใจ

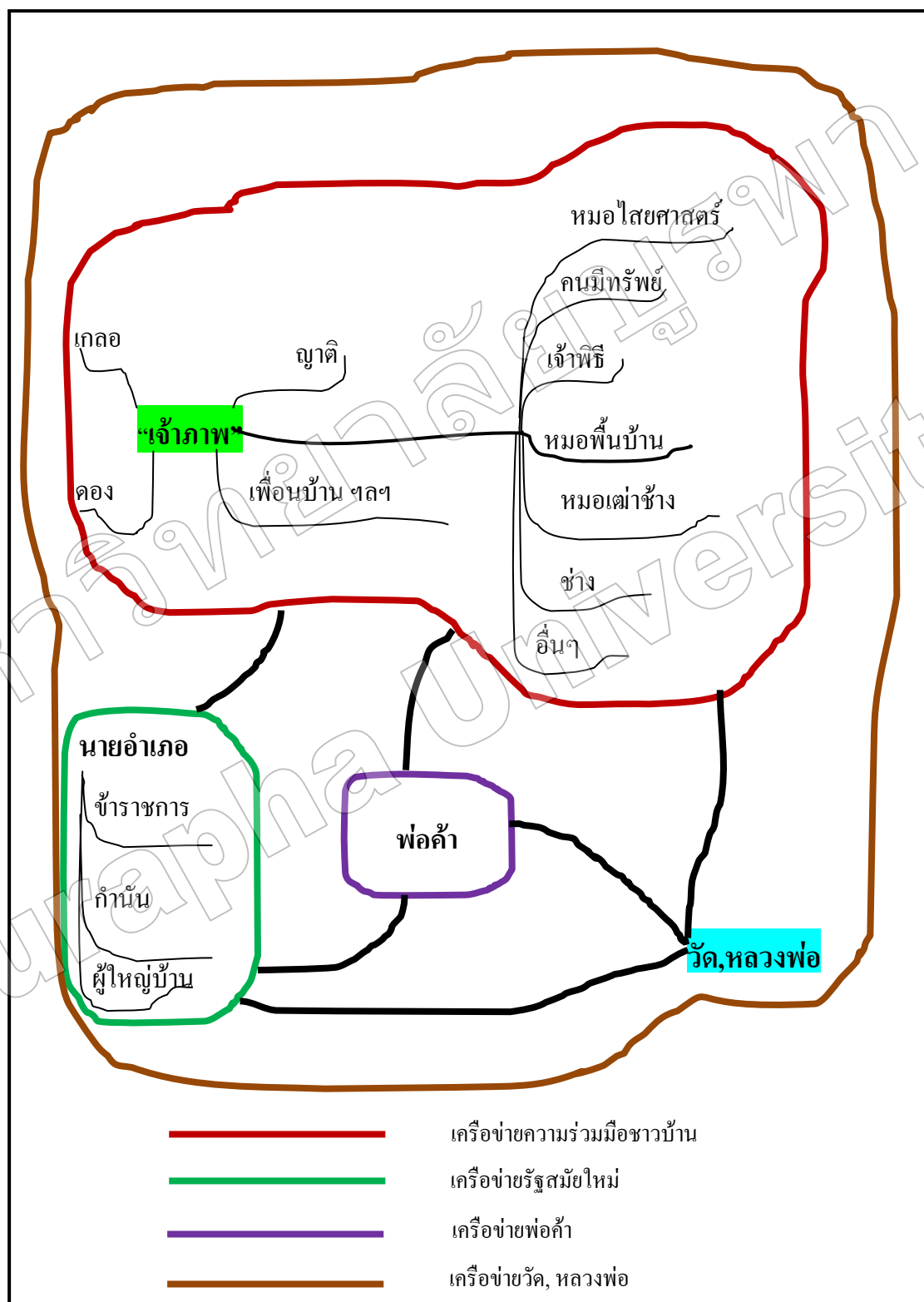
ส่วนข้าราชการด้านการศึกษา เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากด้านปกครองจึงเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายรัฐ แต่เนื่องจากเป็นการทำงานด้านการศึกษาที่ชาวชุมชนต้องการ ทำให้บรรดาครูได้รับความเคารพ ยกย่อง นับถือจากชาวชุมชนมากกว่าด้านการปกครอง เมื่อเวลาผ่านไปชาวชุมชนยอมรับ และสนับสนุนให้ลูกหลานมีการศึกษาจนเกิดเป็นโรงเรียนเอกชนขึ้นจำนวนมาก สำหรับเครือข่ายความร่วมมือของชาวบ้าน ยังคงสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเช่นเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนักเนื่องจากวิถีการผลิตยังเป็นแบบยังชีพ ในแง่หนึ่งชาวบ้านต้องร่วมมือกันมากกว่าเดิม เพราะมีการบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ ๆ แต่เครื่องมือทำการผลิตยังเป็นแบบเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายรัฐกับกับชาวบ้านแม้วัฒนธรรมอุปถัมภ์ยังคงดำรงอยู่แต่มีความแตกต่างไปจากโครงสร้างศักดินาเดิม เพราะชาวบ้านมีความเป็นอิสระมากขึ้นกว่าเดิม สามารถพัฒนาตัวเอง บุกเบิกที่ทำกินใหม่ ๆ ได้ โดยการจ่ายภาษีแทนการรับใช้มูลนายแบบเดิม

ในยุคนี้ได้เกิดเครือข่ายกลุ่มใหม่โดดเด่นขึ้นมาคือ เครือข่ายพ่อค้า ซึ่งแทบทั้งหมดเป็นคนจีน เครือข่ายนี้เป็นเครือข่ายที่มีเชื้อชาติเดียวกัน สามารถเชื่อมโยงเกี่ยวคองทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี การแต่งงาน ฯลฯ และสามารถเชื่อมโยงกับเครือข่ายรัฐ ในการปกป้องผลประโยชน์จากการค้าและสถานภาพทางสังคม ขณะเดียวกันก็มีอำนาจในการต่อรอง คัดค้าน ตรวจสอบ เครือข่ายรัฐด้วย โดยเฉพาะเมื่อสังคมไทยเข้าสู่ยุคหลัง “2475” ทำให้เกิดสื่อสารมวลชนที่เป็นอิสระมากขึ้น สามารถเผยแพร่ ข่าวสารต่าง ๆ พ่อค้าเหล่านี้สามารถใช้สื่อสารมวลชนในการร้องเรียน ตรวจสอบอำนาจรัฐท้องถิ่นได้ดังเช่น กรณีเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวตลาดฉวางกับกรมการอำเภอในปี พ.ศ. 2478 เรื่องการสร้างสะพานข้ามถนนเพื่อป้องกันน้ำท่วมเข้าตลาด โดยพ่อค้าในตลาดได้เรียขาย ออกเงินเพื่อจะสร้างสะพานกันเอง โดยให้คณะกรรมการอำเภอดำเนินการปรากฏว่าคณะกรรมการอำเภอได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดจากสร้างสะพานมาถมถนนแทน ทำให้ชาวตลาดฉวางคัดค้านจนนำไปสู่การเขียนจดหมายร้องเรียนผ่านทางหนังสือพิมพ์ดาวนคร จนทางจังหวัดต้องทำหนังสือชี้แจงต่อกระทรวงมหาดไทย โดยมีความเห็นคล้อยตามกับ

คณะกรรมการอำเภอ (หนังสือแผนกมหาดไทย จังหวัดนครศรีธรรมราช, 2478) เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าด้านหนึ่งของเครือข่ายพ่อค้าสามารถคัดค้าน ตรวจสอบเครือข่ายรัฐได้เช่นกัน

สำหรับเครือข่ายวัดหรือเครือข่ายหลวงพ่อยังคงมีความสัมพันธ์เช่นเดิม ทุกกลุ่มรวมทั้งกลุ่มคนจีนที่เข้ามาใหม่ ต่างสามารถเป็นเครือข่ายวัดหรือหลวงพ่อได้ และในยุคหลังรัฐสมัยใหม่นี้ เครือข่ายนี้ได้เพิ่มบทบาทจากเรื่องศาสนา วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ไปสู่การร่วมกันพัฒนาชุมชนอีกด้วย เมื่อพิจารณาเฉพาะเครือข่ายพ่อท่านคล้าย จะเห็นถึงความพิเศษโดดเด่นของเครือข่ายนี้ ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เพราะบุคคลศูนย์กลางแบบพ่อท่านคล้ายทำให้เครือข่ายมีพลังมากกว่าเครือข่ายวัดหรือหลวงพ่ออื่น ๆ

สรุปรูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนหลังยุครัฐสมัยใหม่เป็นแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 4-12 รูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนหลังยุครัฐสมัยใหม่